

TEREZIŇSKĚ LISTY

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

39

2011

Pohled do depozitářů

– Česká karikatura proti fašismu
a válce 1933–1945

Česká protifašistická a protiválečná karikatura se zrodila na počátku třicátých let pod tlakem tíživé hospodářské situace a pod silící hrozbou nových válečných příprav. Byla to právě karikatura, která na nástup nacionálního socialismu k moci v sousedním Německu reagovala z výtvarných umění nejdříve.

Česká předválečná kultura měla to štěstí, že se tehdy karikatuře věnovali přední umělci, vyjadřující se moderní a neobyčejně přesvědčivou řečí, schopnou břitké sarkastické nadsázky a působivého obrazného vyjádření. V květnu 1934 uspořádali v Mánesu čeští umělci velkou mezinárodní výstavu karikatury, která potvrdila, že se stala velmi účinnou zbraní. V úvodu katalogu svůj postoj vyjádřili slovy: *„Obraz vývoje karikatury, který výstava poskytuje, je dokladem toho, že kdysi byli lidé lidem k smíchu, ale dnes je třeba nenávidět ty druhé.“*

V průběhu let se na formování charakteru české karikatury podílelo stále více umělců v čele s Františkem Bidlem, Josefem Čapkem, Antonínem Pelcem, Adolfem Hoffmeisterem a Josefem Novákem.

František Bidlo se profesionální výtvarné činnosti začal plně věnovat až

František Bidlo:
Kellogova mírová cesta
do Evropy (nedatováno)

Antonín Pelc:
Goebbels řeční, 1943

Adolf Hoffmeister:
Hitler, Dolfus,
von Papen, 1934

Josef Novák: U sousedů, 1934

TEREZIŇSKĚ LISTY 39

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

© Památník Terežín, 2011

ISBN 978-80-87242-19-3

OBSAH

Josef Průša – kápo v policejní věznici Terezín
Ivana Rapavá (PT)
(7)

Walter Jacobi. „Vysloveně intelektuální typ“
v čele protektorátního SD
Dalibor Krčmář (PT)
(28)

Velitelé strážní roty SS v policejní věznici Terezín
Jan Vajskebr (PT a Národní archiv)
(54)

Opus magnum H. G. Adlera o ghettu Terezín
Kritika standardního díla
Jiří Kosta (emeritní profesor ekonomie)
(66)

Kulturní činnost rakouských vězňů v ghettu Terezín (1942–1944)
Miroslav Kryl (UJEP Ústí nad Labem)
(94)

Pracovní nasazení terezínských vězňů
v sudetské župě – Prosmky a Mlékojedy u Litoměřic, Dlažkovice
Tomáš Fedorovič (PT)
(103)

Německý archeolog Walter Lung a jeho působení
v Protektorátu Čechy a Morava
Miloš Hořejš (Národní technické muzeum)
(119)

Politické procesy s Šimonem Ornsteinem a Mordechajem Orenem
– antisemitské tendence v komunistickém Československu
Ivo Pejčoch (VHÚ)
(142)

Zprávy, recenze, literatura
Miroslava Langhamerová (PT), Miroslav Kryl (UJEP Ústí nad Labem)
(155)

Chronologický přehled činnosti
Památníku Tereziín v roce 2010
(160)

Tereziínská bibliografie za rok 2010
(167)

JOSEF PRŮŠA – KÁPO V POLICEJNÍ VĚZNICI TEREZÍN

Ivana Rapavá, Památník Terezín

Malá pevnost v Terezíně se do povědomí veřejnosti zapsala především jako policejní věznice pražského gestapa, jež byla zřízena v červnu 1940 a jako vězeňské represivní zařízení fungovala až do prvních květnových dnů roku 1945.¹⁾ Méně známé jsou ovšem její osudy v krátkém poválečném období let 1945 až 1948. Za účelem soustředění německého obyvatelstva²⁾ zde vznikl internační tábor, jehož existence se po tragických zkušenostech s nacistickou mocí stala další smutnou kapitolou v historii Malé pevnosti Terezín. Svědkem obou dějinných událostí se stal Josef Průša, bývalý vězeň policejní věznice v terezínské Malé pevnosti a následně jeden z těch, kteří během prvních dvou měsíců po osvobození zajišťovali likvidaci věznice a podíleli se na založení internačního tábora. Věnujme nyní pozornost životnímu příběhu Josefa Průši, na jehož pozadí se zrcadlí pohnuté okamžiky českých dějin.

Josef Průša se narodil 3. října 1899 v Čakovicích. Před válkou pracoval jako soukromý úředník, byl ženatý a s manželkou vychovával dvě dcery, Naděždu a starší Soňu. Torzovitost archivního materiálu nám neumožňuje se jakkoli blíže seznámit s jeho životem před tím, než se ocitl v policejní věznici gestapa v Terezíně. S jistotou nemůžeme ani konstatovat příčiny jeho zatčení. V jednom z poválečných výpovědních protokolů³⁾ sám Průša za důvod zatčení označil svoje aktivity v rámci odbojové skupiny ÚVOD v Praze. Charakter své odbojové činnosti ovšem blíže nespécifikoval. Josef Průša vypověděl, že byl zatčen 16. července 1942 v Čakovicích, a to příslušníkem pražské řídicí úřadovny gestapa Hansem Siebertem. Celý následující rok strávil ve věznici na Pankráci. Během té doby absolvoval několik výslechů v nechvalně proslulém Petschkově paláci.⁴⁾ Do policejní věznice v Malé pevnosti Terezín se měl dostat s transportem 10. září 1943 a setrval zde až do konce června 1945. V porovnání s ostatními vězni tedy v terezínské Malé pevnosti zůstal poměrně dlouhou dobu, během níž byl mnohokrát přemístěn a určen na různé práce.

Vůbec nejdélší dobu strávil Josef Průša v tzv. baukomandu (stavební komando), které spadalo pod velení dozorce Thomase Soukupa, od roku 1944 jej pak vedl Herbert Mende. Jednalo se o početně nejsilnější vnitřní komando, které zajišťovalo drobné i větší stavební úpravy v pevnosti. V červnu 1943 se baukomando podílelo na nejrozsáhlejší stavební akci, kdy se započalo s výstavbou IV. vězeňského dvora.⁵⁾ Průša byl v listopadu 1943 na kratší dobu umístěn do nemocničního oddělení příslušníků SS jako ošetřovatel, poté se opět vrátil do baukomanda. V červenci 1944 byl umístěn na III. dvůr,⁶⁾ kde se stal tzv. hofkápem. V tuto dobu zde vznikalo z terezínských vězňů tzv. komando Richard, které denně odcházelo na těžkou práci do nedalekých Litoměřic. Vykonávalo různé pozemní práce související s budováním podzemního komplexu továren a s výstavbou pobočného kon-

centračního tábora v Litoměřicích.⁷⁾ Jako hofkápo III. dvora Průša působil pouze několik měsíců. Na podzim roku 1944 se totiž odsud dva vězni pokusili o útěk⁸⁾ a Průša byl bezprostředně poté z pozice kápa dvora odvolán a převeden zpět do baukomanda, avšak už za dva týdny se dočkal dalšího přemístění. Tentokrát se dostal na IV. vězeňský dvůr, kde již zůstal až do konce války. I zde byl Josef Průša ustaven hofkápem. Toto rozhodnutí se jeví jako překvapující vzhledem k tomu, že byl z téže pozice na III. dvoře kvůli pochybení odvolán. Hofkápem IV. dvora se stal podle svých slov na návrh gen. Františka Melichara, který v tu dobu působil jako písař na I. dvoře a na obsazování míst ve vězeňské samosprávě měl určitý vliv.⁹⁾ Velitel věznice Heinrich Jöckel s návrhem souhlasil zřejmě proto, že se Průša jako hofkápo, až na onen zmiňovaný útěk dvou vězňů, v podstatě osvědčil. Vyznačoval se zvláště dobrými organizačními schopnostmi, jichž bylo zejména ve správě IV. dvora, kde se nacházelo značné množství vězňů, bezesporu zapotřebí. Sám Průša po válce uvedl,¹⁰⁾ že mu velitel pevnosti Jöckel přeci jen příliš nedůvěřoval, a proto ustavil druhým kápem IV. dvora Jaroslava Orzságha.¹¹⁾

Funkce kápa spadala do tzv. vězeňské samosprávy. Nejednalo se ovšem o samosprávu jako takovou, protože její členové neměli možnost samostatného rozhodování a museli plnit výhradně rozkazy dozorců.¹²⁾ V rámci vězeňské samosprávy podléhal kápo IV. dvora přímo hlavnímu kápo, tzv. hauptkápo. Dle jeho požadavků sestavoval jednotlivá pracovní komanda a zařazoval do nich přesně daný počet vězňů. Hofkápo dále korigoval početní stav vězňů v jednotlivých celách tak, aby se všude pohyboval přibližně ve stejných relacích. Mezi hlavní povinnosti kápa IV. dvora patřilo vedení evidence jeho vězňů. Písemně zaznamenával příchody a přesuny vězňů z cely na celu, dále odchody vězňů, příp. datum a příčinu jejich úmrtí.¹³⁾ Jak je tedy zřejmé, kápo dvora musel být organizačně schopný a do značné míry „zběhlý“ v administrativní práci. Kromě zmíněných povinností spočívala na kápo, i poměrně značná zodpovědnost. Počet vězňů v celách, v komandech a při ranních a večerních apelech musel vždy přesně souhlasit. Pokud došlo k nesrovnalostem v počtu vězňů, byl za to potrestán právě odpovědný hofkápo společně s podřízenými kápy cely či příslušného pracovního komanda.

Pozice kápa dvora v sobě nesla také určité výhody. Pozitivem jistě bylo, že hofkápové nemuseli chodit na těžké práce. Dostávali také o poznání větší přiděly jídla, což v bídných podmínkách, které ve věznici v Malé pevnosti Terezín panovaly, znamenalo významné přilepšení. Výhodou byla i možnost relativně volného pohybu po pevnosti.¹⁴⁾ Kápo, tak přicházeli častěji do kontaktu s ostatními členy samosprávy a zároveň také s nově přichozími vězni, kteří jim poskytovali nejčerstvější zprávy o průběhu a vývoji války.

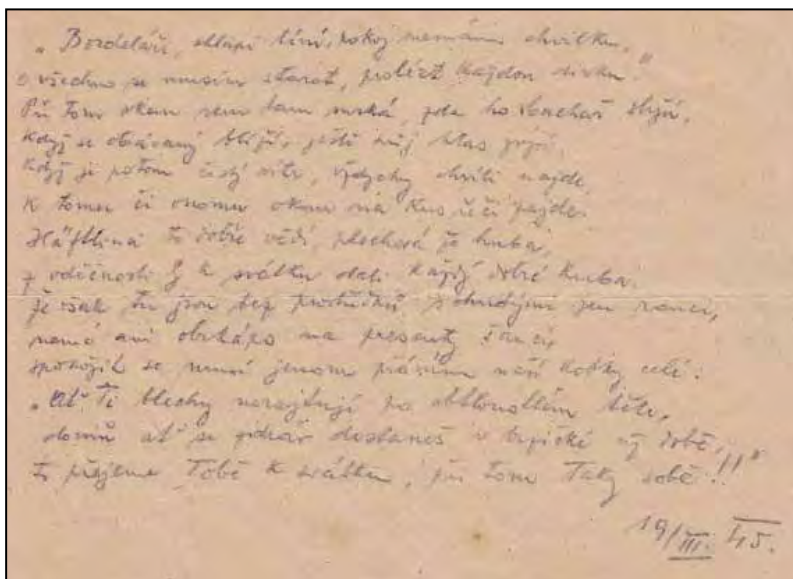
Josef Průša kápem IV. dvora

Josef Průša se kápem IV. dvora stal někdy ve druhé polovině roku 1944.¹⁵⁾ Z množství poválečných vzpomínek přeživších vězňů¹⁶⁾ můžeme alespoň částečně rekonstruovat jeho činnost a charakterizovat jej jako člověka. Naprostá většina bývalých vězňů, kteří se o Průšovi ve své vzpomínce zmínili, jej hodnotila kladně, což

Josef Průša před celou č. 38,
květen 1945 (PT)

u kápů nebylo samozřejmostí. I přes prokazatelně dobrý charakter většiny kápů v policejní věznici v Malé pevnosti Terezín mohla za dobu jejich působení nastat situace, při níž byli nuceni ze strachu před dozorcí vězně přinejmenším uhodit. Po válce se u jinak příznivě vnímaných členů vězeňské samosprávy sem tam objevila ona negativní svědectví.¹⁷⁾ Tato skutečnost příhodně ukazuje určitá rizika spojená s funkcí kápů. Ti se na jedné straně snažili spoluvězňům co nejvíce pomáhat, na straně druhé ovšem museli respektovat a plnit neoblíbená nařízení dozorců. Josef Průša, zdá se, dokázal mezi požadavky vězňů a příkazy dozorců šikovně balancovat. Příležitě tuto skutečnost vystihl bývalý vězeň Václav Vyšín, když na adresu Průši poznamenal: „[...] *uměl v tom bezvadně chodit*“.¹⁸⁾ V přítomnosti dozorců totiž na vězně okázale a záměrně nahlas křičel, čímž i u dozorcího personálu vyvolával dojem přísného a respekt budícího kápa. Průša potom vězně v tichosti uklidňoval a povzbuzoval v práci. Jeho taktika byla známá a vězni ji vnímali kladně. Uvědomovali si, že je Průša svým halasným nadáváním mnohdy zachránil před nevyzpytatelnými útoky dozorců. Hlasitý křik se pro Josefa Průšu stal charakteristickým natolik, že je dokonce zachycen i v několika básních vzniklých v terezínské Malé pevnosti.¹⁹⁾

Část básně věnované Josefu Průšovi k svátku (PT)

Ze svědectví bývalých vězňů v Malé pevnosti Terezín dále plyne, že byl Josef Průša výraznou osobností s přirozeným respektem. Mezi přednostmi Průši jako hofkápa je zmiňována především schopnost snadno organizačně zvládnout chod IV. dvora, zajistit naplnění jednotlivých komand a obstarat včasný nástup při apelech. František Šmíd např. popsal, jak si Průša dokázal poradit i ve svízelné situaci při ranním apelu: „Kápo Průša byl dobrý, leccos urovnával, zachraňoval. Třeba při apelu, když do počtu někdo chyběl, rychle běžel na celu, někoho tam uviděl a pak řekl komandantovi, že je to v pořádku, protože dotyčný je nemocný a je na cele.“⁽²⁰⁾

Vězni oceňovali, že se je Průša snažil radit do komand, pokud to bylo možné, dle jejich tělesných dispozic a fyzických možností. Když přišli do pevnosti noví vězni, kteří byli ještě plní síly, zařadil je na těžší práce. Naopak vězně nemocné a fyzicky zesláblé se snažil prosadit do lehčích komand, jak dokazuje svědectví jednoho z bývalých vězňů: „Průša – zlatý člověk. Dovedl zvažovat, kdo může dělat a kdo ne. Nemocného posílal jen v posledním případě. Vypůjčil si raději třeba řemeslníka. To jsem si u něho hrozně vážil. [...] Karel Velcl z naší skupiny se dostal zásluhou Průši na I. dvůr. Byl to sedlák, vážil 120 kg. Toho by to na Richardu zabilo. První den jsme ho podpírali už při cestě tam. Hlásili jsme to Průšovi, dal ho k řemeslníkům.“⁽²¹⁾ Nově příchozím vězňům pomáhal Josef Průša poznat poměry v terezínské pevnosti a dopředu jim charakterizoval jednotlivé dozorce. Bohumil Jangl na to vzpomínal: „[...] pak nás předal [dozorce Stephan Rojko, pozn. I. R.] kápovi Průšovi z Čakovic, který už venku na nás čekal. [...] odvedl nás na IV. dvůr do cely 38, po levé straně nad schody, a tam, když jsme byli jen s ním, tak nám říkal, jaké jsou poměry na Malé pevnosti, snažil se nám vypočítat Jöckela, velitele pevnosti, Rojku jsme už znali, ale i ty ostatní, s kterými můžeme přijít do blízkosti, a jak se

vyvarovat všemu, abychom zbytečně nepřišli k bití a i k ubití, o což tam, jak říkal, nebylo nouze. V kanceláři s Rojkem šla po nás hrůza, přestože jsme byli na hodně zvyklí, ale zde na cele s Průšou, jako když to z nás spadlo, a těšili jsme se, že existuje v takových bídných poměrech člověk, a ještě ve funkci kápa, který je opak a je naší oporou ve víře, že musíme vše přežít, říkal, v těžkých poměrech nesmíte upadat na mysl a být bdělými a věřit, že konec se už blíží [...].⁴²²⁾

Ve výčtu a popisu situací, v nichž Průša na spoluvězně zapůsobil pozitivně, by se dalo dlouze pokračovat. Závěrem lze konstatovat, že v souvislosti s Josefem Průšou jsou ve vzpomínkách bývalých vězňů Malé pevnosti v Terezíně nejčastěji skloňovány vlastnosti – slušný, dobrý, spravedlivý, odvážný, přátelský a veselý. Vladimír Komárek jej popsal jako člověka „*neohroženého a poctivého*“,²³⁾ František Janura zase jako „*dobrodruha*“.²⁴⁾ Ať už tak či onak, Josef Průša byl jako kápo IV. dvora mimořádně oblíben. Spoluvězni si vážili jeho povahových rysů, i toho, jak je povzbuzoval a snažil se jim ulehčit dobu, již museli strávit v policejní věznicí gestapa v Terezíně.²⁵⁾

Osвобоzení Malé pevnosti Terezín

Dne 5. května 1945 opustil terezínskou Malou pevnost veškerý dozorcí personál věznic. Bezprostředně poté zde byl ustaven tzv. Akční revoluční výbor vězňů, tedy jakási samospráva, která začala organizovat a řídit veškeré dění v bývalé policejní věznicí. Jednalo se zpočátku o dvě desítky vězňů, kteří byli ochotni a schopni podílet se na likvidaci věznic. Vedoucí úlohy se v této době ujal štkp. Stanislav Franc.²⁶⁾

Vzhledem k tomu, že v Malé pevnosti Terezín se již od března roku 1945 rychle šířily infekční choroby, bylo v první řadě nezbytné stabilizovat hygienické podmínky v pevnosti. S tímto záměrem zde zahájila činnost tzv. Česká pomocná akce (dále jen ČPA).²⁷⁾ Lékaři a zdravotní sestry pod vedením MUDr. Jindřicha Karpíška²⁸⁾ museli vězně dezinfikovat, umýt a ošetřit. Vězni byli následně propuštěni nebo převezeni do provizorních nemocnic v Terezíně, kde jim byla věnována odpovídající lékařská péče. Zároveň bylo nutné koordinovat odchody vězňů z Malé pevnosti Terezín, neboť hrozilo vážné nebezpečí rozšíření infekčních chorob, skvrnitého a břišního tyfu, spály, úplavice či záškrtu mezi obyvatelstvem. Objekt terezínské pevnosti zůstal i po 5. květnu uzavřen a byl hlídán oddílem českého četnictva.

Jak bylo řečeno, v areálu Malé pevnosti v Terezíně se kromě bývalých vězňů zajišťujících likvidaci policejní věznic nacházelo ještě značné množství nemocných nebo zesláblých vězňů, kteří potřebovali lékařskou pomoc. V počátečních dnech po osvobození se jednalo přibližně o 4 800 vězňů.²⁹⁾ Většinu z nich se podařilo zachránit a v krátké době propustit či předat do nemocnice. V Malé pevnosti Terezín se dále hned počátkem května ocitla skupina polských vězňů z pobočného koncentračního tábora v Litoměřicích, kteří se aktivně zapojili do různých prací v pevnosti. Kromě nich zde setrvaly početné skupiny bývalých vězňů italské, nizozemské, maďarské, dánské, polské či slovenské národnosti, kteří byli určeni k brzké repatriaci.³⁰⁾

Během května 1945 začali do objektů terezínské Malé pevnosti navíc svážet první skupiny, jednotlivce, ale postupně i celé transporty zajištěných Němců. V tuto dobu ovšem nebyla Malá pevnost v Terezíně ještě definována jako tábor sloužící k internaci německého a jiného obyvatelstva.³¹⁾ Přesto zde byl první Němec, Werner Würfel, zajištěn již 5. května 1945³²⁾ a první větší skupina německých vojáků o pět dní později.³³⁾ Dochovaný archivní materiál nám bohužel neumožňuje sledovat ranou fázi vznikajícího internačního tábora detailněji. Prozatím tak nejsme schopni uspokojivě objasnit okolnosti příchodu prvních osob určených k internaci. Pro tuto chvíli nezbyvá, než se spokojit s tvrzením Marka Poloncarze, že zajišťování Němců bylo zahájeno bezprostředně po odchodu okupantů z města a mělo až do konce června roku 1945 de facto živelný charakter.³⁴⁾

Vraťme se ale nyní zpět k osudu Josefa Průši. Byl to právě on, kdo vězňům IV. dvora oznámil, že Malou pevnost Terezín opustil veškerý dozorčí personál. Mnoho vězňů na tuto dojemnou událost s radostí vzpomínalo, mezi jinými např. František Habr: „*Dne 5. 5. 1945 nás vyvolali z cel na dvůr a promluvil k nám kápo Průša. Oznámil nám, že máme opět Československou republiku! Tenkrát jsme zpívali naši hymnu sevřeným hrdlem. Když jsme pak uviděli barvy naší vlajky, plakali jsme jako malé děti.*“³⁵⁾ Josef Průša v Malé pevnosti Terezín zůstal a v prvních měsících pomáhal zajišťovat likvidaci bývalé věznice. Měl pro to veškeré předpoklady. Vzhledem k tomu, že jako kápo dvora nemusel chodit na těžkou práci, dostával větší přiděly jídla a s vězni, u nichž propukla na konci války epidemie břišního či skvrnitého tyfu, nepřišel příliš do kontaktu, byl relativně zdrav a v ucházející fyzické kondici. Prostory terezínské pevnosti velmi dobře znal, zejména pak IV. vězeňský dvůr, v němž se pohyboval více než půl roku a navíc jej společně s ostatními vězni baukomanda pomáhal v roce 1943 stavět. Jako úředník a kápo IV. dvora měl zkušenosti s administrativní prací a s vedením evidence. V neposlední řadě je třeba zmínit, že jej k setrvání v Terezíně zcela jistě předurčovaly i jeho charakterové vlastnosti a suverénní jednání a vystupování.

Josef Průša se po osvobození terezínské pevnosti stal velitelem tzv. trestnice IV. dvora,³⁶⁾ kam byly postupně umísťovány osoby určené k internaci. Na starosti měl jejich odbavování a dále také administrativní povinnosti, jako např. vystavování úmrtních listů aj. Navíc, jak poválečná svědectví naznačují, se velmi aktivně účastnil veškerého dění v pevnosti, takže u některých internovaných osob vzniklo přesvědčení, že Průša je velitelem tábora.³⁷⁾

Podezření z páchání trestné činnosti v Malé pevnosti Terezín

Již během května 1945 se mezi lidmi přicházejícími do kontaktu s vedením tábora rozšířilo podezření, že zde dochází k rozsáhlé majetkové trestné činnosti. Pochybnosti měl i pověřenec Zemského národního výboru pro Terezín MVDr. Miloš Nádvorník,³⁸⁾ který dosavadní stav samosprávy v terezínské Malé pevnosti, již zajišťovali bývalí vězni, obecně nepovažoval za uspokojivý. Na konci května 1945³⁹⁾ se tedy v domnění nápravy přistoupilo alespoň ke změně jejího vedení. Za údajné obohacování a rozkrádání osobních věcí po zemřelých vězních byl zatčen štkp.

Stanislav Franc. Vedení tábora se ujal Alois Tomeš, dosavadní člen samosprávy. Ovšem, jak se později ukázalo, personální změny k lepšímu nevedly.⁴⁰⁾ Podezření, že v Malé pevnosti Terezín dochází k nekontrolovanému rozkrádání majetku, totiž stále přetrvávalo. Situace se v tuto dobu navíc komplikovala rychle se zvyšujícím počtem internovaných Němců, kterých se zde počátkem června nacházelo již více než tisíc. S ohledem na tuto skutečnost dr. Nádvořík požadoval nahrazení samosprávy řádnou vězeňskou správou.⁴¹⁾ K tomu došlo až na konci června, kdy bylo dosavadní vedení internačního tábora odvoláno a na návrh velitelství 12. divize v Litoměřicích pro podezření z páchání majetkové trestné činnosti zajištěno. Vzápětí nato byl 30. června 1945 výnosem ministerstva vnitřní věci velením internačního tábora v Malé pevnosti Terezín pověřen štábní Otakar Kálal, který do své funkce nastoupil 2. července.⁴²⁾

Mezi členy bývalé samosprávy, kteří byli zajištěni, se nacházel dosavadní velitel internačního tábora Alois Tomeš,⁴³⁾ velitel trestnice IV. dvora Josef Průša, dozorcí Ladislav Mráček⁴⁴⁾ a Polák Alfred Kling,⁴⁵⁾ Soňa,⁴⁶⁾ dcera Josefa Průši, a další členové samosprávy, kteří zastávali různé funkce – Josef Zika, Otakar Kraft a Jiří Hronek. Kromě nich byl později zatčen i německý lékař MUDr. Wilhelm Benna,⁴⁷⁾ který se do tábora v terezínské Malé pevnosti dostal s transportem z Prahy 24. května 1945.⁴⁸⁾ Celá skupina byla původně zajištěna a vyšetřována pro podezření z obohacování a páchání četných krádeží. Při vyšetřování se ovšem ukázalo, že trestná činnost zřejmě nabude daleko větších rozměrů.

Během letních měsíců bylo vyslechnuto více než dvacet osob, které mohly o situaci v terezínské pevnosti v období od počátku května do konce června podat svědectví. Jednalo se o internované Němce, dále o dobrovolníky dočasně vypomáhající v Malé pevnosti a civilní osoby, které s vedením samosprávy přišly do kontaktu. Na základě jejich výpovědí bylo zjištěno, že si Alois Tomeš a Josef Průša neoprávněně přisvojili nižší důstojnické hodnosti. Tomeš, který ve skutečnosti dosáhl hodnosti svobodníka, se nechal oslovovat jako poručík. Podobně Josef Průša, jenž byl vojínem, si přisvojil hodnost štábního kapitána. Skutečnost, že se Tomeš a Průša nechávali oslovovat důstojnickými hodnostmi, naprosto přesvědčivě dokazují všechny výpovědní protokoly, v nichž jsou oba svědky zcela přirozeně označováni jako „poručík Tomeš“ a „štábní kapitán Průša“.

Daleko závažnější obvinění se týkalo rozsáhlé defraudace. Podezřelé osoby si přisvojily určitou část vybavení kanceláří bývalé policejní věznice. Odcizeny byly zejména psací stroje, rádia, telefonní přijímače a další cenné věci, které se později podařilo zajistit při domovních prohlídkách. Zatímco zpočátku šlo v podstatě o drobné krádeže původního vybavení německé věznice, později se jednalo o živelné rozkrádání osobních věcí, peněz a cenností internovaných Němců.⁴⁹⁾ Dle svědeckých výpovědí se na obohacování největší měrou podíleli Josef Průša, který měl odbavování transportů na starosti, jeho dcera Soňa a Alfred Kling. Předmětem jejich zájmu se staly především peníze, cenné papíry, šperky a zlato, ale i jednotlivé kusy kvalitního oblečení, kožené boty a drahé doplňky. Při odbavovací proceduře byly osoby určené k internaci nuceny odevzdat veškerá zavazadla,

Josef Průša s Alfredem Klingem, květen 1945 (PT)

osobní doklady a cennosti, vše bez jakékoli evidence či záznamu o majitelích. Zabavené věci byly následně svezeny na jedno místo a vybranými vězni prohlíženy. Na třídění těchto věcí se podílela i internovaná Emilie Horáková, která k tomu později uvedla: „Dcerky p. štkp. Průši a mnoho jiných civilistů chodili ke mně jako do velkoobchodu a všechny lepší šaty, pláště, kožichy, o které zvláště rodina p. štkp. Průši jevila zájem, jsem sama musela do zavazadel balit a nosit ven ze IV. dvora [...] O šperky, zvláště cenné, které jsem musela vybírat (jako brilianty a těžké zlato), peníze, jen velké české bankovky jevil zájem p. Alfred Kling a musela jsem pro něj vše zvláště schovávat tak, aby ani ta druhá děvčata o tom nevěděla.“⁵⁰⁾ Podobně popsal průběh odbavování a následné rozebírání cenností také Adolf Mikš, který navíc poznamenal, že zvláště „dcerky p. štkp. Průši měly každý den na sobě jiné šperky“.⁵¹⁾ Docházelo i k takovým situacím, že internované dívky v oblečení Soni a Nadi Průšových poznávaly své vlastní šaty, které bývaly mírně upraveny nebo zcela přešity. Za tímto účelem si Průša mezi internovanými dívkami vybral několik švadlen,

kteřé přešívaly staré kusy oblečení a šily ze zabavených kožešin a látek nové šaty, a to výhradně pro rodinu Průšových. Z četných svědeckých výpovědí je patrné, že k rozebírání cenných věcí docházelo v nekontrolované míře a že právě Josef Průša se svými dcerami na něm měli významný podíl.⁵²⁾ Dokázala to mimo jiné i domovní prohlídka v jejich domě v Čakovicích, při níž bylo nalezeno více než deset prstenů ze zlata a stříbra, drahé hodinky a šperky, značné množství různých bankovek, také téměř padesát kousků zlata ze zubních korunek, dále psací stroj a rádio a z textilií to byly kusy látek a kožešin, kabáty, pláště, saka aj.⁵³⁾

Další obvinění se týkalo opakované zpronevěry přidělu potravin, které byly vyhrazeny pro bývalé vězně určené k repatriaci. Pomocným skladníkem potravin byl ustaven Otta Aleš, který do pevnosti přišel 13. května jako dobrovolník. Původně měl sice ošetřovat repatrianty, ale nakonec byl přidělen do skladu. Ledabylé nakládání s potravinami pro repatrianty jej překvapilo. Do skladu podle jeho slov chodili správce, kuchař i ostatní civilisté, „*jak se jim zachtělo, a brali si neomezené množství*“.⁵⁴⁾ Když na tuto skutečnost poukázal a snažil se zavést evidenci o výdeji potravin, byl ze skladu přerazen. Došlo k tomu ještě za vedení Stanislava France. V „*zaběhnuté praxi*“ rozebírání potravin se pokračovalo i za vedení Aloise Tomeše, ovšem v daleko větší míře. Otta Aleš byl svědkem toho, „*že veškeré potraviny, zrnková káva a víno určené pro repatrianty byly odnášeny na hostiny pořádané p. por. Tomešem. Pokud je mi známo, bylo takových hostin pořádáno několik*“.⁵⁵⁾ Aleš dále poznamenal, že si vedení pevnosti přivlastnilo několik pytlů tabáku a přidělu benzínu využívalo převážně pro soukromé účely.

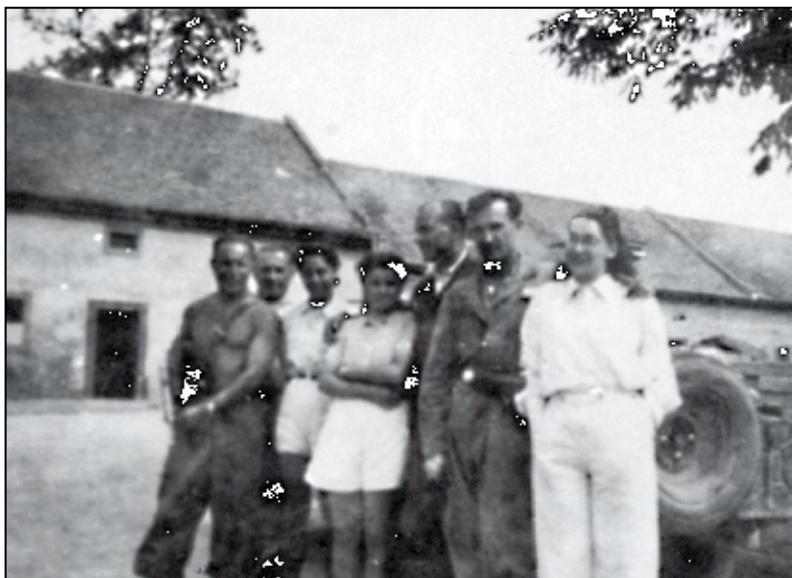
S pořádaním oslav, hostin a večírků souviselo i další vážné obvinění. Alois Tomeš společně s ostatními zástupci samosprávy totiž opakovaně přinutili několik internovaných dívek k účasti na večírcích, kde je sexuálně obtěžovali a zneužívali. Podle přímého svědectví dívek⁵⁶⁾ docházelo na večírcích kromě zmíněného násilí i k neúměrnému plýtvání odcizeného jídla a ke značné spotřebě kávy a alkoholu. Soukromých oslav se vedle Aloise Tomeše, Josefa Průši a Ladislava Mráčka účastnili i další členové samosprávy a údajně i vojáci a zástupci četnictva. Průběh jednoho z večírků popsala Hildegard Režová takto: „*Jednoho dne v noci byla jsem určena na zvláštní práci do bytu p. por. Tomeše, který pořádal hostinu. Byla jsem tam ještě s pěti jinými internovanými děvčaty. Hostina byla velmi bohatá jak na různost jídla, tak i nápojů. Musely jsme hodně pít, což nám sám p. por. Tomeš nakazoval. Společnost byla velmi rozjařená. Jeden neznámý český důstojník v uniformě vyndal hodinky a určil každému děvčeti jednoho pána se slovy „za 20 minut musí každá s určeným pánem zmizet ve vedlejších pokojích“. Nechtěla jsem uposlechnout a prohlásila, že nebudu nikomu dělat „kurvu“, načež ten důstojník uchopil dvě lahve od vína, udeřil s nimi o sebe a střepy mrštil po mně. Byla jsem těžce zraněná, musel být proveden operativní zákrok, ještě dodnes jsem na lůžku*“.⁵⁷⁾ Účastníci večírků dívky ponižovali a chovali se k nim hrubě, což je ze svědectví jedné z nich patrné.

Poslední a zřejmě nejzávažnější obvinění se týkalo spáchání několika desítek vražd. Ze svědectví zúčastněných osob vyplynulo, že se na vraždách podíleli jak internovaní Němci, tak členové samosprávy. V prvním případě při vraždách asis-

toval již zmiňovaný MUDr. Wilhelm Benna, který se do terezínské pevnosti dostal „pankráckým“ transportem 24. května 1945. Byl ustanoven prvním vězeňským lékařem na IV. dvoře a jako takový přímo podléhal rozkazům Josefa Průši, příp. jeho zástupce Alfreda Klinga. Právě Průša a Kling mu měli nařídit, aby pomocí injekcí usmrtil vybrané vězně. Údajně se jednalo přibližně o třicet internovaných osob, které by mohly oba muže kompromitovat svědectvím o rozsáhlých krádežích a jiných zločinech. Průša i Kling celou záležitost vylíčili odlišně. K usmrcení několika desítek osob prý skutečně došlo, ovšem mělo se jednat výhradně o nemocné a velmi zesláblé vězně, kterým již nebylo možné pomoci. Výpovědi obou zúčastněných stran jsou tedy v jasném rozporu. Možná více světla do celé záležitosti ohledně usmrcování vězňů injekcemi vneslo svědectví dalšího internovaného, Hermanna Heinemanna.⁵⁸⁾ Někdy v červenci⁵⁹⁾ jej měl oslovit Alfred Kling s požadavkem, aby odstranil vězeňského lékaře MUDr. Bennu. Ten se stal totiž nepohodlným svědkem. Alfred Kling měl dle svědectví Heinemanna nelidsky ztýrat jednoho z internovaných, který se pokusil o útěk. Následně údajně přikázal MUDr. Bennovi, aby jej usmrtil injekcí, což se také stalo. Z tohoto svědectví lze usuzovat, že usmrcování internovaných vězňů probíhalo za nejasných okolností a že se, alespoň v tomto případě, nejednalo o lékařský zákrok u těžce nemocného či přirozeně umírajícího pacienta. Svědectví Heinemanna tedy spíše posiluje výpověď Wilhelma Benny.

I výpověď dalšího svědka popisuje páchání násilí na internovaných osobách a opět v ní figuruje Alfred Kling. Fritz Marwan byl do Malé pevnosti v Terezíně předán jako jeden z prvních vězňů již 10. května 1945. Přibližně za měsíc po příchodu ho Kling údajně vyzval, aby společně s dalšími dvěma internovanými, Kurtem Landrockem a Johannem Prickerem, odstranil čtyři vybrané vězně. Říci měl pouze „Dolmetsch“, tedy násada od krumpáče, přičemž gesty naznačil škrcení. Marwan, Landrock a Pricker poté postupně zardousili tři vězně tak, že je položili na zem, na krk jim přiložili násadu od krumpáče a stoupli si každý na jeden konec. Čtvrtého vězně neusmrtili prý pouze proto, že byl ještě poměrně zdravý a silný a obávali se tak, že bude klást odpor.⁶⁰⁾ K působení Alfreda Klinga na IV. dvoře Marwan dále vypověděl: *„Pamatuji se, že když přišel velký transport z Prahy – asi 1 600 vězňů – zabil Kling z tohoto transportu 25–30 vězňů násadou od krumpáče. Mrtvoly jsem pak odnášel ještě s ostatními do kobky.“*⁶¹⁾ Přestože svědectví Wilhelma Benny, Hermanna Heinemanna, Fritze Marwana a Kurta Landrocka vykazují určité nepřesnosti, lze se domnívat, že iniciátorem a v některých případech zřejmě i vykonavatelem vražd, k nimž došlo na IV. dvoře během května a června roku 1945, byl Alfred Kling. Josef Průša o zmíněných vraždách jako velitel trestnice IV. dvora pravděpodobně věděl, do jaké míry se ovšem na jejich zosnování a páchání podílel, není zcela zřejmé.

Zatímco z výše uvedených výpovědí vyplývá, že usmrcování vězňů prosazoval zejména Alfred Kling, v petici Wenzela Jaksche⁶²⁾ je za hlavního iniciátora veškerého násilí a vražd v Malé pevnosti Terezín v daném období považován Josef Průša. Už samotný název kapitoly týkající se krátce poválečného dění v terezínské

Soňa a Naděžda Průšovy, zřejmě druhá a třetí zleva v první řadě (PT)

pevnosti – *Tereziánské peklo* – dává tušit, že ve vznikajícím internačním táboře nebylo vše zcela v pořádku. V petici jsou líčeny jednotlivé události, charakterizovány někteří členové samosprávy a popisován každodenní režim a způsob zacházení s vězni. Josef Průša prý „proslul tím, že drtil vězňům na padrlé ledviny zvlášť k tomu volenými ranami a že bil vězně do týla [...]. Při zjišťování počtu osob v transportu velitel Průša nikdy neopomenul procvičit se ve svém oblíbeném sportu, pozůstávajícím v tom, že bil holí lidi do čela. Chlapce a lidi malé postavy bil holí do lebky.“ Zvláštní pozornost je v petici věnována starší dceři Josefa Průši, Soňe, jejíž chování je barvitě popsáno v podkapitole, která nese vševypovídající název „Krvavá Soňa“ – „[...] jeho 20letá dcera, známá pod jménem ‚Krvavá Soňa‘, jsouc založena sadisticky jako její otec, pomáhala mu ubíjet vězně. Vytrhávala uvězněným ženám celé chumáče vlasů [...]. Soňa okrádala vězně o jejich poslední majetek a měla celou sbírku prstenů, hodinek a šperků.“

Petice dále poukazuje na charakter internovaných osob, jež si velitel Průša a jeho zástupce Kling vybírali za své pomocníky. Mělo se jednat o bývalé vězně, kteří v koncentračních táborech zastávali funkce kápů,⁶³ dále o obyčejné zločince a také Němce, jež se svým surovým zacházením s ostatními vězni snažili zavděčit vedení trestnice. Popsány jsou i jednotlivé události, které bývalým internovaným osobám, na základě jejichž svědectví byla petice sestavena, zřejmě utkvěly hluboko v paměti. Zmíňme např. průběh příjezdu velkého květnového transportu z Prahy: „Když dne 24. května 1945 přibyl z Prahy transport 600 německých mužů a žen, museli projít jakýmsi tunelem dlouhým 18 m, vedoucím na dvůr pevnosti. Po obou stranách tunelu stály české stráže ozbrojené klacky, holemi pobitými hřebíky a v tunelu byla vykopána jáma, kterou ve tmě nebylo vidět. Vězňové, pohánění strá-

žemi, padali do jámy. Celé klubko lidských bytostí sebou zmítalo v jámě, přičemž je strážé bily klacky. Když se konečně vězňové dostali na dvůr, museli ho obíhat tak dlouho, dokud se nezhroutili. Když některý se již nemohl zvednout, přispěchal Průša a udeřil ho několikrát do ledvin a umírající byli pak naházeni do betonových cel. Jiní museli stát osm hodin se vzpaženými rukama proti stěně. Když někomu poklesly paže, dostal další bití.“

Petice dále zachycuje podivné okolnosti usmrcování vězňů pomocí injekcí: *„Jiných cel bylo užíváno jako továren smrti podle nacistického vzoru. V nich byli vězňové bití až do bezvědomí a pak jim byla vstřikována smrtící injekce. Obětem ležícím na marách a svlečeným do naha museli injekci vstřikovat němečtí lékaři. Smrt nastala během jedné minuty. Za toto nařízení byl osobně zodpovědný Průša.“* Zmínuje i 150 údajných obětí, které měly být ve vyhrazené „rdousící komoře se speciálním škrtecím strojem“ usmrceny. Opomenuto nezůstalo ani obvinění z obtěžování a zneužívání mladých internovaných dívek. *„Podvelitelé také prodávali německé ženy a dívky Rusům [...]. Ruští vojáci přicházeli do pevnosti několikrát za týden. Ženy se jim musely ukazovat jako v nějakém bordelu a vojáci, zhusta opilí, vybírali si své oběti. Za odměnu dostávali čeští strážci kořalku, šunku, tabák apod. Velitelem jednoho oddělení byl Polák nakažený kapavkou. Dával si k sobě vodit vězeňkyně a nakazil je.“*

Petice Wenzela Jaksche tedy potvrzuje obvinění vznesená proti bývalým členům samosprávy, líčí je ovšem daleko ostřejším tónem. Josefa Průšu a jeho dceru popisuje jako sadistické a bezcharakterní bytosti, které se v okrádání a týrání internovaných vězňů přímo vyžívaly. Chování ostatních, nejmenovaných členů samosprávy a některých internovaných vězňů je rovněž podrobeno zdrcující kritice. Zdaleka nejhorší jsou pak detailní popisy situací, při nichž byli vybraní vězni mrzačeni a brutálně týráni. Přestože petice Wenzela Jaksche vychází pouze ze svědectví bývalých internovaných osob, jejichž vidění daných událostí mohlo být výrazně emotivně ovlivněno jejich tehdejší situací a následným osudem, je třeba obvinění, která zazněla v petici, považovat za závažná. Domnívám se, že přinejmenším ty události, okamžiky, chování a jednání určitých osob nebo jejich charakteristiky, které jsou v petici líčeny shodně jako ve výpovědích svědků oslovených při vyšetřování poválečné trestné činnosti v Malé pevnosti Terezín, lze mít za pravdivé.

Shrňme tedy na základě poznatků z jednotlivých výpovědních protokolů a petice Wenzela Jaksche, které zločiny jsou připisovány veliteli trestnice IV. dvora Josefu Průšovi. Průša si přisvojil důstojnickou hodnost štábního kapitána, aniž by jí ve skutečnosti dosáhl. Jako opodstatněné se v případě Průši jeví obvinění z rozsáhlé defraudace. Domovní prohlídka potvrdila, že odcizil několik přístrojů z původního vybavení kanceláří. Četné svědecké výpovědi zase prokázaly, že si neoprávněně přisvojil značné množství bankovek, šperků, cenností a kusů oblečení ze zabaveného majetku internovaných Němců. Josef Průša se také zcela nepochybně podílel na zpronevěře státních přídelů potravin a jiných komodit. Lze mít za prokázané, že pravidelně navštěvoval privátní večírky organizované Aloisem Tomešem, na nichž docházelo k sexuálnímu zneužívání internovaných žen a dívek, je-

hož se rovněž účastnil. Asi nejvíce pochybností vyvstává v souvislosti s obviněním z páchaní násilí a vražd. Podle závěrů prvotního vyšetřování trestné činnosti v Malé pevnosti Terezín Josef Průša o páchaní vražd na IV. dvoře věděl a s největší pravděpodobností sám několik vražd nařídil. Přímým svědectvím ovšem nebylo prokázáno, že by vraždy osobně vykonával. To naopak důrazně potvrzuje petice Wenzela Jaksche, v níž jsou zachyceny konkrétní situace, kdy Průša týral a zabíjel internované vězně. I přes detailní popis jednotlivých incidentů ovšem nelze mít za bezpečně prokazané, že se Josef Průša na vraždách skutečně podílel.

Další průběh vyšetřování

Celá skupina byla zajištěna koncem června 1945. V průběhu následujících letních měsíců probíhalo prvotní vyšetřování, které vedl Úřad národní bezpečnosti v Litoměřicích.⁶⁴⁾ Dne 10. září 1945 bylo na skupinu Josef Průša a spol.⁶⁵⁾ podáno u Státního zastupitelství v Litoměřicích trestní oznámení a všichni podezřelí byli vzati do vyšetřovací vazby Krajského soudu v Litoměřicích. Dosavadní průběh vyšetřování naznačoval, že bude celý případ rychle uzavřen. Jak se ovšem ukázalo, při vyšetřování byla dána přednost retribučním případům, jejichž brzké vyřízení se v letech 1945 až 1947 stalo prioritou.⁶⁶⁾ Celá skupina podezřelá z páchaní rozsáhlé trestné činnosti v Malé pevnosti Terezín proto setrvala ve vyšetřovací vazbě ještě další dva roky. Josef Průša byl se svojí dcerou a dalšími spoluobviněnými propuštěn na svobodu až po 26 měsících. Jejich případ nebyl uzavřen, pouze odložen. Počítalo se tedy s dalším vyšetřováním celé záležitosti. I přesto byl u Wilhelma Benny a Alfreda Klinga v tuto dobu upřednostněn odsun před potrestáním. Toto rozhodnutí soudu lze alespoň v případě Klinga, u něhož byl podíl na vraždách prokázán, považovat za překvapující.

Do dalšího vyšetřování celého případu výrazně zasáhla stížnost Svazu osvobozených politických vězňů a pozůstalých po obětech nacismu (dále jen SOPV) a komise pro zjišťování válečných zločinů. Dopis datovaný k 29. říjnu 1947 přinesl ráznou obhajobu bývalých politických vězňů. SOPV zcela zpochybnil průběh vyšetřování. Dle stížnosti měli být svědci vyšetřujícími orgány přinuceni nepravdivě vypovídat. Vyšetřovatele k tomuto jednání údajně vedly jisté osobní zájmy. Obvinění z účelového ovlivňování svědků nicméně nebylo blíže objasněno. Stížnost SOPV obsahuje několik mylných vyjádření. Z nejasných důvodů byl mezi bývalé politické vězně kromě Josefa Průši a Alfreda Klinga zařazen také německý lékař dr. Wilhelm Benna, internovaný v Malé pevnosti Terezín od května 1945. Bývalí političtí vězni měli být dle stížnosti obviněni kromě jiného ze zavinění smrti tří set vězňů. Toto tvrzení se nezakládá na pravdě. V trestním oznámení figuruje počet 25–30 osob, za jejichž usmrcení měli nést odpovědnost právě Průša a Kling. SOPV ve stížnosti dále uvádí, že političtí vězni byli propuštěni tehdy, když byla zjištěna jejich „naprostá nevina“. Kdyby tomu tak bylo, trestní řízení by bylo ukončeno, nikoli pouze odloženo. Zůstává otázkou, zda byly tyto zkreslené informace ve stížnosti uvedeny záměrně, aby navodily dojem bezpráví a vyvolaly soucit, nebo z neznalosti věci.

Na obsah stížnosti reagovala oblastní pobočka Státní bezpečnosti (dále jen StB) v Litoměřicích. Ve zprávě pro ministerstvo vnitra objasnila jednotlivé kroky vyšetřování. Obvinění z ovlivňování svědků popřela s tím, že „svědkové nebyli vyhledáváni, nýbrž se dobrovolně hlásili a jest tudíž naprosto vyloučeno, že by byl na ně činěn jakýkoliv nátlak“.⁶⁷⁾ Svědci byli vyslýcháni nezávisle na sobě a různými bezpečnostními orgány. Navíc se nejednalo pouze o svědectví internovaných Němců, jak naznačovala stížnost SOPV. Vyslechnuti byli i dobrovolníci, kteří v Malé pevnosti Terezín vypomáhali, a jiní civilisté, jež přicházeli do kontaktu s vedením samosprávy. Za prodloužení vyšetřovací vazby na 26 měsíců byl dle zprávy zodpovědný soud, který ji v takové délce považoval za bezpodmínečně nutnou. Případ se totiž „rozrostl do takové míry, že v krátké době nemohl být vyřízen [...]“. Přestože se téměř celá skupina dočkala propuštění,⁶⁸⁾ trestní řízení nebylo ukončeno, pouze odloženo. Za příčinu těchto časových průtahů bylo opět označeno retribuční soudnictví, resp. přednostní vyřízení zbývajících případů, které nebyly projednány během řádného období činnosti mimořádných lidových soudů.⁶⁹⁾ Zpráva nicméně konstatovala, že obžaloba proti pachatelům byla vypracována⁷⁰⁾ a soudní líčení je plánováno na květen roku 1948. K tomu nakonec zřejmě pod vlivem změněné politické situace, s níž souvisely rozsáhlé zásahy do systému justice, nedošlo.

Kromě stížnosti SOPV bylo nutné rovněž zareagovat na vážná obvinění uvedená v petici Wenzela Jaksche. Z iniciativy ministerstva vnitra byl celý případ ve druhé polovině roku 1947 přešetřen Zemskou úřadovnou StB v Praze. Závěrečná zpráva z 8. prosince 1947 obhajovala postup vyšetřujících orgánů v této kauze a výsledky jejich šetření potvrdila. Petici, v níž byly uvedeny příklady rozsáhlé a závažné trestné činnosti, se však snažila bagatelizovat a jednání obviněných osob vysvětlovat či omlouvat. Páchání určitých násilností je ve zprávě velice opatrně potvrzeno. Zároveň je ovšem konstatováno, že se jednalo o zlomek toho, čeho se na Česích dopustili Němci. Zpráva uvádí: „Jest sice jisté, že k jistým přiměřeným trestům proti Němcům v Terezíně v květnu 1945 došlo, že však toto bylo jen v nepatrné míře opakováno to, co dělali Němci s transporty vězňů, které přicházely do Terezína. Není pochyby v žádném směru o tom, že ve všech případech šlo o odláčení krutosti, s jakou Němci nakládali s Čechy.“⁷¹⁾ Akcentován je tedy motiv „spravedlivé odplaty“. Ve zprávě lze také zaznamenat patrnou snahu přenést vinu za násilnosti a vraždy spáchané v terezínské pevnosti v tzv. porevoluční době na osoby jiné než české národnosti. Skutečnost, že měl Josef Průša nařídít usmrcení přibližně třiceti vězňů, tedy že se na těchto vraždách nepřímo rovněž podílel, je zcela opomenuta. Zprávu uzavírá výmluvné konstatování, že „došlo sice k nějakým násilnostem, ale tyto nebyly spáchány českým obyvatelstvem, nýbrž politickými vězni jiných národností, kteří ve shluku porevolučních událostí opláceli aspoň částečně Němcům to, co Němci prováděli jim po celé roky války. Násilností se hlavně dopustil Polák Kling, u kterého je nutno brát v úvahu skutečnost, že Němci s Poláky zacházeli přímo sadisticky, a proto není divu, že tento Polák použil vhodné chvíle pro odplatu.“ Přestože se dnes již zřejmě nedozvíme, kdo přesně vězně usmrcoval a za jakých okolností se tak stalo, jisté je, že k násilnostem v Malé pevnosti Terezín bě-

hem měsíců května a června skutečně docházelo. Kromě četných svědectví to dokazuje statistika úmrtnosti, již vypracoval Marek Poloncarz. Podle té v terezínské pevnosti zahynulo během zmiňovaných dvou letních měsíců nejméně 112 internovaných osob, přičemž u více než poloviny nebyla zaznamenána příčina úmrtí.⁷²⁾ Je nepochybné, že se z části jednalo o úmrtí přirozená. Příčiny vysoké úmrtnosti lze také hledat v nedostatku potravin a lékařské péče.⁷³⁾ Zároveň je ovšem zřejmé, že určitá část vězňů zemřela cizím přičiněním.

Jak bylo uvedeno výše, případ týkající se porevolučních událostí v Malé pevnosti Terezín byl v roce 1948 zřejmě definitivně uzavřen. Lze se domnívat, že za změnéné politické situace již nebylo aktuální řešit krátce poválečné problémy. Cizí příslušníci německé a polské národnosti opustili až na Kurta Landrocka Československo.⁷⁴⁾ Ostatní obvinění v kauze Josef Průša a spol. se pravděpodobně vrátili do svých domovů a začlenili se do běžného života. Josef Průša byl potom ještě několikrát osloven, aby podal svědectví k hledaným válečným zločincům. Naposledy se tak stalo v dubnu roku 1964, kdy měl identifikovat údajně se objevivšího bývalého konfidenta gestapa Jaroslava Fialu. Josef Průša zemřel jen několik let poté, 14. listopadu 1968.

Závěr

Příběh Josefa Průši je mimořádně rozporuplný. Do jisté míry však odráží události válečných a krátce poválečných let, které dodnes vyvolávají mnoho otázek. Bývalí vězni, kteří Josefa Průšu znali z policejní věznice gestapa v Terezíně, jej považovali za dobrého, slušného a čestného člověka. Oceňovali jeho charakterové vlastnosti a vážili si toho, že se jim jako kápo dvora snažil pomáhat a vycházet vstříc. Zcela jiným člověkem byl Průša pro osoby, které byly v Malé pevnosti Terezín internovány během prvních dvou měsíců po osvobození. Pro ně představoval ziskuchtivého a panovačného velitele, jemuž nebylo cizí násilné jednání a surové zacházení s vězni. Charakteristiky naprosto odlišné, ve všech ohledech protichůdné, přesto se vztahující k téže osobě. Otázkou tedy je, jak vlastně na osobnost Josefa Průši a jeho působení v terezínské pevnosti nahlížet. Domnívám se, že k alespoň částečnému zodpovězení této otázky je zapotřebí se v prvé řadě zamyslet nad tím, v jakých podmínkách a za jakých okolností oba portréty osobnosti Josefa Průši vznikaly.

Ve věznici gestapa v Terezíně byl zaveden velmi přísný režim, který se v mnoha ohledech blížil podmínkám v koncentračních táborech. S rostoucí délkou doby strávené v policejní věznici a se zvyšující se intenzitou brutálních útoků ze strany dozorců lze předpokládat, že se ve vězních kumuloval odpor a nenávisť k okupační moci, ale také zlost a vztek za příkoří, které museli dlouho snášet. Když přišel vytoužený konec války, většina bývalých vězňů odešla domů a snažila se nepříjemné vzpomínky na věznění v Terezíně vytěsnit. Někteří vězni zde ale zůstali a prostory pevnosti, kde strávili několik měsíců plných těžké práce a ponižování, de facto ovládli. S největší pravděpodobností byl jejich prvotní zájem skutečně veden snahou věznici co nejdříve připravit k likvidaci a postarat se o hladký průběh evakua-

ce všech bývalých vězňů. Když byly ovšem do Malé pevnosti v Terezíně přiváženy první skupiny a později velké transporty Němců, lze se domnívat, že právě v nich viděli bývalí vězni ztělesnění příčin svého utrpení. Pocity krivdy a ponížení rázem vystřídala snaha pomstít se a ukázat, že role se proměnily. V duchu „spravedlivé odplaty“, jak naznačovala koneckonců i zpráva z vyšetřování porevolučních událostí reagující na petici Wenzela Jaksche, pak s internovanými Němci bylo nakládáno. Josef Průša v tomto směru nebyl výjimkou. Domnívám se, že jeho poválečné chování a jednání v Terezíně vycházelo z bezprostředního prožitku z věznění a bylo formováno danou dobou, specifickým místem a dalšími okolnostmi. Nemyslím si, že by Josef Průša dokázal skrývat své případné deviantní sklony nebo že by u něj po válce došlo k náhlé osobnostní proměně. Jednal v duchu tehdejších radikálních protiněmeckých nálad, které byly v Terezíně, místě utrpení tisíců nevinných lidí, navíc ještě umocněny. Přesto i dnes udivuje patrný kontrast, s nímž je Průšovo vystupování za války a po jejím skončení líčeno.

S odstupem více než 65 let nelze tyto události, k nimž došlo krátce po osvobození v Malé pevnosti Terezín, a osoby, které se na nich podílely, nikterak hodnotit, soudit či odsuzovat. Nelze je ovšem ani omlouvat. Můžeme pouze konstatovat, že v důsledku uplatnění principu kolektivní viny bylo potrestáno a často zaplatilo i životem mnoho nevinných lidí.

Poznámky

- ¹⁾ K historii Malé pevnosti v Terezíně viz *Malá pevnost Terezín*, Terezín 1988, Vojtěch BLODIG – Miroslava LANGHAMEROVÁ – Jan VAJSKEBR: *Malá pevnost Terezín 1940–1945. Původce stálou expozicí v Muzeu Malé pevnosti Terezín*, Praha 2009.
- ²⁾ Dle dekretu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb., o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské, z 2. srpna 1945.
- ³⁾ Josef Průša byl 22. dubna 1964 předvolán k výslechu v souvislosti s potvrzením identity bývalého konfidenta gestapa Jaroslava Fialy, který se měl údajně v tuto dobu opět objevit. V rámci výslechu Průša uvedl okolnosti svého zatčení v roce 1942 a podmínky věznění v Malé pevnosti Terezín. Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS) Praha, fond (f.) 325–98–4.
- ⁴⁾ Petschkův palác byl postaven ve dvacátých letech původně jako bankovní palác. Během roku 1938 rodina Petschkova dům prodala a odcestovala do Anglie. Hned v květnu roku 1939 se Petschkův palác stal sídlem pražského gestapa. Došlo zde k mnoha výslechům, při nichž bylo použito brutálního fyzického násilí. Po nástupu Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora byl přímo v budově zřízen stanný soud, který zde až do konce války zasedal. V současnosti je Petschkův palác sídlem Ministerstva průmyslu a obchodu ČR.
- ⁵⁾ V místě, kde později vznikl IV. dvůr, se původně nacházely hospodářské budovy a soukromé zahrady dozorců. *Malá pevnost Terezín*, s. 308.
- ⁶⁾ Jednalo se o tzv. ženský dvůr, který se nacházel vpravo za hlavní bránou. Původně nesl označení II. dvůr a obývali jej z počátku muži. V červnu 1942, když se do policejní věznice v Malé pevnosti Terezín dostaly první vězněné ženy, byl tento dvůr vyhrazen právě jim. Na jaře 1943 došlo v Malé pevnosti ke stavebním úpravám a k přecíslování cel. V rámci těchto organizačních zásahů bylo označení tzv. ženského dvora změněno na III. dvůr. V době, kdy zde Průša působil jako hofkápo, byly ženy přemístěny do cel č. 8 a 9, které se nacházely v objektu za můstkem, poblíž márnice a zahrady.
- ⁷⁾ V březnu 1944 se v Litoměřicích započalo s výstavbou podzemních továren Richard I a Richard II ve vápencovém dolu nedaleko Litoměřic. Pro uskutečnění tak rozsáhlého projektu bylo zapotřebí značného množství pracovních sil. Vzhledem k tomu, že v době, kdy se začalo s budováním podzemních objektů, tábor nebyl zřízen, byli první vězni pro Litoměřice až do června dočasně ubyto-

vání v celách III. dvora v Malé pevnosti Terezín. Miroslava BENEŠOVÁ: Koncentrační tábor v Litoměřicích a jeho vězňové, In: *Koncentrační tábor Litoměřice 1944–1945*, Terezín 1995, s. 3. Více také viz Miroslava LANGHAMEROVÁ: *Koncentrační tábor v Litoměřicích 1944–1945. Průvodce stálou výstavou*, Terezín 2008.

⁸⁾ O tomto útěku neexistují žádné bližší informace. Vypovídali o něm pouze kápové Karel Hanzálek a Josef Průša, kteří shodně tvrdili, že vězni byli na útěku dopadeni a v krátké době přivezeni zpět do pevnosti. Památník Terezín (dále jen PT), sbírka vzpomínek (dále jen sb. vzp.) č. 90 (Karel Hanzálek), ABS Praha, f. 325–98–4.

⁹⁾ *Malá pevnost Terezín*, s. 131.

¹⁰⁾ ABS Praha, f. 325–98–4.

¹¹⁾ Jaroslav Orzságh se narodil 3. ledna 1900, v policejní věznici v Terezíně se nacházel od 25. dubna 1944 do osvobození. V porovnání s Josefem Průšou nebyl jako kápo IV. dvora příliš oblíben.

¹²⁾ Více o tzv. vězeňské samosprávě viz *Malá pevnost Terezín*, s. 127–134.

¹³⁾ Vzhledem k tomu, že měl Josef Průša jako hokápo přístup k psacím potřebám, začal si na konci války vést deník, v němž zaznamenával pohyb vězňů na IV. dvoře – příchod, odchod, přesun z cely na celu či datum a příčiny smrti. Celkem přesně a spolehlivě tak zmapoval období od 5. března do 29. dubna roku 1945. PT, inv. č. 1033. Kopie deníku Josefa Průši.

¹⁴⁾ Josef Průša se mohl „volně“ pohybovat zřejmě pouze po IV. dvoře.

¹⁵⁾ Přesné datum není známo. Při výslechu 22. dubna 1964 Josef Průša za dobu příchodu na IV. dvůr označil říjen či listopad roku 1944. Státní oblastní archiv (dále jen SOA) v Litoměřicích, f. Mimořádný lidový soud (dále jen MLS) v Litoměřicích, Ls 1200/46, také ABS Praha, f. 325–98–4.

¹⁶⁾ Jedná se o více než sedmdesát vzpomínek, které Josefa Průšu zmiňují. Vzpomínky přeživších vězňů jsou archivovány v PT.

¹⁷⁾ Mělo se tak stát např. u kápa Karla Hanzálka. Bývalý vězeň Mirko Mareš k tomu poznamenal: „Dobry byl Hanzálek. Uvádí se proti němu někdy facka, kterou dal jednomu z vězňů. To však byla nutnost a je pravděpodobné, že touto fackou mu zachránil život. Vězeň přišel totiž v nápadném oblečení, a kdyby nezasáhl Hanzálek, byl by ho asi někdo z dozorců utloukl.“ PT, sb. vzp. č. 165 (Mirko Mareš).

¹⁸⁾ PT, sb. vzp. č. 1162 (Václav Vyšín).

¹⁹⁾ Jedná se např. o báseň, resp. nápěvek k lidové písni zachycující jednotlivé členy samosprávy na IV. dvoře. O Josefu Průšovi autor napsal: „*Kapátkem je Pepík Průša toho každý zná [...] po hlase ho každý pozná, když on zavolá [...] Hejbejte se darebáci, mám já s vámi velkou práci, honím se v potu tváři, a vy jste bordeláři*“ (PT, inv. č. 12238). Podobně je Průša charakterizován v básni „*Bordeláři ven*“ (PT, inv. č. 12243). Další báseň s názvem „*Ženo má neplač*“ je v závěru věnovaná právě Josefu Průšovi (PT, inv. č. 12237).

²⁰⁾ PT, sb. vzp. č. 1321 (František Šmíd).

²¹⁾ PT, sb. vzp. č. 532 (Ing. Josef Hellebrandt).

²²⁾ PT, sb. vzp. č. 861 (Bohumil Jangl).

²³⁾ PT, sb. vzp. č. 824 (Dr. Vladimír Komárek).

²⁴⁾ PT, sb. vzp. č. 132 (František Janura).

²⁵⁾ Jediné částečně negativní svědectví o Průšovi podal bývalý vězeň Julius Taussig, který uvedl: „*Průša: byl výborný na I. dvoře. Tam byl lidumil, který pomáhal, kde mohl. Na IV. dvoře, kde se dal do kupy s Orzsághem a Neumannem, se hrozně změnil ve svůj neprospěch. Zúčastnil se dokonce masakru na osvětimských věznicích.*“ PT, sb. vzp. č. 51 (Julius Taussig). Skutečnosti uvedené ve vzpomínce Julia Taussiga nebyly potvrzeny žádným jiným svědectvím. Zvláště obvinění Josefa Průši z účasti na masakru osvětimských vězňů se jeví jako málo pravděpodobné.

²⁶⁾ Stanislav Franc se narodil 1. ledna 1907 v obci Jaroslav, dnešní okres Pardubice. Do policejní věznice gestapa v Malé pevnosti Terezín byl umístěn 27. června 1944 za účast na protinacistickém odboji.

²⁷⁾ Zprávy o kritických zdravotních poměrech v policejní věznici gestapa v Terezíně se prostřednictvím propuštěných vězňů začaly mezi lidmi šířit ještě před koncem války. Na různých místech v Čechách se proto začala formovat pomoc terezínským vězňům. Z iniciativy České národní rady vznikla na konci dubna 1945 tzv. Česká pomocná akce pro Terezín, která vězňům policejní věznice gestapa v Terezíně pomohla nejvíce právě krátce po osvobození. *Malá pevnost Terezín*, s. 233–242.

²⁸⁾ 7. května 1945 byl MUDr. Karpíšek odvolán přímo do Terezína a na jeho místo nastoupil MUDr. Jiří Syllaba.

- ²⁹⁾ Marek POLONCARZ: *Internační tábor pro německé obyvatelstvo. Malá pevnost Terezín 1945 až 1948*, Terezín 1997, s. 6.
- ³⁰⁾ ABS Praha, f. 310–67–10, také ABS Kanice, f. A 2/1, inv. č. 1765. Zpráva o vyšetřování porevolučních událostí v Malé pevnosti Terezín.
- ³¹⁾ Teprve 28. května 1945 navrhlo generální velitelství uniformované policie, aby Malá pevnost v Terezíně byla určena pro internování osob, které se těžce provinily na českém národě. Marek POLONCARZ: *Internační tábor*, s. 7.
- ³²⁾ Werner Würfel byl do Malé pevnosti Terezín převezen 18. dubna 1945 z Pankráce. Jako vězeň tzv. soudního oddělení byl umístěn na I. dvůr. Dostal se do cely 12 a později 17, kde se setkal s Aloisem Tomešem. Ten jej nechal údajně hned 5. května 1945 vsadit bez jakéhokoli vysvětlení do samovazby. Odcizeny mu byly veškeré osobní věci. ABS Praha, f. 305–24–3. Výpovědní protokol sepsaný s Wernerem Würfelem 14. srpna 1945 v Terezíně.
- ³³⁾ Marek POLONCARZ: *Internační tábor*, s. 9.
- ³⁴⁾ Tamtéž, s. 7.
- ³⁵⁾ PT, sb. vzp. č. 262 (František Habr).
- ³⁶⁾ Název „trestnice IV. dvora“ je užíván v dobových dokumentech a vžil se i v odborné literatuře. Viz Marek POLONCARZ: *Internační tábor*, s. 33.
- ³⁷⁾ Částečně to dokazuje petice Wenzela Jaksche, jež vznikla na základě svědectví bývalých internovaných osob a v níž je Josef Průša označován za hlavního velitele tábora. ABS Praha, f. 305–451–4. Petice Wenzela Jaksche „o nespravedlivé a nelidské deportaci sudetského obyvatelstva se žádostí o provedení mezinárodního šetření o ukrutnostech spáchaných při provádění této politiky“, 1. března 1947.
- ³⁸⁾ MVDr. Miloš Nádvořník byl za války ředitelem terezínských jatek a zabezpečoval dodávku masa pro vězně policejní věznic v Malé pevnosti Terezín. Se svojí manželkou se snažil vězňům všemožně pomáhat. Kupříkladu jim umožňoval občasná setkání s příbuznými v prostorách jatek, čímž se vystavoval značnému riziku. Několikrát také zajistil dodání zdravotnického materiálu a léků do pevnosti z nemocnice v Roudnici nad Labem. *Malá pevnost Terezín*, s. 179, 205, 234.
- ³⁹⁾ V archivním materiálu a literatuře byla zaregistrována tři různá data vztahující se k zatčení Stanislava France. Ve vyšetřovacím spisu ke kauze Josef Průša a spol. je uvedeno datum 29. května 1945. O den dříve je zatčení France datováno ve vyšetřovací zprávě, která vznikla jako reakce na petici Wenzela Jaksche. Marek Poloncarz označil za den zatčení Stanislava France 24. květen 1945.
- ⁴⁰⁾ Mariane Vernerová, internovaná od 17. května 1945, změnu vedení zaznamenala a popsala následovně: „Byly jsme převzaty p. štkp. Francem, který nás nechal okamžitě očkovat, naše věci nám všechny nechal, ubytoval nás v čistých celách a okamžitě nechal pořádit seznamy, pro jakou práci nás může upotřebit. [...] Nato štkp. Franc odjel. Okamžitě se poměry zde změnilly. Byli jsme vyslechnuti a všechny naše privátní věci jsme museli odevzdat. Toto se provedlo na přímý rozkaz p. štkp. Průši a Alfreda Klinga.“ ABS Praha, f. 305–24–3. Výpovědní protokol sepsaný s Mariane Vernerovou 14. srpna 1945 v Terezíně.
- ⁴¹⁾ Marek POLONCARZ: *Internační tábor*, s. 33.
- ⁴²⁾ ABS Praha, f. 310–67–10, také ABS Kanice, f. A 2/1, inv. č. 1765. Zpráva o vyšetřování porevolučních událostí v Malé pevnosti Terezín.
- ⁴³⁾ Alois Tomeš se narodil 28. března 1913 v Řetenicích, okres Teplice. Byl svobodný a před válkou se živil jako obchodník.
- ⁴⁴⁾ Ladislav Mráček se narodil 22. prosince 1908 v Habrkovicích, okres Kutná Hora. Byl ženatý a než se stal před válkou starostou Habrkovic, pracoval v zemědělství.
- ⁴⁵⁾ Alfred Kling se narodil 3. května 1912 ve Varšavě. Byl textilním inženýrem a údajně měl podle svých slov v Polsku rozsáhlý majetek. Do policejní věznic v Malé pevnosti Terezín přišel 26. ledna 1945.
- ⁴⁶⁾ Soňa Průšová se narodila 9. listopadu 1925 v Čakovicích, okres Praha. Byla svobodná a pracovala jako úřednice. Do Malé pevnosti v Terezíně přišla 10. května 1945.
- ⁴⁷⁾ MUDr. Wilhelm Benna se narodil 27. března 1912 v Albrechticích na Šumavě, byl ženatý.
- ⁴⁸⁾ Za datum příjezdu transportu z pražské Pankráce je někdy považován 23. květen 1945. Také Marek Poloncarz uvádí, že MUDr. Benna se do terezínské pevnosti dostal s tímto „pankráckým“ transportem 23. května. Sám Wilhelm Benna a ostatní oslovení svědčí ovšem ve výpovědních protokolech potvrdili, že se do tábora v Malé pevnosti Terezín dostali 24. května 1945. Marek POLONCARZ: *Internační tábor*, s. 45, ABS Praha, f. 305–24–3. Výpovědní protokoly sepsané

s MUDr. Wilhelmem Bennou 16. srpna 1945 v Terezíně a 15. prosince 1945 v Litoměřicích.

- ⁴⁹⁾ K hromadnému rozkrádání osobních věcí a cenností mělo dojít zejména při dvou velkých transportech z Prahy. První se uskutečnil 24. května a druhý potom 6. června. Němci, kteří se do tábora v Malé pevnosti Terezín dostali červnovým transportem, poukazovali na potupné praktiky při odbavování. Všichni se museli vysléct do naha a odevzdat své doklady, které byly přímo před jejich zraky spáleny. ABS Praha, f. 305–24–3. Výpovědní protokol sepsaný s Boženou Soukupovou 13. srpna 1945 v Terezíně.
- ⁵⁰⁾ ABS Praha, f. 305–24–3. Výpovědní protokol sepsaný s Emilií Horákovou 16. srpna 1945 v Litoměřicích.
- ⁵¹⁾ ABS Praha, f. 305–24–3. Výpovědní protokol sepsaný s Adolfem Mikšem 13. srpna 1945 v Terezíně.
- ⁵²⁾ Svědecké výpovědi dokazují, že se v Malé pevnosti Terezín nacházela kromě Soni Průšové i její mladší sestra Nada. Zprávy z vyšetřování celé kauzy, ani petice Wenzela Jaksche se o ní však vůbec nezmiňují.
- ⁵³⁾ ABS Praha, f. 305–24–3, také 305–73–4. Protokol o výkonu domovní prohlídky z 18. srpna 1945.
- ⁵⁴⁾ ABS Praha, f. 305–24–3. Výpovědní protokol sepsaný s Ottou Alešem 15. srpna 1945.
- ⁵⁵⁾ Tamtéž.
- ⁵⁶⁾ Svědecké výpovědi ohledně konání a průběhu večírků poskytly: Mariane Vernerová, Sylva Špalková, Ly Gimperlein, Hildegard Režová a Božena Soukupová. ABS Praha, f. 305–24–3.
- ⁵⁷⁾ ABS Praha, f. 305–24–3. Výpovědní protokol sepsaný s Hildegard Režovou 16. srpna 1945 v Terezíně.
- ⁵⁸⁾ ABS Praha, f. 305–24–3. Výpovědní protokol sepsaný s Hermannem Heinemannem 14. prosince 1945 v Litoměřicích, ABS Kanice, f. B4, inv. č. 92. Výpovědní protokol ze 16. listopadu 1945 v Litoměřicích.
- ⁵⁹⁾ Jedná se zřejmě o mylné tvrzení nebo překlep ve výpovědním protokolu. V červenci se totiž už bývalí členové samosprávy nenacházeli v Malé pevnosti Terezín. Heinemann měl s největší pravděpodobností na mysli červen.
- ⁶⁰⁾ Výpověď Marwana částečně potvrdil i Kurt Landrock. V prvním výpovědním protokolu z 24. září 1945 Landrock popsal usmrčení tří vězňů zcela shodně jako Marwan (ABS Praha, f. 305–24–3). Při dalších výsleších tyto skutečnosti částečně popřel a přiznal pouze jednu vraždu, na níž se společně s Marwanem podílel. ABS Praha, f. 305–24–3 (výslech 14. prosince 1945), ABS Kanice, f. B4, inv. č. 92 (výslech 4. prosince 1945).
- ⁶¹⁾ ABS Praha, f. 305–24–3. Výpovědní protokol sepsaný s Fritzem Marwanem 14. prosince 1945 v Litoměřicích, ABS Kanice, f. B4, inv. č. 92. Výpovědní protokol ze 16. listopadu 1945 v Litoměřicích. Počet vězňů v transportu uvedený ve výpovědním protokolu Marwana je značně nadsazený. Marek Poloncarz uvádí, že velkými transporty z Prahy přijelo nejvýše několik stovek osob. Počet všech internovaných vězňů v Malé pevnosti Terezín se teprve v srpnu 1945 přiblížil hranici 1 600 osob. Marek POLONCARZ: *Internáční tábor*, s. 10, 22.
- ⁶²⁾ ABS Praha, f. 305–451–4. Petice parlamentní delegace sudetských labouristů ve Velké Británii v čele s Wenzelem Jakschem „o nespravedlivé a nelidské deportaci sudetského obyvatelstva se žádostí o provedení mezinárodního šetření o ukrutnostech spáchaných při provádění této politiky“ byla datována k 1. březnu 1947 a určena byla generálnímu tajemníkovi Spojených národů a zahraničním ministrům signatárních mocností postupimské dohody. V petici je nejprve vylíčena historie česko-německých vztahů na území českých zemí, dále okolnosti odsunu německého obyvatelstva a žádost o přešetření četných excesů, k nimž došlo během tzv. divokého odsunu v průběhu letních měsíců roku 1945. Na následujících padesáti stranách je popsáno množství případů násilí na německém obyvatelstvu v Československu. Zmíněny jsou události v Žatci, Chomutově, Mostě, dále v Ústí nad Labem v souvislosti s explozí v Krásném Březně, v Podmoklech, Roudnici nad Labem, Trutnově, Praze, Stříbře, Plzni, v Brně v souvislosti s pochodem smrti do Vídně, v Moravské Ostravě a v neposlední řadě také v Malé pevnosti Terezín (s. 79–85).
- ⁶³⁾ Např. již zmínění Hermann Heinemann a Kurt Landrock byli skutečně vězni v koncentračních táborech. Zde byli označeni zeleným trojúhelníkem, což odkazovalo na jejich trestnou minulost, a oba působili jako kápoři. Jak sami vypověděli, v rámci této funkce museli spolupůběžně bit a fyzicky napadat. Lze proto usuzovat, že právě tyto zkušenosti a schopnosti měly určitý vliv na jejich postavení v Terezíně, kde opět zastávali funkci kápů.
- ⁶⁴⁾ Případ vyšetřoval vrchní krim. obv. inspektor Václav Vaněk společně s krim. obv. inspektorem Františkem Leibnerem, dále kriminální asistent Rudolf Novák a kriminální čekatelé František

Beran a Evžen Mühlfeit. Úřad národní bezpečnosti v Litoměřicích zároveň spolupracoval s orgány 12. divize posádky v Litoměřicích, která vyšetřování původně iniciovala.

- ⁶⁵⁾ Skupinu Josef Průša a spol. tvořilo šest osob – Wilhelm Benna, Josef Průša, Alfred Kling, Alois Tomeš, Ladislav Mráček a Soňa Průšová.
- ⁶⁶⁾ Více k průběhu retribuční justice v českých zemích viz např. Mečislav BORÁK: *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*, Ostrava 1998, Benjamin FROMMER: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Praha 2010, Jan KUKLÍK: *Mýty a realita takzvaných Benešových dekretů. Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*, Praha 2002.
- ⁶⁷⁾ ABS Praha, f. 305–73–4. Zpráva oblastní pobočky Státní bezpečnosti v Litoměřicích ministerstvu vnitra ohledně křivého obvinění skupiny Josef Průša a spol. z 29. dubna 1948.
- ⁶⁸⁾ Ve vazbě Krajského soudu v Litoměřicích zůstal pouze Kurt Landrock. Fritz Marwan zde zemřel již 4. dubna 1947. ABS Kanice, f. A 2/1, inv. č. 1765. Zpráva o vyšetřování porevolučních událostí v Malé pevnosti Terezín.
- ⁶⁹⁾ Mimořádné lidové soudy svoji činnost ukončily 4. května 1947. Neprojednané případy měly být předány řádným soudům.
- ⁷⁰⁾ Obžaloba v procesu Josef Průša a spol. v archívním materiálu nebyla objevena.
- ⁷¹⁾ ABS Kanice, f. A 2/1, inv. č. 1765. Zpráva o vyšetřování porevolučních událostí v Malé pevnosti Terezín.
- ⁷²⁾ Marek POLONCARZ: *Internační tábor*, s. 49–50. Celkem se podařilo podchytit 548 případů úmrtí, což činí přibližně 15 % všech osob internovaných v Malé pevnosti Terezín v letech 1945–1948.
- ⁷³⁾ V Terezíně ještě zdaleka nebyla zažehnána tyfová epidemie. Je pravděpodobné, že určitá část vězňů zemřela také v důsledku nákazy tyfem.
- ⁷⁴⁾ Kurt Landrock byl za zločiny spáchané v koncentračním táboře Osvětim v červnu 1948 odsouzen k 20 letům odnětí svobody. Propuštěn byl až počátkem 60. let. Tomáš STANĚK: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování, Sešity ÚSD AV ČR*, sv. 41, Praha 2005, s. 158–159. Fritz Marwan zemřel ve vazbě Krajského soudu v Litoměřicích 4. dubna 1947. ABS Kanice, f. A 2/1, inv. č. 1765. Zpráva o vyšetřování porevolučních událostí v Malé pevnosti Terezín.

JOSEF PRŮŠA – KAPO IN THE TEREZÍN POLICE PRISON

Ivana Rapavá

Summary

The life story of Josef Průša is highly controversial. To a certain extent, it reflects the events of World War II and shortly afterwards, a period that has been raising many issues to this day. Former inmates who knew Josef Průša from the Police Prison in Terezín regarded him as a decent and honest man. They appreciated primarily his character and respected him because he, as the local kapo, went out of his way in an effort to help them. Průša seemed to be quite a different man to the people who were interned in the Terezín Small Fortress in the first two months after the camp's liberation. In their eyes, Josef Průša was a greedy and domineering commander who often resorted to violent behavior and brutal treatment of the inmates. These descriptions are absolutely different, contradictory in all their aspects, yet referring to a single person. The question is how to perceive Josef Průša's postwar activities in the Terezín Fortress. I believe that after long months filled with humiliation and hardships, there was anger and pent-up hatred building up in the inmates, which eventually turned, after the camp's liberation, to an urge to revenge and demonstrate power and domination. As a result, the Germans interned in the Fortress, whose only guilt, in many cases, was their nationality, were harshly treated in the spirit of "just retribution". Now, 65 years later, these events, which happened in Terezín's Small Fortress shortly after liberation, and the people involved can hardly be evaluated, judged or condemned. However, such behavior cannot be excused either. We can only state that as a result of people's experience of Nazi power and the subsequent application of the principle of collective guilt, many innocent people were punished and often even lost their lives.

JOSEF PRŮŠA – KAPO IM POLIZEIGEFÄNGNIS THERESIENSTADT

Ivana Rapavá

Resümee

Die Geschichte des Josef Průša ist außergewöhnlich widerspruchsvoll. In einem bestimmten Maße spiegelt sie jedoch die Ereignisse der Kriegs- und unmittelbaren Nachkriegsjahre wider, die bis heute zahlreiche Fragen aufwerfen. Ehemalige Häftlinge, die Průša vom Polizeigefängnis in Theresienstadt her kannten, hielten ihn für einen anständigen und ehrlichen Menschen. Sie würdigten seine Charaktereigenschaften und schätzten es, dass er sich als Hof-Kapo bemühte, ihnen zu helfen und entgegenzukommen. Als ganz anderer Mensch zeigte sich Průša jenen, die während der ersten beiden Monate nach der Befreiung in der Kleinen Festung Theresienstadt interniert waren. Ihnen erschien er als habgieriger und herrschsüchtiger Befehlshaber, dem auch gewaltsames Handeln und brutaler Umgang mit den Inhaftierten nicht fremd waren. Also vollkommen unterschiedliche Charakteristiken, die sich in jeder Hinsicht widersprechen und sich doch auf dieselbe Person beziehen. Die Frage ist nun, wie eigentlich soll die Nachkriegstätigkeit von Josef Průša in der Festung Theresienstadt eingeschätzt werden. Ich nehme an, dass sich während der langen Monate der Erniedrigung und Ungerechtigkeit in den Häftlingen Wut und Hass ansammelten, die sich nach der Befreiung in den Wunsch nach Rache und nach Demonstration von Macht und Überlegenheit verwandelten. Im Sinne einer „gerechten Vergeltung“ wurde dann dementsprechend mit den internierten Deutschen, deren einziges Vergehen oft lediglich ihre Nationalität war, verfahren. Mit einem Abstand von über 65 Jahren ist es auf keine Weise möglich, diese Ereignisse, zu denen es kurz nach der Befreiung in der Kleinen Festung Theresienstadt kam, und die Personen, die sich daran beteiligten, einzuschätzen, zu be- oder zu verurteilen. Sie können jedoch auch nicht entschuldigt werden. Wir können lediglich konstatieren, dass infolge der Erfahrungen mit der nazistischen Macht und der anschließenden Geltendmachung des Prinzips der Kollektivschuld zahlreiche unschuldige Menschen bestraft wurden und oft auch ums Leben kamen.

WALTER JACOBI. „VYSLOVENĚ INTELEKTUÁLNÍ TYP“ V ČELE PROTEKTORÁTNÍHO SD

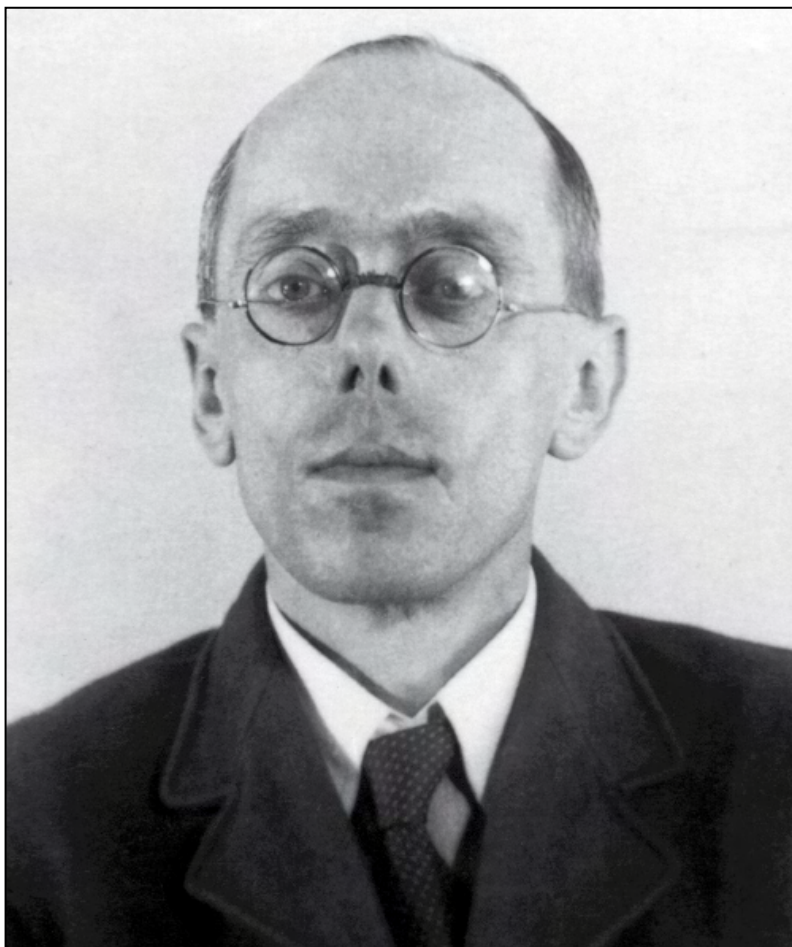
Dalibor Krčmář, Památník Terezín

Dějiny nacistické zpravodajské služby SD (Sicherheitsdienst) se píší od roku 1931, kdy se štáb Himmlerových SS rozšířil o oddělení Ic, jehož referenti měli za úkol shromažďovat a vyhodnocovat informace o politických „nepřátelích“ nacistů. Organizace svěřená od počátku Reinhardu Heydrichovi obdržela roku 1932 název Sicherheitsdienst des Reichsführers SS (Bezpečnostní služba říšského vůdce SS) a výnosem Rudolfa Hesse z července 1934 byla „povýšena“ na jedinou zpravodajskou službu NSDAP. Poté, co Himmler s Heydrichem ovládli politickou policii v celé zemi, zařadil se SD vedle gestapa a kriminální policie mezi tři pilíře neuniformovaného represivního aparátu třetí říše. Na rozdíl od gestapa nedisponoval SD exekutivními pravomocemi, náplň jeho práce měla být čistě zpravodajská. V čele organizace bezpečnostní služby, rozmístěné po celém území říše, stál Hlavní úřad SD (SD-Hauptamt, SD-HA) v Berlíně, kde se kromě vnitřního zpravodajství (Amt II Inland) formoval rovněž úřad pro zpravodajství zahraniční (Amt III Abwehr). V roce 1939 proběhla strukturální reorganizace Heydrichova bezpečnostního aparátu. Vznikl tzv. Hlavní úřad říšské bezpečnosti (RSHA), jenž v sobě soustředil gestapo (Amt IV), kriminální policii (Amt V) i bezpečnostní službu. SD byl v nové instituci de facto soustředěn ve třech úřadech. Kromě úřadů III a VI pro vnitřní (SD-Inland), respektive zahraniční zpravodajství (SD-Ausland) existoval ještě úřad VII pro vědecké zpracovávání tzv. světonázorových protivníků nacistu. Pokud jde o sicherheitsdienst v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939 až 1945, je třeba mít na paměti, že tento spadal pod SD-Inland, tj. Amt III RSHA.¹⁾

Walter Jacobi a nacistické hnutí

Albert Bernhard Ernst Walter Jacobi se narodil 2. července 1909 v Mnichově jako syn knihkupce Waltera Jacobiho a jeho ženy Elisabeth, rozené Kleinicke. V letech 1915–1919 navštěvoval evangelickou obecnou školu (Volksschule) v Mnichově-Švabingu, načež studoval na tamějším gymnáziu (Maximiliansgymnasium). Aby následoval rodinnou tradici v podobě absolutoria elitní pruské zemské školy (Landesschule) Schulpforta u Naumburgu an der Saale, opustil zjara 1922 rodné Bavorsko a v klášterní škole Donndorf (Klosterschule Donndorf) prodělal přeškolení na pruský učební plán. Humanistické gymnázium Schulpforta, kam byl přijat o rok později, zakončil v březnu 1929 maturitou. Následovalo studium právních věd na univerzitách v Jeně, Tübingenu a nakonec v Halle an der Saale, kde složil v říjnu 1934 první státní zkoušku. V lednu 1935 nastoupil jako právní čekatel (Gerichtsreferendar) u okresního soudu (Amtsgericht) v saském Hohenmölsenu.

Hned v prvním semestru svých univerzitních studií v Jeně vstoupil do národně socialistického studentského svazu (Nationalsozialistischer Deutscher Stu-

Walter Jacobi (fotoarchiv Jaroslava Čvančary)

dentembund). Dle svých slov ve svazu nezastával žádnou funkci a navíc jej měl pro neshody s vedením roku 1932 opustit. Ovšem už v září 1929 se stal členem NSDAP, údajně z „přesvědčení, že strana splní svůj politický program, především v otázkách sociálních“.²⁾ Od 19. srpna 1930 stál v Mnichově v řadách nacistických polovojskových oddílů SA.³⁾ Pro svoji pozdější kariéru v SS považoval rovněž za důležité, že byl na univerzitě v Tübingenu činný v burschenschaftu (waffenstudentische Korporation).⁴⁾ O této politické stránce svých studentských let Jacobi po válce řekl: „[...] svou službu v této organizaci [SA] jsem vykonával pouze v době prázdnin. [...] Podotýkám, že jsem nějaké spojení na vlivných místech strany [NSDAP] nehledal. Dobu tzv. převzetí moci jsem nijak aktivně neprožil a žádným způsobem se jí neúčastnil. V této době jsem veškerou pozornost věnoval dokončení studia. Podotýkám, že jsem během studií díky podpoře matčina bohatého otce byl v dobrých sociálních poměrech.“⁵⁾

Jacobi prožil svá studia právě v období, kdy Německo zápolilo se světovou hospodářskou krizí. Na své osobě ji ovšem vzhledem k rodinnému zázemí tak silně nepocítil. Jeho sympatie k nacistickému hnutí nemohou být proto dány do souvislosti ani s jeho sociálními poměry, ale ani s hospodářskými těžkostmi země jako takovými. Členem NSDAP se totiž stal k 2. září 1929,⁶⁾ tj. ještě před pověstným krachem na burze v New Yorku. Jestliže tedy Jacobi akcentuje sociální body nacistického programu, aby vysvětlil svůj vstup do strany, nevypovídá jistě pravdivě. Skutečné příčiny sympatií k nacistickému hnutí je třeba hledat v jiných attributech společných vzdělané generaci ročníků 1900–1910, z nichž se především rekrutovali vedoucí činitelé nacistické bezpečnostní policie (Sicherheitspolizei, Sipo) a SD. Tedy v touze po činu, rozhodnosti, a tudíž ve fascinaci vůdcovským principem a krajním nacionalismem, momentů reprezentovaných NSDAP.

V berlínské centrále SD (1935–1938)

Počátkem září 1935 se Jacobi ocitl v Berlíně u tamějšího zemského soudu a současně se stal řádným, tedy placeným členem (hauptamtlicher Mitarbeiter) sicherheitsdienstu. Z SA, kde zatím dosáhl hodnosti Scharführera, byl automaticky převeden do SS jako SS-Mann.⁷⁾ Co jej přimělo k práci v Heydrichově zpravodajské službě? Vedle nesporných materiálních výhod a vidině nezávislosti na podpoře rodiny – právní čekatelství bylo neplacené, to byla zejména příležitost, o jaké se většině absolventů ani nesnilo. Sicherheitsdienst i politická policie (gestapo) totiž otevřely po Hitlerově „uchopení moci“ novopečeným právníkům i jiným odborníkům dveře k závratné kariéře. Mladí muži nastupovali do vysokých funkcí nacistického bezpečnostního aparátu, kde mohli dát průchod svým organizačním, „vůdcovským“ schopnostem a touze po vůli k činu.⁸⁾

Centrála SD sídlící v Berlíně procházela tehdy významnou výstavbou. V Hlavním úřadu SD se především formovala oblast „Lebensgebietsarbeit“ – zpravodajství na poli životních oblastí, tj. kultury, vědy, výchovy, práva a správy, tisku a rozhlasu či hospodářství, která později tvořila náplň práce úřadu III (Deutsche Lebensgebiete) RSHA. Univerzitní profesor Reinhard Höhn, architekt této tzv. lebensgebietsmäßige Auswertung, získával do služeb SD cíleně mladé radikální akademiky.⁹⁾ Jacobi byl Höhnovi doporučen některým ze zpravodajců, který jej znal z dob univerzitních studií. Právní čekatel zřejmě zaujal, neboť mu byl uložena úkol budovat nový referát pro národnostní otázky (Volkstumsfragen). K tomu sám Jacobi: „*Již za doby svého studia zajímal jsem se o historické a národnostní otázky. V roce 1931 jsem navštívil ve Stuttgartu Německý zahraniční ústav (DAF) [...] a protože jsem také ve studentském spolku pracoval v těchto věcech, upozornil jsem na sebe kamarády, kteří již tehdy spolupracovali s SD. Rád jsem přijal tento úkol, protože jsem byl konečně nezávislý na svých rodičích, a pak mne také lákala možnost takovýto referát pro celou říši vybudovati.*“¹⁰⁾

Jacobi se tedy zabýval německými organizacemi, vědeckými svazy a osobnostmi tzv. národnostní práce (Volkstumsarbeit) v říši, ale i v zahraničí. Jeho orientace v problematice sudetské menšiny v Československu bylo využito později při

přípravách rozbití sousední republiky. V tomto bylo jeho pracovní zaměření do jisté míry výjimečné, neboť pro něj neplatilo ono vnitrozemské ohraničení (bin-nendeutsche Begrenzung) úřadu II (Amt II Inland) Hlavního úřadu SD.¹¹⁾ Protože mu bylo povoleno pokračovat v právním vzdělávání, pracoval „pro celou říši“ často ve večerních hodinách, o nedělích a svátcích. Po reorganizaci Hlavního úřadu SD v roce 1936 byl Jacobiho referát povýšen na oddělení (Abteilung). Jacobi, od dubna 1936 vedoucí oddělení (Abteilungsleiter),¹²⁾ rozčlenil svoje zpravodajské pole na čtyři referáty. A sice na Volksdeutsche Arbeit im Reich (německá národnostní práce v říši), Deutsche Volksgruppen (německé národnostní skupiny), Fremdvölkische Minderheiten im Reich (cizí národnostní menšiny v říši) a Volkswissenschaft und Volkskunde (národověda a národopis). Pro ilustraci, jakou pozici v Hlavním úřadu SD zastával, uvádíme výsek ze základního organizačního schématu: *SD Hauptamt – Amt II (Inland) – Zentralabteilung II 2 (Lebensgebietsmässige Auswertung) – Hauptabteilung II 21 (Kulturelle Gebiete) – Abteilung II 212 (Volkstum und Volkskunde) – Referat II 2121-4.*

Na podzim 1937 Jacobi SD opustil. Nad příčinou ovšem visí otazník, neboť v poválečných výpovědích podal tři verze. Na jednom místě Jacobi říká, že se v některé ze svých zpráv kriticky dotkl šéfa Hlavního úřadu pro spolupráci s etnickými Němci (Hauptamt Volksdeutsche Mittelstelle) SS-Obergruppenführera Wenera Lorenze, protože byl „z *testu* vyloučen“. Tu tvrdí, že příčinou jeho odchodu na „*nucenou dovolenou*“ byly „*odborné názorové neshody s jedním důstojníkem SS*“, jinde vysvětluje, že se musel na základě Heydrichova rozkazu rozhodnout pro jedno zaměstnání, a tak dal přednost justici.¹³⁾ V každém případě odešel z Berlína k soudu ve Weißenfelsu an der Saale, kde žili od roku 1935 jeho rodiče. Na jaře následujícího léta byl ovšem „rehabilitován“ a dosazen na stejnou pozici vedoucího „Volkstumsabteilung“:

„Začátkem března 1938 [...] zamýšlel jsem hlásiti se [v] Jüttenburg[u] u Berlína v referendářském táboře, kde každý referendář musel strávit 8 týdnů kursu, aby mohl býti připuštěn k[e] druhé státní zkoušce. Do té doby právě připadlo obsazení Rakouska. Byl jsem již na cestě do zmíněného tábora, když jsem byl přímo z vlaku vyreklamován a musel ihned nastoupit znovu místo v berlínské ústředně SD. [...] s největší pravděpodobností to mělo přímou souvislost s tím, že bylo nutno zřídit síť SD v Rakousku, takže v Berlíně chyběli lidé.“¹⁴⁾

Nemáme pochyb, že mělo Jacobiho opětné povolání k SD souvislost s anšlusem Rakouska. Příčinu bychom ale neviděli pouze v tom, že „chyběli lidé“ nasazení v rámci oddílů bezpečnostní policie a SD. Jacobi musel být pro Sicherheitsdienst nezastupitelným znalcem svého „oboru“, a proto byl opětovně dosazen do předchozího úřadu. Po boku dalších byl vyslán do Vídně, kde strávil několik týdnů plněním zpravodajských úkolů. Měl zpracovat materiál zabavený dvěma národnostním svazům.¹⁵⁾ Když byl dne 21. dubna 1938 povýšen na důstojníka SS (SS-Untersturmführer), v příslušném posudku vedoucího centrálního oddělení II 2 SD-HA nepadla o možné roztržce z předchozího roku ani zmínka. Jacobi byl naopak shledán „*bez jakýchkoli slabostí nebo chyb*“. Autor posudku,

SS-Obersturmbannführer Dr. Franz Six¹⁶⁾ rovněž akcentoval jeho příkladný podíl („*díky svým odborným znalostem dodal podklady pro nejrůznější stěžejní akce*“) na „*rakouské akci*“ a shrnoval: „*Na základě jeho [tj. Jacobiho] mimořádných znalostí mohl mu být předán zvláštní úkol v sudetoněmeckých otázkách mimořádného významu.*“¹⁷⁾ Jinými slovy byl Walter Jacobi ještě před 21. dubnem 1938 (pravděpodobně někdy mezi anšlusem Rakouska a tímto datem) pověřen speciálním úkolem souvisejícím s přípravami likvidace Československa. Z jeho strany šlo o vypracovávání nejrůznějších studií o českém prostředí, postavení německé menšiny v ČSR atp., které sloužily agentům úřadu III SD-HA. Jeho činnost vyžadovala tolik pozornosti, že do července 1938 pracoval jenom pro sicherheitsdienst. V srpnu a v září 1938 konečně absolvoval čekatelský kurz, což jej opravňovalo složit druhou státní zkoušku z práv (Assessorexamen). Ovšem v říjnu 1938 byl znovu povolán do Berlína k SD. Čas jeho návratu nemůže být ani v tomto případě náhodný; šlo o podobnou situaci jako v březnu stejného roku. Nasazení v území odtrženém od ČSR si vyžádalo nové úlohy jak pro odvelené síly, tak pro experty v berlínské centrále.

Na přelomu let 1938/1939 měl být Jacobi z SD už podruhé „*vhodnou formou, bez jakýchkoli trestných následků propuštěn*“. V tomto případě pro neshody s jeho nadřízeným dr. Sixem. Jacobimu bylo přitom „*naznačeno*“, že se může věnovat své justiční službě, načež se odebral k vrchnímu zemskému soudu v Namburgu an der Saale. „*Tam jsem působil asi do poloviny března, když jsem jednoho dne po návratu domů našel telegram, že se mám okamžitě telefonicky spojit s Berlínem.*“¹⁸⁾ Jacobi byl potřetí volán k elitní práci pro třetí říši. Tentokrát zůstal až do jejího pádu.

Vedoucí úsek SD Praha, oddělení B (1939–1942)

Na okupované území Čech a Moravy přicházely oddíly bezpečnostní policie a SD ihned za předními jednotkami wehrmachtu s tím, že personál vznikajících poboček Sipo a SD byl následující dny doplňován. Tak měl i Walter Jacobi dne 20. března 1939 dospět do pražského hotelu Wilson, kde se soustředily centrální síly gestapa a kriminální policie pro území Čech, jakož i sicherheitsdienstu pro celý prostor protektorátu.¹⁹⁾ Úkolem položit organizační a zpravodajské základy bezpečnostní služby v Protektorátu Čechy a Morava byl pověřen SS-Obersturmbannführer Erich Ehrlinger, který mohl uplatnit zkušenosti z nasazení v Rakousku na jaře 1938.²⁰⁾ Jím vedené SD-Sonderkommando Prag (Zvláštní oddíl SD Praha) bylo na počátku června 1939 přejmenováno na SD-Zentralstelle für Böhmen und Mähren. Tento provizorní název ústředí bezpečnostní služby v protektorátu, jenž se vymykal členění SD v říši, implikoval trvající období prvotní výstavby. Do struktury sicherheitsdienstu byla pražská centrála definitivně inkorporována až v prvních listopadových dnech roku 1939 jako vedoucí úsek SD Praha (SD-Leitabschnitt Prag). To už ovšem protektorátnímu sicherheitsdienstu udával směr pozdější velitel bezpečnostní policie a SD v Praze (BdS Prag) Horst Böhme,²¹⁾ neboť Ehrlinger byl od září 1939 nasazen v Polsku.²²⁾ O tom, že se SD prosazoval postupně a v průběhu mnoha měsíců, hovořil Walter Jacobi: „*Co se týká odborné práce SD v prvních letech od roku 1939, tak ta byla pro SD-Inland zcela nová. Neboť dosud pocházely veš-*

keré zkušenosti vnitřního zpravodajství SD z oblastí s neněmeckým obyvatelstvem. Vystala proto otázka, zda zde mohou být paralelně aplikovány poznatky ze staré říše (Altreich), nebo zda musejí být naproti tomu založeny nové pracovní formy. K tomu ještě zcela chyběla zpravodajská síť, jejíž postupné vybudování si vyžádalo celý rok 1939, takže kromě nesystematické zpravodajské činnosti nebyly podchyceny větší zpravodajské otázky. [...] Výstavba zpravodajské sítě a prosazení respektování kompetencí SD byly dlouhou dobu dvě základní otázky, které si vyžádaly hlavní část pracovní energie SD.⁴²³⁾

Jacobi vedl v pražské ústředně SD referát zpracovávající politická uskupení Čechů (Politische Gruppen der Tschechen). Náplň jeho činnosti tvořilo studium českých politických organizací a skupin, které ústilo v textové elaboráty v podobě nejruznějších odborných zpráv, posudků a politických profilů. V lednu 1940 služebně povýšil. Byl pověřen vedením oddělení pro vnitropolitické otázky protektorátu (Abteilung B: Innenpolitische Fragen), které v sobě soustředilo čtyři aktivní referáty monitorující oblasti (Sachgebiete) týkající se ideologických protivníků nacismu (v té době např. církve, zednáři, Židé ad.), autonomní správy, politického a zájmového života Čechů či problematiky německé minority v protektorátu.²⁴⁾ V čele oddělení B pražského vedoucího úseku SD setrval Jacobi do jara 1942, kdy převzal vedení celého leitabschnittu. Jacobiho cestu k nejvyšší pozici protektorátního SD lemovala píle a iniciativa, vlastnosti, které prokázal kupříkladu při zásahu okupační moci proti studentům na podzim 1939.

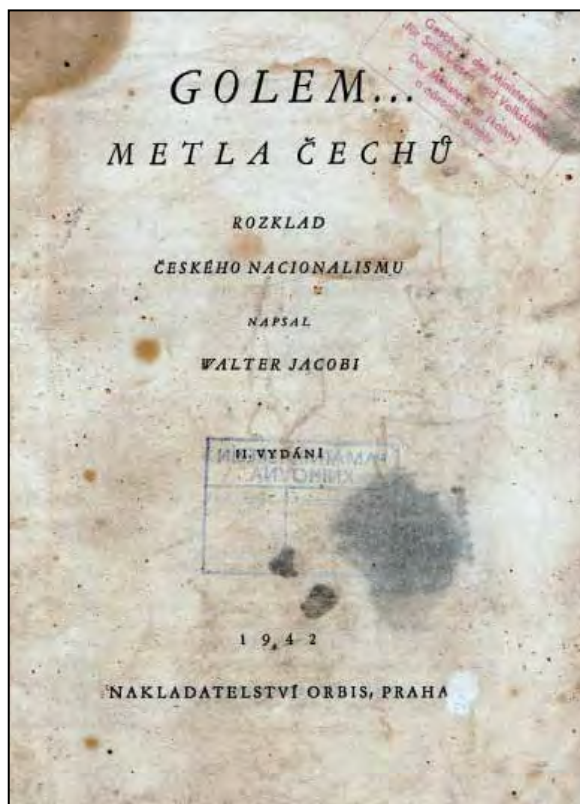
Den po demonstrativním vystoupení českých studentů na pohřbu Jana Opletala, tedy 16. listopadu 1939, svolal velitel protektorátního sicherheitsdienstu přítomné referenty vedoucího úseku. Bylo již po úředních hodinách. Oznámil všem, že se státní tajemník Frank vrátil z Berlína s instrukcemi potrestat studentské demonstrace a zavřít české vysoké školy. Požadoval jména funkcionářů studentských organizací, avšak referent odpovědného úseku byl tou dobou na dovolené.²⁵⁾ Tu vystoupil Walter Jacobi: „[...] ptal se [Böhme], kdo to může převzít. [...] Hlásil jsem se. Považoval jsem to za svoji kolegiální povinnost [vůči nepřítomnému pracovníkovi] [...] a vedle toho to byl příbuzný referát.“⁴²⁶⁾ Zejména ze studentských časopisů uložených v samostatném spisu excerpoval Jacobi více než desítku jmen vedoucích činitelů studentstva. Práce mu zabrala asi jednu hodinu, načež šel výsledek odevzdat nadřízenému Horstu Böhmemu. Ten mezitím odjel do budovy pražské řídicí úřadovny gestapa, kde se onu noc ze 16. na 17. listopad 1939 připravovala neblahá represivní akce proti studentům. Jacobi se proto vydal do Bredovské ulice. Odevzdal Böhmemu listinu se jmenným seznamem, a potom byl zavolán do kanceláře štábu tvořeného Frankem, velitelem gestapa Geschkem, Böhmem a podle všeho i Stahleckerem. „Mnou přinesený seznam Böhme Frankovi předložil. Frank se mne ptal u jednotlivých jmen po studentském postavení dotyčného. [...] Vysvětloval jsem Frankovi postavení jednotlivých studentů v různých studentských organizacích (předseda studentského spolku, předseda mediků atd.) a Frank pokaždé zaškrtoval dotyčné jméno.“⁴²⁷⁾ Gestapo mělo ihned zajistit studenty a přivést je k výslechu; Jacobi byl vyzván zdržet se.

„Asi o 9 hodině večer jsem byl rovněž zavolán. Právě byl vyslýchán jeden student. Pokud jsem já byl přítomen, vyslýchal ho Frank. [...] Povolán jsem byl z toho důvodu, že jmenovaný student popíral, že by měl funkci, která byla v materiálu uvedena. Věc byla krátce vysvětlena [...].“³⁰⁾ Ještě v noci ze 16. na 17. listopad proběhlo pověstné obsazování pražských vysokoškolských kolejí a zatýkání studentů v Praze i dalších městech. Devět studentů bylo ještě 17. listopadu pro výstrahu popraveno, na 1 200 dalších čekal koncentrační tábor Sachsenhausen. Na smrti devíti studentských funkcionářů měl svým způsobem podíl také SS-Obersturmführer Walter Jacobi, jeden z referentů SD-Leitabschnittu Prag. „Vzpomínám si ještě,“ přiznal po válce, „že některá jména [z jím předloženého soupisu] [...] byla uvedena v seznamu popravených, jak pak bylo uvedeno v plakátech, event. v novinách.“³¹⁾ Je velmi pravděpodobné, že mezi Jacobiho participací na přípravách zásahu proti studentům a jeho povýšením na SS-Hauptsturmführera z 9. prosince 1939 existuje přímá spojitost.³⁰⁾

Nutno říci, že referát B5, jenž vedl v roce 1939 Walter Jacobi, byl v leitabschnittu jeden z nejdůležitějších. Do jeho kompetence spadaly jak jediný oficiální politický subjekt v protektorátu Národní souručenství, tak rovněž organizace domácích fašistů (Vlajka aj.) nebo jednoznačně protiněmecky orientovaná uskupení jako Sokol a Junák či legionáři. Jacobi v poválečném protokolu vypověděl, že měl k ruce tři řádné spolupracovníky, kteří si rozdělovali agendu fašistů a jiných menších pravicových skupin. Kromě toho jim byl k dispozici ještě jeden muž jako pomocná síla a několik písařek. Osazenstvo referátu měl pak uzavírat člověk pečující o spisovnu.³¹⁾ Aníž by to Jacobi vysloveně uváděl, je jasné, že sám se specializoval na Národní souručenství.

Zprávy o celkové situaci či aktuálních dějích uvnitř sledovaných politických subjektů, posudky na kolaboranty z řad fašistů nebo funkcionáře Národního souručenství vypracovával referát B5 především pro potřeby Karla Hermanna Franka, respektive kanceláře státního tajemníka. Frankův úřad na druhé straně pravidelně postupoval nejenom referátu B5 vedoucího úseku SD vlastní dokumentaci „zur Auswertung“ (k vyhodnocení, vytěžení). Velká část expertíz referátu B5 byla přitom vypracována na předchozí požadavek Franka, nicméně SD státního tajemníka zpravoval i z vlastní iniciativy. Tak například poté, co SD obdržel text projevu Josefa Nebeského pronesený 10. listopadu 1939 na shromáždění okresních tajemníků Národního souručenství ve Sladkovském sále Obecního domu, zaslal jej v překladu K. H. Frankovi spolu s upozorněním na Nebeského „ostrý protiněmecký postoj“ a stupňující se šovinismus.³²⁾ Navzdory podpisu velitele leitabschnittu Horsta Böhmeho byl autorem či minimálně iniciátorem takových hlášení referátu B5 jeho vedoucí Walter Jacobi.³³⁾

Váha a nasazení nejen referátu B5, ale celého politického oddělení pražského leitabschnittu kulminovaly v období Heydrichovy přítomnosti na Pražském hradě, zejména na podzim a v zimě 1941/1942. Zprávy oddělení B putovaly z Bubeneče (sídla leitabschnittu) na Hrad a do Černínského paláce k rukám Reinharda Heydricha a K. H. Franka, ať už se týkaly veřejných ohlasů na Heydrichovy repre-

„Odborník“ Jacobi
ve službách propagandy (PT)

sivní zásahy a propagandistické kroky, zákulisí protektorátní vlády nebo situace uvnitř Národního souručenství. Náplní práce Gruppenleiters³⁴⁾ Jacobiho byl sice dohled nad chodem podřízených pracovišť, zpracovávání „některých věcí“ si přesto vyhradil pro sebe.³⁵⁾ Lze se domnívat, že se i nadále soustředil na Národní souručenství, což byla spolu s protektorátní vládou, sledovanou referátem B4, oblast jistě nejvýznamnější a svým způsobem i zpravodajsky prestižní. Postoj samotného Jacobiho k autonomní politické scéně, kterou se jako expert pražského Sicherheitsdienstu zabýval, nelze pro tuto chvíli dešifrovat; taková analýza si vyžádá další výzkum. Jistý obraz jeho práce může ukázat zpráva z 6. listopadu 1941 adresovaná Horstu Böhmemu.³⁶⁾ V dokumentu kategorie „tajná říšská věc“, vyhotoveném jen ve dvou exemplářích, vyjmenoval Jacobi deset „rozhodujících otázek“, v nichž Národní souručenství po dobu své dosavadní existence „zcela selhalo“. Z úvodu je zřejmé, že Jacobiho zpráva měla sloužit, pochopitelně nikomu jinému než Heydrichovi, jako argumentační podklad pro nátlak na Háchu ve věci rozpuštění či zákazu Národního souručenství. Jacobi v první řadě akcentuje spoluodpovědnost NS za dva a půl roku trvající nepřátelský trend Čechů k Němcům, která musí být NS přisouzena už proto, že samo klade důraz na své výhradní politické zastoupení českého národa. V dalším bodě je NS kritizováno, že nepodniklo nic, aby obyva-

telstvu vysvětlilo židovskou otázku. Naproti tomu přijímalo s „Židy spřízněné (jüdisch versippte) osoby“ a zaměstnávalo je jako úředníky v pražském vedení. Zákaz styku s Židy byl vydán jen pro forma. „*Sám jeho generální tajemník Krpálek se ještě 20. 9. 1941 otevřeně ukázal v doprovodu hvězdou označeného Žida.*“ Nečinnost mělo NS prokázat i v otázce zednářství (Freimaurerfrage), kdy se „*ani členstvo ani vedení (Výbor NS) nepokusilo o objasnění a očistu.*“ „*NS mělo především úlohu v tom*“, pokračuje Jacobi čtvrtým bodem, „*ideologicky nasměrovat široké masy českého národa v duchu nového uspořádání v Evropě a vychovávat je ve smyslu říšské myšlenky.*“ I zde Národní souručenství dle SD zcela selhalo: „*Program přednášek o říšské myšlence byl fraškou s předem vybraným okruhem posluchačů.*“ Navzdory navenek proklamované ochotě se stavělo vlastně ke všem říši prospěšným akcím (např. sbírka kovů, sbírka pro Německý červený kříž nebo protiakce „V“) bez zájmu a odmítavě, říká Jacobi v bodě 5. Iniciativu nerozvinulo ani v potírání černého obchodu – tolik další prohřešek. Za sedmé neučinilo nic proti poslechu nepřátelského rozhlasu a šíření šeptané propagandy. V bodě osmém upozorňuje Jacobi na neustálé projevy protiněmeckého postoje v kruzích NS, které se ještě v polovině roku 1941 projevovaly tím, že úředníci NS byli kvůli svým stykům s Němci káráni ze strany nadřízených. Jacobiho obžaloba Národního souručenství vrcholí ve dvou posledních bodech a není divu, že směřuje k ilegálnímu odboji. „*Reichsfeindliche Betätigung*“ (říši nepřátelská činnost) či „*Reichsfeindliche Grundhaltung*“ (říši nepřátelský postoj) Národního souručenství jsou dokumentovány na zákazu činnosti pražské a olomoucké organizace, přičemž je zdůrazněno, že „*v průběhu jednoho roku muselo být ze státně policejních důvodů zatčeno 25 úředníků, mezi nimi dva bývalí krajsí tajemníci, šest tajemníků a čtyři ortsruppenleiteri.*“ Statistikou, dle které přes 80 procent rozsudků stanných soudů postihlo osoby patřící k Národnímu souručenství, mělo Jacobiho „memorandum“ taktéž nabýt přesvědčivosti. Snůška obvinění pokračuje zmínkou o ilegální zpravodajské službě generálního tajemníka NS Šimona Drgače, jež je dokreslena citací z obžalovacího spisu proti tomuto československému důstojníkovi. Závěr patří informaci o spojení některých funkcionářů Národního souručenství s Čechy z pracovních táborů v říši. Zprávu v této podobě předal Böhme přes Franka zastupujícímu říšskému protektorovi.

Víme, že Heydrich nakonec ke zrušení Národního souručenství, jež stálo v cestě jeho koncepci stavovského uspořádání země, nepřistoupil.³⁷⁾ Úmysl byl zastaven ještě v listopadu 1941.³⁸⁾ Přestože jde o ukázkou konkrétního výstupu pražské centrály SD sloužícímu vyložení politickým cílům radikálů okupační elity (Heydrich, NSDAP), o samotném politickém postoji Jacobiho nemůže podat svědectví. Jacobi, jenž se po válce k této epizodě vrátil, upozornil, že byl naopak proti rozpuštění NS. V návaznosti na výše citované argumenty pro Heydricha měl Jacobi sepsat zprávu vyjadřující se proti rozpuštění NS, zprávu, jež na rozdíl od té první vycházela z podkladů SD a nikoli gestapa. Vývody SD měly přesvědčit jak Böhmeho, tak posléze i Heydricha.³⁹⁾

O tom, že byl Jacobi mezi klíčovými složkami německého vedení v Praze postupně uznán za odborníka na problematiku domácího politického prostředí, ho-

voří i fakt, že byl pozván na jednání o situaci českého úřednictva, které se konalo z Heydrichova podnětu v říjnu 1941 na Hradě. Hovořilo se zde mimo jiné o zednářích, od nichž měl být „očistěn“ český úřední aparát. Heydrich pověřil velitele gestapa Geschkeho sestavením kompletních seznamů zednářských lóží a jejich členů (pozdější dotazníky).⁴⁰⁾ Walteru Jacobimu uložil propagandisticky využít spisy shromážděné leitabschnitem.⁴¹⁾ Tak se z Jacobiho měsíc trvajících úsilí „ve večerních hodinách a mimo pracovní dobu“ zrodil pamflet o tragickém pádu českého nacionalismu vyvolaném Židy-zednáři ve vedení Masarykova státu. Základním faktografickým podkladem byl Jacobimu spis někdejšího politika a žurnalisty Františka Síse o počátcích zednářství skotského ritu v Československu, který měl pražský SD k dispozici v autorově rukopise.⁴²⁾ Propagandistická linie postavená na konstrukt, že „český nacionalismus je pozitivní hodnotou, která byla falešně zprzněna“, přičemž i organizace jako Sokol či Junák „jsou ve své podstatě dobré, ale byly pokaženy, okupovány negativní silou“,⁴³⁾ tj. „židozednářskou“ konspirací, byla do velké míry Jacobiho originálním výplodem. Heydrichovi se text zamlouval natolik, že rozhodl o jeho urychleném publikování.⁴⁴⁾ Bylo ještě třeba předložit text úřadu VII RSHA (Weltanschauliche Forschung und Auswertung) k odbornému posouzení a nakonec ke schválení kompetentních říšských míst. Aby nedošlo ke zbytečným prodlevám, doručil spis do Berlína Jacobi osobně.⁴⁵⁾ Ještě v prosinci 1941 vyšla brožura v německém originále, krátce nato (snad do konce roku 1941) v českém překladu pod titulem „Golem... Metla Čechů. Rozklad českého nacionalismu“.

Jacobiho účast na zmiňovaném setkání byla v té době samozřejmě mimořádná. Jeho společenské i pracovní styky probíhaly na nižší úrovni. Z osobností okupačního aparátu se dobře znal s vedoucím skupiny Presse v oddělení IV (Kulturpolitik) Úřadu říšského protektora Wolfgangem Wolframem von Wolmar, už tenkrát se stýkal s pozdějším ministrem hospodářství Walterem Bertschem, tehdy vedoucím oddělení Wirtschaft und Finanz ÚŘP.⁴⁶⁾ Ostatně oba byli čestnými spolupracovníky (ehrenamtlicher SD-Mitarbeiter) pražského vedoucího úseku SD.

Velitelem protektorátního SD⁴⁷⁾

Po dobu, kdy stál v čele protektorátního sicherheitsdienstu Horst Böhme, byly vztahy mezi úřadem III RSHA a Prahou napjaté. V zásadní otázce metodiky totiž Böhme odporoval koncepci badatelsky směřované práce SD-Inland. Ta se definitivně se prosadila po vzniku Hlavního úřadu říšské bezpečnosti, přičemž byla zaštitěna osobou šéfa úřadu III Otto Ohlendorfa. Böhmeho zajímaly v prvé řadě případy, u nichž vedl výsledek zpravodajské práce SD k exekutivním opatřením, tedy zásahům gestapa. Jako vedoucí protektorátní bezpečnostní služby vyjádřil svoje postoje už tím, že vnitřní uspořádání pražského leitabschnittu a jemu podřízených služeben neodpovídalo organizačnímu členění zmiňovaného úřadu III RSHA. Skutečnost, že byl pražský leitabschnitt snad jediným úsekem SD v říši, kde nemohl Ohlendorf uplatnit svoje pověření, je třeba bezesporu hledat ve výjimečně úzkém vztahu mezi Böhmem a Heydrichem. Böhme, od roku 1941 rovněž

velitel bezpečnostní policie a SD v Praze, patřil k Heydrichovým blízkým přátelům. Opíraje se o sympatie šéfa Sipo a SD v říši, mohl si dovolit Amt III nevnímat, respektive ve vzdoru vůči Ohlendorfovu berlínskému ústředí SD vytrvat. Ohlendorf působil od června 1941 jako velitel Einsatzgruppe D, aniž by byla zasažena jeho stávající funkce v RSHA. Jeho nasazení na Východě Böhmemu v udržení zmiňovaného kurzu taktéž napomáhalo. Poté, co se stal Heydrich zastupujícím říšským protektorem, se Böhmeho pozice v Praze ještě více upevnila.⁴⁸⁾ Ovšem ani Heydrich nejspíš nehodlal chránit svého přítele před pochopitelným tlakem z berlínského úřadu III napořád. V polovině dubna 1942 byl ve funkci vedoucího SD-Leitabschnittu Prag nahrazen svým zástupcem Walterem Jacobim.⁴⁹⁾ O několik měsíců později byl z Čech a Moravy odvelen definitivně.

Příčiny odchodu Horsta Böhmeho z protektorátu na přelomu srpna a září 1942 není třeba spojovat s ničím neobvyklým. Rotace vedoucích funkcí v nacistickém bezpečnostním aparátu byla běžnou praxí vycházející z Heydrichova pojetí „bojující správy“ (kämpfende Verwaltung). Podobně, tedy nikoli pouze jako důsledek personálních vztahů a kompetenčních sporů, bychom mohli vnímat i odstavení Böhmeho z vedoucího úseku SD v Praze. Ovšem v tomto případě se přikláníme spíše k vysvětlení, které se zakládá na příčinách v podobě dlouhodobých metodických rozporů. Poměrně relevantně objasnil svůj vzestup Walter Jacobi, jemuž měl Böhme otevřeně přiznat, že byl odstaven proti své vůli, na nátlak úřadu III RSHA.⁵⁰⁾

Proč byl ovšem novým vedoucím leitabschnittu vybrán právě SS-Sturmbannführer Jacobi?⁵¹⁾ Někdejší architekt úseku Volkstum oblasti „lebensgebietsmäßige Auswertung“ v Hlavním úřadu SD, intelektuál zastávající výzkumný přístup ke zpravodajské práci sicherheitsdienstu a zároveň vedoucí nejdůležitějšího oddělení pražského leitabschnittu byl v Berlíně shledán tím nejvhodnějším, komu bude svěřena organizační přestavba a proměna charakteru zpravodajské práce bezpečnostní služby v Čechách a na Moravě.⁵²⁾ Jacobi, jenž nebyl hodností SS nejvýše postavený muž v leitabschnittu, musel cítit, že jeho povýšením na vedoucího jednoho z největších úseků SD v říši vsadili v Berlíně na sice talentovaného a odhodlaného, leč ze služebního hlediska ne zcela ideálního kandidáta. (Výběr byl navíc jistě limitován situací na východní frontě na přelomu let 1941 a 1942, která si vyžádala odvelení množství sil z řad Sipo a SD.) To se doneslo i k Jacobimu samotnému, jenž se s o to větší vehemencí ujal plnění očekávané přestavby SD.⁵³⁾ Nejdříve ovšem podnikl inspekční cestu napříč celým protektorátem.⁵⁴⁾ Inspekční povinnosti tvořily i do budoucna velkou část Jacobiho pracovní náplně už pro mimořádný územní rozsah služební oblasti (Dienstbereich) pražského vedoucího úseku. K jeho dalším úkolům patřila vlastní úřední agenda. Sám zpracovával veškeré spisy došlé z RSHA, od velitele Sipo a SD v Praze a státního tajemníka. V ostatních záležitostech měl podpisové právo jeho zástupce, stejně jako v některých případech pošty odesílané na RSHA či BdS. Korespondenci s K. H. Frankem vedl výlučně sám, což znamená, že i zprávy a hlášení z dílny jednotlivých oddělení vedoucího úseku směřující k rukám státního tajemníka a později státního ministra

Sicherheitsdienst NF
SD-Leitabschnitt Prag

Prag-Bubentich, den 6.11.1941.
Schlömerg
Fernsprecher 27-112

B VA 182/K

0. R. G. Nr. 1433/41

Der Reichsprotektor
Pers. Sekretariat
12. NOV. 41
Anl.
Rpr. Bearb.

An den
Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD
Standartenführer B Ö H M e
persönlich -
F r a g e.

Betr.: Nationale Gemeinschaft - Auflösung.
Vorg.: Dort-g. Rn. vom 28.10.1941.

Pür eine Auflösung bzw. ein Verbot der Nationalen Gemeinschaft könnte dem Staatspräsidenten Hácha gegen-Über angeführt werden, daß die NG in allen entscheidenden Fragen völlig versagt hat. Im einzelnen könnte verwiesen werden auf:

E. Hájek
12/11

Walter Jacobi zasílá BdS Böhmemu výčet prohřešků a selhání Národního souručenství, který měl sloužit k nátlaku na státního prezidenta E. Hácha ve věci rozpuštění NS. (Národní archiv)

podléhaly Jacobiho redakci. Frankovi a veliteli bezpečnostní policie a SD v Praze Erwinu Weinmannovi byl mimoto povinován ústními hlášenými. Dále služebně udržoval osobní styky s několika zástupci německých špiček v protektorátu, jako např. s ministrem hospodářství Walterem Bertschem nebo vedoucími oddělení v Německém státním ministerstvu. V neposlední řadě patřily k jeho povinnostem reprezentativní úkoly, tedy účast na nejrůznějších konferencích a společenských událostech okupační elity.⁵⁵⁾

Do „vysoké hry“ se Jacobi dostal záhy po svém povýšení – po atentátu na Reinharda Heydricha. Bezpečnostní služba na měsíc přerušila vypracovávání tzv. denních zpráv (Tagesberichte), aby mohla podávat speciální hlášení o náladě obyvatelstva a jejich změnách v reakci na probíhající události. O jejich účelnosti vypovídá Frankovo sdělení pražskému veliteli Sipo a SD z 30. května 1942. Frank mu postoupil Daluegeho rozkaz k popravám osob, „*kteř se v souvislosti s atentátem vysloví nepřátelsky proti říši anebo schvalují atentát či jinak zaujmou k atentátu pozitivní stanovisko*“, a ukázal na konkrétních příkladech protiněmeckých výroků citovaných právě v jedné ze zpráv SD „*jednotlivé případy hodící se pro tento účel*“.⁵⁶⁾ Pro dobu výjimečného civilního stavu vydal Böhme všem služebním SD příkaz předávat zprávy o nepřátelské činnosti Čechů vůči Němcům místním úřadovným gestapa. Navíc dle rozkazu poskytl leitabschnitt gestapu tzv. B-kartotéku shromažďující údaje o Česích, „*kteří na sebe upozornili protiněmeckou činností v poslední době*“.⁵⁷⁾ Mimořádné zpravodajství sicherheitsdienstu v době druhého stanného práva tak sloužilo Frankovi a Daluegemu, aby znali bezprostřední odezvy obyvatel na odvetná opatření, a gestapu, aby dodalo další oběti pro stanné sou-

dy. Vrcholem pro Jacobiho bylo, když si jej 26. června zavolal Frank, aby mu udělil úkol sepsat „celkovou zprávu pro vůdce“. Na základě hlášení zainteresovaných složek dodal do následujícího dne večer elaborát o „atentátu a jeho důsledcích“, který, opraven Frankem, zaslal Daluge Himmlerovi a Goebbelsovi.⁵⁸⁾ Nasazení nového velitele protektorátního SD Waltera Jacobiho, které prokázal v době po atentátu na Reinharda Heydricha, si nezaдалo s úkoly ostatních velitelů represivních složek v protektorátu. Osobním dopisem ze 7. ledna 1943 bylo „za potírání nepřátelských elementů v Protektorátu Čechy a Morava, zejména při objasňování atentátu, [...] SS-Sturmbannführerovi Jacobimu za vynikající služební výsledky vysloveno uznání říšským vůdcem SS“.⁵⁹⁾

Pokud jde o reorganizaci protektorátní bezpečnostní služby, provedl Jacobi změny jak ve vnitřním uspořádání služeben SD (Sachgebietsgliederung), tak i v základní hierarchii organizace samotné. To znamená, že namísto dosavadního členění, jež se zcela vymykalo berlínskému centru i ostatním vedoucím úsekům/úsekům (leitabschnitt/abschnitt) v říši, zavedl Jacobi systém po vzoru RSHA. Páteř odborného sektoru leitabschnittu nyní tvořila čtyři oddělení (III A – III D) odpovídající struktuře úřadu III RSHA.⁶⁰⁾ Tato vnitřní přestavba byla v zásadě dokončena na přelomu června a července 1942.⁶¹⁾ Pokud jde o přebudování organizace jako takové, spočíval základní Jacobiho zásah v zavedení systému „Nachrichtensammelstellen“ (centra shromažďování zpráv) a jim podřízených „Nachrichtenanfallstellen“ (místa výskytu událostí). Jinými slovy, dosavadní model pražské centrály a 17 služeben, jež shledával nový velitel roztržitým a pro zpravodajskou práci neefektivním, byl nahrazen systémem: Vedoucí úsek SD Praha – 7 služeben (Dienststellen) – 16 venkovních služeben (Aussenstellen).⁶²⁾ Postupně se prosadila rovněž nová metodika zpravodajské práce koncentrovaná na odborný zájem o veškerý život v protektorátu. Jasným dokladem jsou denní zprávy (Tagesberichte) vedoucího úseku SD, pravidelná hlášení o všeobecné situaci a náladě obyvatelstva, jakož i o jednotlivých událostech z nejrůznějších míst protektorátu. Nemůže být náhoda, že od konce dubna 1942 se začíná měnit jejich podoba. Zřetelně je věnováno mnohem více pozornosti první části denní zprávy (Allgemeine Lage und Stimmung). Pochopitelně narůstá i rozsah zpráv, jestliže dříve častou poznámku „unverändert“ nyní nahrazuje obsáhlý text o politické situaci, společenském, kulturním a hospodářském životě a jeho reflexi mezi Čechy i protektorátními Němci.

V osobě Waltera Jacobiho měl šéf úřadu III RSHA spolehlivého člověka. Vědecky orientovaného radikála, organizačně zdatného nacistu. Jacobiho zástupce Heinz Lämmel, který jej poznal už v Berlíně roku 1938, v odkazu na Jacobiho povahové rysy řekl: „Mně však jeho jasný a cílevědomý postoj imponoval. Byl to vysloveně intelektuální typ s bystrým postřehem, se smyslem pro souvislost, který však více se klonil k teorii než k praxi [...]“.⁶³⁾

Jacobiho teoretické sklony, navzdory jeho odhodlání a nekompromisní povaze, mu svým způsobem komplikovaly povýšení v SS, které se stalo po služebním postupu záhodným. První návrh na povýšení (nejspíše ještě z roku 1942) byl odmítnut s odůvodněním, že dosud neprodělal vojenský výcvik u wehrmachtu nebo

Waffen-SS. Velitel Sipo a SD v Praze Erwin Weinmann se proto na Berlín obrátil znovu v únoru 1943, přičemž argumentoval uznáním, které Jacobimu měsíc předtím vyslovil Heinrich Himmler. Pro toto uznání říšského vůdce SS, jakož i „*aktivní činnost ve straně*“ měla Weinmannova žádost kladnou odezvu a Walter Jacobi byl k 20. dubnu 1943 jmenován SS-Obersturmbannführerem.⁶⁴⁾

Osobitost, odbornost a nepoddajnost byly nejspíš těmi rysy, jimiž lze odůvodnit kontinuitu Jacobiho působení v jedné služebně po celé válečné období. (Jacobi „*nebyl vedoucím SD-Leitabschnittu jen formálně, nýbrž skutečně jej také vedl, udával veškeré činnosti svůj tón, v hlavních rysech všechno kontroloval a prosazoval ve všem svou vůli,*“ řekl o něm opět H. Lämmel).⁶⁵⁾ To, že setrval v protektorátu tak dlouho, ba dokonce řídil zdejší centrálu SD po dobu 36 měsíců, je třeba vzhledem k praxi střídání funkcí v bezpečnostní policii a SD považovat za poměrně výjimečný jev. Z pohledu Amt III RSHA snad vyhovoval i proto, že byl schopen reprezentovat sicherheitsdienst jako samostatnou složku represivního aparátu v prostoru, kde dominoval vyšší vůdce SS a policie Karl Hermann Frank.

Jacobi a K. H. Frank

Za úřadování Horsta Böhmeho bylo postavení vedoucího ústředny SD v Praze svým způsobem posíleno. Propojení funkcí velitele protektorátní bezpečnostní služby a BdS Prag zajišťovalo totiž Böhmemu přímý styk se státním tajemníkem a vyšším vůdcem SS a policie K. H. Frankem taktéž ve věcech spadajících pod SD. To znamená, že s de jure policejné a de facto politicky nejvýše postaveným mužem protektorátu komunikoval sicherheitsdienst prostřednictvím Böhmeho přímo. Pochopitelně to s sebou neslo i kompetenční nesrovnalosti. Gestapo, vedené tou dobou Hansem Ulrichem Geschkem, mělo s Frankem (minimálně formálně) služební styk veskrze nepřímý, tj. prostřednictvím velitele bezpečnostní policie a SD. Situaci z doby od povýšení Jacobiho do Böhmeho odvolání z protektorátu je zatím v tomto směru těžké hodnotit. Víme však, že jakmile byl na místo BdS Prag dosazen dr. Erwin Weinmann, došlo mezi ním a Jacobim ke kompetenčním sporům. Dle Jacobiho verze si Weinmann ve styku s Frankem nárokoval zastupovat jak gestapo, tak SD (*alleinige Vortragsrecht*),⁶⁶⁾ což se nezamlouvalo ani Jacobimu, ani jeho nadřízeným v berlínském Amt III RSHA. Byl to jistě jeden z důvodů, proč zavítal v říjnu 1942 Otto Ohlendorf do Prahy. „*Na základě dlouhých jednání s BdS a osobního rozhovoru s Frankem,*“ informuje nás Jacobi, „*prosadil [Ohlendorf], že šéfu vedoucího úseku SD v Praze náleželo bezprostřední právo na písemné i ústní podávání zpráv (unmittelbares Berichts- und Vortragsrecht).*“⁶⁷⁾ Z pohledu Jacobiho tak bylo postavení leitabschnittu uhájeno. Ohlendorf, jenž přijel, aby osobně nasměroval práci SD, dal Jacobimu dvě základní instrukce. Měl si držet odstup od Franka a zároveň se nenechat „přehrát“ velitelem bezpečnostní policie a SD.⁶⁸⁾ S distancí mezi Jacobim a Frankem to ovšem nevydrželo. Jacobi říká, že na Ohlendorfovy požadavky ohledně styku s leitabschnittem přistoupil Frank proto, aby si mohl sicherheitsdienst více přivázat k sobě. „*Mně byla tato tendence záhy jasná, když se mě Frank pokoušel vsadit do role ‚dvorního podávání zpráv‘ (Hofberichters-*

tattung),“ žaluje Jacobi a upřesňuje, že zpravodajství SD mělo být z Frankova pohledu jakýmsi potvrzením příznivých ohlasů jeho vlastních opatření.

„Přes navenek korektní průběh vztahů [...] cítil jsem od jara 1943 ze strany Franka a jeho důvěrníka SS-Standartenführera dr. Giese jisté výhrady,“ uvozuje Jacobi svoji roztržku s Frankem z podzimu 1943. Ta vznikla, když Jacobi odhalil pokus Franka a Giese nasadit na šéfa leitabschnittu donašeče, kterým měl být SS-Obersturmbannführer Höhnscheidt, vedoucí pražské služebny SD. Jacobi se domnívá, že příčinu Frankovy nedůvěry k jeho osobě je třeba hledat v ochlazení vztahu mezi Frankem a Ohlendorfem. K tomu došlo v souvislosti s připravovanými změnami protektorátního okupačního aparátu, v nichž měl důležité slovo RSHA. Ohlendorf totiž nesouhlasil s Frankovou vůlí personálně spojit funkci říšského protektora a Německé státní ministerstvo. Jakmile Jacobi rozpoznal, že je pod dohledem – bylo to v září 1943, předstoupil před Franka a dal mu na vybranou: buď důvěra, nebo odchod. Frank odpověděl vyhýbavě. Protože byl Höhnscheidt po nějaké době přeložen, napětí se sice rozplynulo, ale závěrečná kapitola měla ještě přijít.

Takto podal vývoj svého vztahu s prvním mužem protektorátu v letech 1942 až 1943 Jacobi sám. Jde o historickou kapitolu velmi těžko rekonstruovatelnou, neboť otázky interpersonálních vztahů a jejich vlivu na konkrétní kontury okupační politiky je možné zodpovídat výhradně na základě poválečných výpovědí některých aktérů. Nicméně o pokusu Frankova osobního tajemníka Roberta Giese odstranit Jacobiho z Prahy, kterému byl Frank příznivě nakloněn, se v protokolu zmiňuje rovněž Wernfried Pfaff, referent SD-Dienststelle Prag. Podle Pfaffa, u něhož je leitmotivem výpovědi o protektorátní SD rozpor mezi pražskou služebnou a leitabschnittem, by Frank „býval měl raději Höhnscheidta za vedoucího SD-Leitabschnittu, neboť ten by se býval nepokoušel na základě svých berlínských vztahů k SD-Hauptamtu dirigovat Franka tak, jak to činil Jacobi anebo jak se alespoň domníval“.⁶⁹⁾ Můžeme tedy prohlásit, že Jacobi opravdu vystupoval velmi sebevědomě a měl zřejmě ambice zasahovat do okupační politiky, přičemž si byl vědom podpory z berlínského ústředí SD-Inland. Nasvědčuje tomu ostatně i sama skutečnost, že proti Jacobimu konspiroval právě Gies. Ten byl totiž onou „šedou eminencí“ okupační moci a jestliže brojil proti Jacobimu, ať už za otevřené či tiché podpory Franka, dělo se tak proto, že se cítil ve své pozici ohrožen. Jacobi však v líčení svých peripetií v roli velitele SD pokračuje:

Nadřízenému Ohlendorfovi referoval o incidentu s Frankem až později, počátkem roku 1944. Vysloužil si proto kritiku, že vše včas nehlásil a že si od Franka nedokázal udržet příslušný odstup. Měl být údajně z Prahy odvolán. Jeho osud se ovšem zkřížil s BdS Prag Erwinem Weinmannem. Ten měl být totiž ve stejném čase také přeložen a jak říká celkem věrohodně Jacobi, v RSHA nechtěli, aby Prahu opustili oba dva. Nakonec neodešel ani jeden – Weinmannovu přeložení zabránil sám Frank,⁷⁰⁾ a vše zůstalo jako předtím.⁷¹⁾ Vztah mezi Jacobim a Ohlendorfem se měl urovnat až v létě 1944, když se řešila reorganizace bezpečnostních složek spadajících do kompetence BdS Prag ve smyslu sloučení vedoucích úřadoven gestapa,

Přání státního tajemníka K. H. Franka zaslané Walteru Jacobimu k narozeninám (Národní archiv)

kriminální policie a SD. Jacobi tehdy otevřeně podpořil Ohlendorfa, který uhájil samostatnost SD: „*Pro spojení se vyjádřil Kaltenbrunner a většina vedoucích berlínských úřadoven RSHA a v Praze dr. Weinmann (BdS) a gestapo. Proti byl v Berlíně jen šéf Ohlendorf a v Praze Kripo (Sowa) a hlavně ovšem já. Odcestoval jsem do Berlína a přednesl jsem celou záležitost mému představenému Ohlendorfovi. Tento si mne několik dnů podržel v Berlíně a dal mi rozkaz vypracovati spolu se dvěma dlouholetými vedoucími leitabschnittů písemně referát o této otázce [...]. Jak jsem se pak dozvěděl, Kaltenbrunner pod vlivem tohoto spisu počal kolísati a vyžádal si od Franka jeho názor v této věci. Frank byl zásadně pro včlenění SD do Sicherheitspolizei. [...]*“⁶⁷²⁾

Zda se memorandum vedoucích SD z Prahy, Liberce a Drážďan⁷³⁾ skutečně odrazilo na verdiktu RSHA, nejsme nyní schopni určit – dokladem o něm je jen zmiňované Jacobiho svědectví. Víme ovšem, že jakmile byla ustavena instituce Der Kommandeur der Sicherheitspolizei (KdS) pro Čechy (Praha), Moravu (Brno) a Sudety (Liberec), sjednocující gestapo a kriminální policii, zůstala „*věcná i místní oblast působnosti*“ vedoucích úseků SD v Liberci a Praze nedotčena.⁷⁴⁾ Jacobi-mu, jenž poznamenává, že Frank a Weinmann se měli od té doby od zpravodajství leitabschnittu stále více odvracet ve prospěch gestapa, není důvod nevěřit. Vždyť na „*zvláštní důležitost a význam*“ zpravodajské služby gestapa (Gegnernachricht-

tendienst, GND) poukazoval v únoru 1944 „znovu a nejdůtklivěji“ sám šéf RSHA Kaltenbrunner.⁷⁵⁾ Na základě výnosu ze 4. srpna 1941 o „Gegnernachrichtendienst“ měl být totiž u každé úřadovny gestapa dosazen tzv. N-Referent, jehož úkolem bylo vést kartotéku policejních konfidentů a řídit jejich spolupráci s různými referáty.⁷⁶⁾ Od roku 1943 a zejména po jednáních o sloučení řídicích úřadoven gestapa, kripa a SD, chceme-li o uhájení nezávislosti SD, začala aktivita referátu IV N vzrůstat. „V protikladu k vesměs bez peněžní náhrady pracujícím spolupracovníkům SD zde byl vytvořen typ ohromným množstvím peněz, alkoholem a kuřivem placeného agenta,“ vysvětluje Walter Jacobi a dodává, že byl sám svědkem stížností z řad velitelů úseků a vedoucích úseků SD, kteří na berlínských poradách SD upozorňovali na „tento zpravodajsko-politický vpád gestapa“. Referát IV N se měl dokonce pokoušet přeplatit spolupracovníky SD s tím, že od druhé poloviny roku 1944 nebraly konce série případů narušování zpravodajské sítě SD.⁷⁷⁾ V Praze vedl referát N kriminální rada Wilhelm Schultze, šéf referátu IV3 a od dubna 1944 celého oddělení IV.⁷⁸⁾ Je známo, že Schultze patřil k oblíbencům K. H. Franka; mohl mu proto dodávat zpravodajské výstupy týkající se exponovaných jednotlivců či politických a jiných skupin, které by jinak poskytoval SD-Leitabschnitt. Jacobi například tvrdí, že si Schultze na zpravodajskou práci SD několikrát stěžoval Weinmannovi a v záležitosti demise předsedy protektorátní vlády Krejčího (leden 1945) dokonce Frankovi. Ke konci války se měli Frank s Weinmannem od SD zcela odklonit, na což Jacobi reagoval tak, že podával hlášení výhradně úřadu III RSHA.⁷⁹⁾

Vztahy s K. H. Frankem vykresluje Walter Jacobi dramaticky. Osobní spory, o nichž hovoří, není třeba brát s rezervou, vzpomeneme-li si na jeho konflikty s nadřízenými v Hlavním úřadu SD před válkou. Nelze se totiž domnívat, že Jacobiho nekompromisní povaha s postupem doby polevovala. Genezi vztahu Jacobiho s politickým vedením protektorátu je třeba opravdu vnímat i z pozice spolupráce a rozporů gestapa a SD, respektive pražských center obou represivních složek. Jacobiho blíže nevysvětlená zmínka o stížnosti gestapa související s výměnou na pozici předsedy protektorátní vlády v lednu 1945 by mohla zůstat nepovšimnuta, kdybychom nečetli další z poválečných výpovědí. Referent úřadu BdS Prag Gerhard Bürger, jenž jinak Jacobiho politický vliv zřetelně nadsazuje, poukazuje poměrně důvěryhodně na to, že zpravodajství SD Frankovi často podsouvalo, aby předal hlášené případy gestapu. Exekutivní opatření politické policie bylo nakonec nepodložené či dokonce neproveditelné. I Jaroslava Krejčího chtěl dle Bürgera odstavit SD, přičemž hodlal použít na Krejčího nátlak v podobě zatčení jeho osobního tajemníka. Na základě hlášení leitabschnittu byl Krejčího tajemník zatčen gestapem, avšak výslechy měly naopak prokázat jeho „spolehlivost“. Rozhořčení Franka i gestapa se obrátilo proti SD. Kromě toho Bürger podotýká, že na pražský SD (myšlena služebna) si stěžoval obzvláště Schultze.⁸⁰⁾ Zda však mělo na přelomu let 1944 a 1945 gradující „hašteření“ gestapa a SD na jedné a Franka a SD na druhé straně na spolupráci těchto tří pilířů okupační moci konkrétní dopady, je obtížné říci. Vztahy mezi nimi, hlavně mezi Jacobim a Frankem, však nemohly poklesnout pod bod mrazu. Naopak na pracovní úrovni musely fungovat velmi

dobře, minimálně v letech 1942 a 1943. Například v únoru 1943 Frankův tajemník Gies zařídil, aby byl Jacobiho byt napojen na telefonickou síť Černínského paláce. Z Giesovy žádosti adresované prezidentu oddělení IX ÚŘP (Fernmeldewesen und Post) zřetelně plyne, že důvodem je možnost důvěrného spojení Jacobiho s Frankem tak, aby byl Jacobi dosažitelný i po službě.⁸¹⁾ Zajímavým střípkem je rovněž Frankovo přání k Jacobiho narozeninám z 2. července 1943. Státní tajemník přeje veliteli leitabschnittu „*ze srdce zdraví a další tvůrčí sílu ve službě Vaší velké úlohy!*“ a jako pozornost přikládá grafický list z roku 1732 pro přílohu k dokumentaci Jacobiho rodinné historie.⁸²⁾ Víme, že v roce 1943 Frank dvakrát užívá Jacobiho kvalit k sepsání propagandistických textů. Prameny dokládají, že počátkem roku 1943 se sicherheitsdienst z Frankova podnětu podílí na reorganizaci Úřadu říšského protektora. Jacobi se do posledních dnů pravidelně účastnil tzv. Planungsbesprechungen pod vedením státního ministra. Je pravděpodobné, že koncem války se Frank na SD tak často neobracel, nicméně o úplném odklonu, o němž hovoří Jacobi, lze pochybovat. Na závěry v tomto směru je sice brzy (výzkum dále probíhá), prameny přesto ukazují, že Frankovi i Weinmannovi podával leitabschnitt vyžádaná i „průběžná“ hlášení až do posledních okupačních dnů.⁸³⁾

„Země zaslíbená“

V únoru 1943 pověřil Frank Jacobiho sestavením textu o československé emigraci během první světové války, který by „*projednou osvětlil vztah mezi světovým židovstvem a Benešem*“. Podnětem k tomu měl být politický vývoj v protektorátu, jenž si „*vynucuje rozmnožení v češtině vycházející propagandistické literatury*“.⁸⁴⁾ Jacobi byl osloven jako znalec československé politické scény i světonázorového nepřítele. Podle všeho mu Frank dodal ucelenou dokumentaci, přeloženou již do němčiny, a určil mu zpracovat materiál do knižní podoby. Propagandistická kniha s názvem „Země zaslíbená“ vyšla v nakladatelství Orbis k 15. březnu 1943, což dokládá Frankův eminentní zájem na jejím urychleném vydání. Navíc o nezbytný souhlas RSHA s tím, aby mohla být kniha publikována pod Jacobiho jménem, požádal Frank šéfa Sipo a SD Kaltenbrunnera jen několik dní předtím, telefonicky.⁸⁵⁾ Otto Ohlendorfa, vedoucího SD-Inland a Jacobiho bezprostředního nadřízeného, informoval Frank až zpětně, 17. března. Nelibost Berlína ohledně Frankova neaktívního postupu snad zmírnily exempláře mimořádného nepřístupného vydání opatřeného karikaturou na obalu, které obdrželi Kaltenbrunner i Ohlendorf (Kaltenbrunner Frankovi z 18. 3. 1945: „*I když jsem z textu nerozuměl ani slovo, tak se mně velmi líbila úprava a pobavila mě strana na obalu.*“);⁸⁶⁾ kniha se i tak druhého vydání nedočkala. Snad právě pro tuto nelibost Berlína (jak říká Jacobi),⁸⁷⁾ anebo proto, že zdaleka nesklidila očekávaný ohlas. Co ovšem přimělo Franka k urychlenému publikování propagandistického pamfletu? Je třeba jej zařadit k výrazným snahám ideologicky i hrozbami usměrnit Čechy v době, kdy nastala totální válka, pomocí propagandy i státněpolicejních zásahů je odklonit od londýnského exilu, přimět k loajalitě k říši a povolát k pracovnímu nasazení.⁸⁸⁾ Po pádu Stalingradu četl Frank právě v denních zprávách pražského leitabschnittu, elaborátech o nála-

dě a postoji německého a českého obyvatelstva protektorátu, o zesilující víře Čechů ve vítězství Spojenců a hlubokých odezvách „propagandy“ šířené zahraničním rozhlasem.⁸⁹⁾ Walter Jacobi, odborník na politické poměry českomoravského prostoru, ochotně přiložil svoji ruku k Frankově propagandistickému dílu.

Autor pamfletu dokazuje, že geneze zrodu československého státu byla spjata s konspirací „světového Židovstva“, židovských bankéřů financujících bolševickou revoluci v Rusku a francouzských zednářů. Obžaloba ze zaprodání národních zájmů je cílena na Masaryka a Beneše. Tím autor podsouvá tezi, že československý stát byl výtvozem Židů, jejichž moci vlastně podléhal. „*V tom a nikoliv ve ztracené státní svrchovanosti je tragika jeho vývoje*“,⁹⁰⁾ vysvětluje a na epizodách o „*židovsko-bolševické maffiánské hře malíře Emila Filly*“⁹¹⁾ a jiných prokazuje skutečnost, že „*židovskou maltu na stavbu republiky*“⁹²⁾ přinesli lidé z exilu. Důrazem na vinu těch, „*kterí byli venku*“,⁹³⁾ nenechává Jacobi čtenáře na pochybách, vůči komu bude na dalších stranách propagandistický úder směřován. „*Synové a vnuci rabbiho Löwa žijí ještě dnes [...]. Stále ještě usilují, aby si podrobili národy světa za pomoci nějakého Golema v podobě, která se stále mění. Pro Čechy a Moravu však jako v roce 1918 jejich Golem se jmenuje: Beneš a česká emigrace.*“⁹⁴⁾

Po jejím pročetí není těžké domyslet si, proč se antisemitská brožura obohacená o množství fotografií a reprodukcí listinného materiálu nedočkala odezvy. Jak se mohl Frank domnívat, že nařčení T. G. Masaryka ze spolupráce s židovskými konspiranty při budování republiky nebo jeho syna, potažmo druhého exilu, z role „*nadhaněče proti vlastnímu státu a životním zájmům jeho obyvatelstva*“⁹⁵⁾ bude mít u Čechů pozitivní odezvu? Jak si mohl myslet Walter Jacobi, že když bude citovat výzvy o solidaritě s Židy z jinak zakázaného londýnského vysílání, budou lidé věřit tomu, že za „*českými hlasateli v Londýně bylo možno viděti židovského příkazatele*“⁹⁶⁾ V každém případě o podobném „problému“, tentokrát vyložene druhém exilu a jeho propojení s „*Weltjuden*“, publikoval Jacobi článek v časopise „*Böhmen und Mähren*“ na podzim roku 1943. Od získání povolení RSHA bylo pravděpodobně upuštěno právě z důvodu, že navazovalo na „*Zemi zaslíbenou*“.⁹⁷⁾ Jiný Jacobiho příspěvek do stejného periodika, vydávaného nakladatelstvím Volk und Reich, Kaltenbrunner v létě 1943 zamítl,⁹⁸⁾ přestože Frank, z jehož podnětu Jacobi text předložil, naléhal na jeho uvolnění ke zveřejnění.⁹⁹⁾ Zda shledal referent Úřadu IV D RSHA rukopis politicky nevhodným, nebo jej Kaltenbrunner zamítl v odvětví za Frankův individuální postup ve vydávání „*Země zaslíbené*“, lze se jen dohadovat. Text o „*zhroucení anglosaského imperialismu mládeže*“ (Jugendimperialismus) totiž nemáme k dispozici.

Kdo byl Walter Jacobi?

Walter Jacobi se oženil v Praze 2. listopadu 1940. Svoji ženu Lotte, pracující taktéž u SD-Leitabschnittu Prag, poznal už v Berlíně v Hlavním úřadu SD. Od prosince 1940 bydleli manželé v Praze VII (Holešovice-Bubny) v ulici Sommerbergstrasse, na jaře 1944 se přestěhovali do ulice Velvarské v Praze XIX (dnes Dejvice). Do března 1944 se Jacobimu narodili tři synové.¹⁰⁰⁾ Dceru, která přišla na svět v září

1945, už nespatriil.¹⁰¹⁾ Jeho žena totiž již v dubnu 1945 odešla z území protektorátu. Jak a kdy přesně, není známo. Víme však, že 4. dubna 1945 Prahu opustili Jacobiho rodiče, kteří bydleli v německém starobinci v Praze XIX. Není bez zajímavosti, že odjeli ve voze Rudla, generálního ředitele nakladatelství Orbis, odvázejícím do Halle an der Saale matku Reinharda Heydricha Elisabeth a hrdinu „wilhelmovské“ éry generála Albrechta von Thaer.¹⁰²⁾ Walter Jacobi vyrazil z Prahy na Plzeň 9. května ráno. „*Byl jsem s osazenstvem leitabschnittu i s osazenstvem BdS. Po krátké cestě se naše skupina rozpadla, ježto se střídalo. Ztratil jsem část svého průvodu.*“ Jakmile se dostali do rukou amerických vojáků, byli drženi v tábore v Chrástu, odkud byli převezeni do Rokycan a rozděleni na dvě skupiny. „*Já jsem byl přidělen do skupiny civilní. Američané nás jednoho dne dopravili do Bavorska, kde nás bez dalších formalit a bez zanešení do jakýchkoli seznamů propustili.*“ Jistou dobu bydlel v hostinci v Degendorf, načež se přes Straubing a Landshut vydal do Mnichova hledat svoji rodinu. Pod jménem Walter Jahn pracoval na letišti ve Schleissheimu u Mnichova, kde byl 13. září 1945 zatčen.¹⁰³⁾ Američané jej transportovali do centrály CIC ve Freisingu, kde byl podroben zpravodajskému vytěžování. Dne 2. října 1945 byl převezen do internačního tábora v Dachau.¹⁰⁴⁾ Československá komise pro vyšetřování válečných zločinů se sídlem ve Wiesbadenu jej spolu s dalšími převzala 6. února 1946 a zajistila převoz do Plzně.¹⁰⁵⁾ Jacobi pak strávil déle než rok ve vazbě československých bezpečnostních orgánů – byl vyslýchán mj. v souvislosti s procesem s K. H. Frankem, K. Daluegem, ve věci protektorátní vlády apod. Zpracoval například rozsáhlý rozklad o sicherheitsdienstu nebo o politickém vývoji v protektorátu. Mimořádný lidový soud v Praze jej odsoudil k trestu smrti. Poprava proběhla v sobotu 3. května 1947 v 17 hodin.¹⁰⁶⁾

***

Historik Michael Wildt již ukázal, že mužové Heydrichova bezpečnostního aparátu, elita SS z RSHA, mají několik společných rysů. Tak především se většina narodila mezi léty 1900–1910, pocházela spíše ze střední a z vyšší střední vrstvy (obchodníci a výše) a vykazovala vysoký stupeň vzdělanosti. Jen nepatrná část této generace proživila první válku v zázemí začala svoji kariéru v demokratické policii. Naopak ke gestapu, kriminální policii a SD vstupovali tito mladí radikálové v prvních letech po „převzetí moci“, často poté, co prokázali aktivní činnost ve studentském hnutí NSDAP. Stranická příslušnost, kariéra v SS, vzdělání a „vůle k činu“ jim otvíraly rapidní profesní postup v bezpečnostní policii a SD.¹⁰⁷⁾ Do této generace můžeme zařadit i Waltera Jacobiho. Narodil se roku 1909 v rodině obchodníka, univerzitní studia spojil se sympatiemi k nacismu a po první státní zkoušce z práv nastoupil k SD. Přestože se snažil dokončit vzdělání doktorátem a snad měl představy o tom, že se po vítězné válce stane soudcem (jak říká v poválečných výpovědích), zasvětil léta 1935–1945 sicherheitsdienstu. Ovšem u Jacobiho nacházíme v porovnání s charakteristikami Wildtovy velké části „generace nekompromisních“ jeden výrazný rozdíl. Jacobi si totiž, řečeno eufemisticky, neumazal ruce krví z válečného nasazení mimo protektorát. V prostředí nacistické-

ho bezpečnostního aparátu samotného to muselo být vnímáno jako handicap. SD svoji světodějnou úlohu nikdy neviděl pouze v teoretické, zpravodajské činnosti. „Vědecká činnost“, akribie, s níž SD hromadila vědění, byla vždy spojena s nárokem na politickou praxi. Teprve v tomto spojení ideologie s mocí, světovým názorem s praxí je možné poznat, jak SD vnímala samu sebe.¹⁰⁸ Jacobiho vina nebyla menší než vina ostatních jeho „soukmenovců“ z řad velitelů SD. Walter Jacobi spojil svůj život se zločinci, sám se jím stal a na rozdíl od jiných, které se nepodařilo vypátrat, byl právem potrestán.

Poznámky

- ¹⁾ K vzniku, vývoji a činnosti SD nejnověji Michael WILDT (ed.), *Nachrichtendienst, politische Elite und Mordeinheit. Der Sicherheitsdienst des Reichsführers SS*, Hamburg 2003.
- ²⁾ ABS, 305-697-2, Protokol s W. Jacobim, 1. 2. 1947.
- ³⁾ BA, SSO-Akte Walter Jacobi.
- ⁴⁾ Tamtéž.
- ⁵⁾ ABS, 305-697-2, Protokol s W. Jacobim, 1. 2. 1947.
- ⁶⁾ BA, SSO-Akte Walter Jacobi.
- ⁷⁾ Dle personálního spisu SS se Jacobiho členství v SS pod číslem 272 243 datuje k 1. 10. 1935. BA, SSO-Akte Walter Jacobi.
- ⁸⁾ Srov. Michael WILDT, *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg 2003, s. 163 an.
- ⁹⁾ R. Höhn stál v čele Zentralabteilung II 2 Hlavního úřadu SD do přelomu let 1936 a 1937. K němu i jeho roli v SD např. Shlomo ARONSON, *Heydrich und die Anfänge*, s. 286–287; Michael WILDT, *Generation des Unbedingten*, s. 161, 248, 378; Lutz HACHMEISTER, *Die Rolle des SD-Personals in der Nachkriegszeit*, in: Michael Wildt (ed.), *Nachrichtendienst, politische Elite und Mordeinheit*, s. 347–352.
- ¹⁰⁾ ABS, 305-697-2, Výpověď W. Jacobiho u Zemského odboru bezpečnosti (ZOB) II, 8. 3. 1946.
- ¹¹⁾ ABS, 305-697-2, Walter Jacobi: *Der SD im Protektorat* (součást protokolu z Dachau, 12. 12. 1945). V posudku k povýšení do důstojnických řad SS z dubna 1938 je Jacobi označen jako „Abteilungsleiter für volksdeutsche und auslandsdeutsche Fragen“ s tím, že slovo „auslandsdeutsche“ je autorem zvláště. I to je doklad zmiňované výjimečnosti. BA, SSO-Akte Walter Jacobi. V jiné poválečné výpovědi Jacobi ale vyřkl, že v rámci studia „*krajanských svazů jednotlivých německých kmenů*“ sice sledoval dva spolky – Sudetendeutschen Heimatsbund a Deutsch-Österreichischer Alpenverein, avšak měl se zabývat pouze jejich činností i osobnostmi působícími výhradně na území říše. Když dále odmítl, že by měl cokoli společného s „*problemy Československa*“, dovolával se právě struktury SD. Zahraničím se totiž v Hlavním úřadu SD opravdu zabýval Amt III (Abwehr), o němž víme, že jeho agenti navazovali styky se sudetoněmeckou iredentou v Československu. Ve skutečnosti ale Jacobiho vysvětlení o výjimce v případě oddělení Volkstum, uvedené v jiném protokolu, koresponduje s informací o jeho zahraničněpolitické specializaci ze zmiňovaného posudku uloženého v personálním spisu SS. ABS, 305-697-2, Protokol s W. Jacobim, 1. 2. 1947; Michael WILDT, *Einleitung*, in: Michael Wildt (ed.), s. 19.
- ¹²⁾ BA, SSO-Akte Walter Jacobi.
- ¹³⁾ ABS, 305-697-2, Protokol s W. Jacobim, 1. 2. 1947. Tamtéž, Protokol s W. Jacobim v Internacním táboře v Dachau, 12. 12. 1945; Tamtéž, Jacobiho vlastní životopis, 25. 10. 1946.
- ¹⁴⁾ ABS, 305-697-2, Protokol s W. Jacobim, 1. 2. 1947.
- ¹⁵⁾ ABS, 305-697-3, Zápis o výpovědi H. Lämmela, 6. 10. 1952.
- ¹⁶⁾ K němu nejlépe Lutz HACHMEISTER, *Der Gegnerforscher. Die Karriere des SS-Führers Franz Alfred Six*, München 1998.
- ¹⁷⁾ BA, SSO-Akte Walter Jacobi.
- ¹⁸⁾ ABS, 305-697-2, Protokol s W. Jacobim, 1. 2. 1947.

- ¹⁹⁾ Jádru komanda SD pod vedením E. Ehrlingera dospělo do Prahy už 15. března 1939. ABS, 305-697-3, Zápis o výpovědi H. Lämmela, 6. 10. 1952.
- ²⁰⁾ Erich Ehrlinger, nar. 14. 10. 1910 v Giengen an der Brenz. V letech 1935–1939 v SD-Hauptamt. Mezitím nasazen v jednotkách bezpečnostní policie a SD v Rakousku, Protektorátu Čechy a Morava a v Polsku. Poté vedoucí (Leiter) SD u KdS Warschau. Od dubna do srpna 1940 uvolněn pro účast na západním tažení k Waffen-SS. Do února 1941 zvláštní pověřenec H. Himmlera v Oslu. Poté velitel Sonderkommando Ib na Východě. Od ledna 1942 KdS u.d. SD Kiew. V září 1943 BdS Kiew a zároveň velitel Einsatzgruppe B. Od října 1943 do března 1944 BdS Minsk. Do konce války Amtschef I v RSHA. Po válce žil několik let pod falešným jménem, v roce 1952 se rozhodl svoji identitu odhalit. Než byl v roce 1958 postaven před zemský soud, nevěnovaly mu vyšetřující orgány příliš pozornosti – od roku 1954 vedl v Karlsruhe pobočku Volkswagenu. V prosinci 1961 byl odsouzen k 12 letům káznice. Ehrlinger se odvolal a jeho proces byl nakonec roku 1969 pro nikam nevedoucí soudní jednání zastaven. Z vazby byl propuštěn už v roce 1965. BA, SSO-Akte Erich Ehrlinger; Michael WILDT, Generation des Unbedingten, s. 820–823.
- ²¹⁾ Horst Böhme, nar. 24. 8. 1909 v obci Colmnitz v Sasku. Povoláním obchodník. Angažoval se v mládežnickém Stahlhelmu, r. 1930 vstoupil do SS, 1933 byl přidělen k SD. Prodělal kurz kriminálního komisaře v policejním institutu v Charlottenburgu. V SD-HA vedl oddělení pro pravickou opozici, působil také jako vedoucí úseku SD. R. 1939 převzal vedení SD v Protektorátu Čechy a Morava po E. Ehrlingerovi, 1941 jmenován rovněž BdS Prag. Od září 1942 do ledna 1943 policejním atašé v Bukurešti. Od března 1943 velitel Einsatzgruppe B, poté v září 1943 velitelem Sipo a SD v Kyjevě. V dubnu 1944 jmenován inspektorem bezpečnostní policie a SD v Breslau. V srpnu téhož roku se stal BdS v Königsbergu a zároveň převzal velení EG B. V dubnu 1945 prohlášen nezvěstným. SSO-Akte Horst Böhme.
- ²²⁾ K formování sicherheitsdienstu v Protektorátu Čechy a Morava více Stanislav BIMAN, Nacistická bezpečnostní služba, s. 302 an.
- ²³⁾ ABS, 52-51-5, Protokol s W. Jacobim, 26. 10. 1946.
- ²⁴⁾ Referát B3 „pro vyslovené odpůrce a nepřátele“ nebyl pro exekutivní charakter (kompetentní gestapo) obsazován. ABS, 305-475-7, Protokol s W. Pfaffem, 18. 3. 1949.
- ²⁵⁾ ABS, 300-3-1, Výpověď W. Jacobiho o K. H. Frankovi, 26. 4. 1946.
- ²⁶⁾ ABS, 305-697-2, Protokol s W. Jacobim, 1. 2. 1947.
- ²⁷⁾ ABS, 300-3-1, Výpověď W. Jacobiho o K. H. Frankovi, 26. 4. 1946.
- ²⁸⁾ ABS, 305-697-2, Protokol s W. Jacobim, 1. 2. 1947.
- ²⁹⁾ Tamtéž.
- ³⁰⁾ BA, SSO-Akte Walter Jacobi. Datum povýšení je nesporně mimořádné. V SS se obvykle povyšovalo při příležitosti významných dní, zejména 9. listopadu, 30. ledna a 20. dubna.
- ³¹⁾ ABS, 305-697-2, Protokol s W. Jacobim, 1. 2. 1947.
- ³²⁾ NA, 109-7/43, Hlášení SD-LA Prag (B5) K. H. Frankovi o Josefu Nebeském, 16. 11. 1939.
- ³³⁾ V rámci služebního postupu mohl být v úředním kontaktu se státním tajemníkem šéf SD-Leitabschnittu nebo jeho zástupce. Vedoucí jednotlivých oddělení nebo v ojedinělých případech referenti signovali výstupy svých pracovišť (oddělení, referátů), hovoříme-li o styku SD s kanceláří státního tajemníka, jen pokud byly zaslány k rukám osobního Frankova referenta dr. Roberta Giese.
- ³⁴⁾ Vedoucí jednotlivých oddělení (Abteilungen) pražského SD-LA se titulovali výrazem „Gruppenleiter“, nikoli „Abteilungsleiter“. Zdálnivě banální věc ukazuje, že navzdory odlišné vnitřní struktuře pražského leitabschnittu, jež se v letech 1939–1942 odchylovala od vnitřního členění Úřadu III RSHA a tedy i ostatních úseků SD v říši, bylo užíváno titulu po vzoru RSHA. V RSHA se jednotlivé úřady členily na skupiny (Gruppe) a dále na referáty.
- ³⁵⁾ ABS, 305-697-2, Protokol s W. Jacobim, 1. 2. 1947.
- ³⁶⁾ NA, 109-4/150. Zpráva SD-LA Prag (B, podepsán W. Jacobi) BdS Böhemu, 6. 11. 1941.
- ³⁷⁾ Srov. Miroslav KÁRNÝ, Jaroslava MILOTOVÁ (eds.), Protektorátní politika Reinharda Heydricha, Praha 1991, s. 37–38.
- ³⁸⁾ NA, 109-4/150, Záznam R. Giese, 23. 11. 1941.
- ³⁹⁾ ABS, 325-166-3, W. Jacobi o politických poměrech v protektorátu, nedatováno.
- ⁴⁰⁾ Srov. Jana ČECHUROVÁ, Čeští svobodní zednáři ve XX. století, Praha 2002, s. 357–358.
- ⁴¹⁾ ABS, 52-51-3, Výpověď Waltera Jacobiho ve věci protektorátní vlády, nedatováno.
- ⁴²⁾ Sísův rukopis, jež získal SD-Leitabschnitt Prag, měl být po okupaci Francie nalezen v pařížském bytě jakéhosi židovského emigranta z Československa. Pro Jacobiho jej do němčiny přeložil agent

SD Jiří Smichowski. Není bez zajímavosti, že Jacobi, resp. Smichowski pracovali právě s tímto manuskriptem, zatímco mohli užít jeho knižní podoby z roku 1936.

⁴³⁾ Jana ČECHUROVÁ, Čeští svobodní zednáři, s. 352.

⁴⁴⁾ ABS, 52-51-3, Výpověď W. Jacobiho ve věci protektorátní vlády, nedatováno.

⁴⁵⁾ ABS, 305-697-2, Protokol s W. Jacobim, 1. 2. 1947.

⁴⁶⁾ Tamtéž.

⁴⁷⁾ V dokumentech se objevuje dvojí označení pro prvního muže protektorátního SD, a sice „Leiter des SD-Leitabschnitts Prag“ a „Führer des SD-Leitabschnitts Prag“.

⁴⁸⁾ Dokládají to zcela zřetelné dobové prameny, a sice jak agenda Kanceláře statního tajemníka v Úřadu říšského protektora (Národní archiv, f. URP-ST /AMV 109), tak například Böhmeho personální spis SS. Ten podává důkaz o tom, že povýšení na SS-Standartenführera vzhledem ke „zvláštním zásluhám v nasazení“ z října 1941 inicioval sám Heydrich. BA, SSO-Akte Horst Böhme.

⁴⁹⁾ V Jacobiho osobním spise SS figurují dvě data povýšení, a sice 15. dubna a 16. dubna 1942. První datum pochází z údajů RSHA a Personálního úřadu SS, druhé z posudku BdS Prag Erwina Weinmanna. K tomu jen pro zajímavost uvádíme, že zprávu SD-LA Prag z 15. 4. 1942 o „zvěstech o ministru Moravcovi“ zaslal Jacobi Reinhardu Heydrichovi ještě „v zastoupení“ (i. V., Im Vertretung), tj. jako zástupce vedoucího leitabschnittu. V některých poválečných výpovědích samotného Jacobiho (ale také např. jeho zástupce H. Lämmela) se objevuje tvrzení, že leitabschnitt vedl až od září 1942. Přestože vypovídací hodnota údajů ze spisu SS je neotřesitelná, pro jistotu doplníme: V první a nejvíce relevantní výpovědi sepsané v prosinci 1945 ještě v Internačním táboře v Dachau Jacobi vzpomíná, že vedení vedoucího úseku v Praze převzal snad 20. dubna 1942. Dále máme k dispozici zprávu SD-LA z 16. 5. 1942 určenou Heydrichovi a Frankovi („Zvěsti o státním prezidentu dr. Háchovi“), kterou Jacobi předává už jako první muž SD-LA. BA, SSO-Akte Walter Jacobi; NA, 110-4/175; ABS, 305-697-2, Protokol s W. Jacobim sepsaný v Internačním táboře v Dachau, 12. 12. 1945; NA, 110-4/164.

⁵⁰⁾ ABS, 305-697-2, Walter Jacobi: Der SD in Protektorat (součást protokolu z Dachau, 12. 12. 1945).

⁵¹⁾ Skutečnost, že byl krátce předtím jmenován Böhmeho zástupcem, vysvětlení nepodává, spíše ukazuje na to, jak byl Böhme postupně odsunut. Tamtéž, Protokol s W. Jacobim sepsaný v Internačním táboře v Dachau, 12. 12. 1945.

⁵²⁾ „Jacobi podle mého názoru byl pověřen vedením SD-Leitabschnittu proto, že z lidí, kteří mohli přicházet v úvahu, byl pro toto místo nevhodnější a podle způsobu své práce tehdejšímu vedoucímu úřadu SD v Berlíně Ohlendorfovi vyhovoval,“ vyjádřil se Jacobiho zástupce. ABS, 305-697-2, Protokol s Heinzem Lämmelem, 8. 2. 1947.

⁵³⁾ ABS, 52-51-3, Výpověď W. Jacobiho o SS-Gruppenführeru Otto Ohlendorfovi, 26. 11. 1946.

⁵⁴⁾ ABS, 52-57-3, Protokol s W. Jacobim, 26. 10. 1946.

⁵⁵⁾ ABS, 305-697-2, Protokol s W. Jacobim sepsaný v Internačním táboře v Dachau, 12. 12. 1945.

⁵⁶⁾ NA, 114-10/2. Záznam H. Böhmeho z 30. 5. 1942.

⁵⁷⁾ ABS, 300-3-1, Výpověď W. Jacobiho o K. H. Frankovi, 26. 4. 1946.

⁵⁸⁾ Čestmír AMORT (ed.), Heydrichiáda, dokument č. 51, s. 283–291.

⁵⁹⁾ BA, SSO-Akte Walter Jacobi.

⁶⁰⁾ V roce 1943 přibýlo oddělení III G (vysoké společenské kruhy); oddělení III LB sestávající denní zprávy (Tagesberichte) a další souhrnné elaboráty o náladě a politické situaci existovalo jen u pražského leitabschnittu, v říši nikoli. O personálie a správní věci, které nespravoval úřad BdS, se staraly sektory I a II (odd. I BV, II HB, II HBG, II SR). ABS, 305-697-2, Der SD in Protektorat (součást protokolu z Dachau, 12. 12. 1945).

⁶¹⁾ Nejstarší dokument dokládající nové členění SD-LA Prag, který máme k dispozici, je datován 26. června 1942. NA, 110-4/175, SD-LA Prag (III A) Frankovi, RSHA III A a RSHA III B o E. Moravcovi, 26. 6. 1942.

⁶²⁾ ABS, 52-51-5, Protokol s W. Jacobim, 26. 10. 1946.

⁶³⁾ ABS, 305-697-2, Protokol s H. Lämmelem, 8. 2. 1947.

⁶⁴⁾ BA, SSO-Akte Walter Jacobi.

⁶⁵⁾ ABS, 305-697-2, Protokol s H. Lämmelem, 8. 2. 1947.

⁶⁶⁾ ABS, 52-51-5, Protokol s W. Jacobim, 26. 10. 1946.

⁶⁷⁾ ABS, 52-51-3, Výpověď W. Jacobiho o SS-Gruppenführeru Otto Ohlendorfovi, 26. 11. 1946.

⁶⁸⁾ Tamtéž.

⁶⁹⁾ ABS, 52-53-3, Výpověď W. Pfaffa u ZOB II o zpravodajství bezpečnostnímu (nedatováno).

⁷⁰⁾ Srov. NA, 110-4/157.

- ⁷¹⁾ ABS, 301-3-1, Výpověď W. Jacobiho o K. H. Frankovi, 26. 4. 1946.
- ⁷²⁾ Tamtéž.
- ⁷³⁾ Stanislav BIMAN, Nacistická bezpečnostní služba, s. 135.
- ⁷⁴⁾ NA, 110-8/29, Befehls- und Nachrichtenblatt des Befehlshabers der Sicherheitspolizei und des SD in Prag, 10. 1. 1945: Oběžník BdS – I Org – 361/44 z 21. 12. 1944.
- ⁷⁵⁾ NA, 110-8/7, Rozkaz šéfa Sipo a SD B.-Nr. IV – 124/44 gRs. z 10. 2. 1944.
- ⁷⁶⁾ Hans BUCHHEIM, Die SS – das Herrschaftsinstrument, in: Hans Buchheim a kol. (eds.), Anatomie des SS-Staates, Band I, München 1967, s. 63.
- ⁷⁷⁾ ABS, 52-51-6, Výpověď W. Jacobiho o vztahu mezi SD a gestapem, 16. 11. 1946.
- ⁷⁸⁾ K referátu IV N pražské řídicí úřadovny gestapa srov. Oldřich SLÁDEK, Zločinná role gestapa, Praha 1986, s. 193 an.
- ⁷⁹⁾ ABS, 52-51-6, Výpověď W. Jacobiho o vztahu mezi SD a gestapem, 16. 11. 1946.
- ⁸⁰⁾ ABS, 300-43-4, Výpověď G. Bürgerera u ZOB II o SD v protektorátu, 8. 5. 1946.
- ⁸¹⁾ NA, 109-4/197, R. Gies prezidentu oddělení IX Müllerovi, 8. 2. 1943.
- ⁸²⁾ Tamtéž, Frank Jacobimu, 2. 7. 1943.
- ⁸³⁾ Srov. např. 110-4/15, 114-157/12, 110-4/183, 110-4/184 ad. Rovněž poslední Tagesbericht vedoucího úseku SD v Praze z 22. 2. 1945, jež máme k dispozici, obsahuje Frankovy obvyklé poznámky.
- ⁸⁴⁾ NA, 109-12/260, K. H. Frank O. Ohlendorfovi, 17. 3. 1943.
- ⁸⁵⁾ Tamtéž, Dálnopis K. H. Franka E. Kaltenbrunnerovi, 11. 3. 1943.
- ⁸⁶⁾ Tamtéž, E. Kaltenbrunner K. H. Frankovi, 18. 3. 1943.
- ⁸⁷⁾ ABS, 305-697-2, Protokol s W. Jacobim, 1. 2. 1947.
- ⁸⁸⁾ K tomuto kurzu např. Frankův projev k českému národu v Lucerně, 26. 2. 1943. NA, 114-5/3.
- ⁸⁹⁾ Srov. příslušné Tagesberichy z února 1943, nejlépe Tgb. 16/43 z 9. 2. 1943. NA, 114-314/6.
- ⁹⁰⁾ Walter JACOBI, „Země zaslíbená“, Praha 1943, s. 123.
- ⁹¹⁾ Tamtéž, s. 58.
- ⁹²⁾ Tamtéž, s. 122.
- ⁹³⁾ Tamtéž.
- ⁹⁴⁾ Tamtéž, s. 159.
- ⁹⁵⁾ Tamtéž, s. 155.
- ⁹⁶⁾ Tamtéž, s. 157.
- ⁹⁷⁾ NA, 109-12/255, W. Jacobi R. Giesovi z 6. 10. 1943.
- ⁹⁸⁾ Tamtéž, Záznam R. Giese z 23. 8. 1943.
- ⁹⁹⁾ Tamtéž, Dálnopis K. H. Franka E. Kaltenbrunnerovi, 11. 8. 1943.
- ¹⁰⁰⁾ BA, SSO-Akte Walter Jacobi.
- ¹⁰¹⁾ ABS, 305-697-2, Dopis W. Jacobiho z vazby p. Moravcovi, 7. 12. 1946.
- ¹⁰²⁾ NA, 114-10/24.
- ¹⁰³⁾ ABS, 305-697-2, Výpověď Waltera Jacobiho u ZOB II, 8. 3. 1946.
- ¹⁰⁴⁾ Tamtéž, Výpověď Waltera Jacobiho u ZOB II, 11. 3. 1946.
- ¹⁰⁵⁾ NA, f. Ministerstvo vnitra II, Praha – Stíhání válečných zločinců, AMV č. 316, 316-54-3.
- ¹⁰⁶⁾ Státní oblastní archiv Praha, MLS Praha, Ls 560/47, Walter Jacobi.
- ¹⁰⁷⁾ Srov. Michael WILDT, Generation des Unbedingten.
- ¹⁰⁸⁾ Týž (ed.), Nachrichtendienst, s. 36.

WALTER JACOBI. “A TYPICAL INTELLECTUAL” AT THE HELM OF THE PROTECTORATE SD

Dalibor Krčmář

Summary

This study is devoted to Walter Jacobi, head of the Nazi Intelligence Service (Sicherheitsdienst – SD) in the Protectorate of Bohemia and Moravia, one of the leading men of the Nazi repressive machinery who worked in the occupied territory of Bohemia and Moravia in the years 1939–1945.

Walter Jacobi, a lawyer, who had joined his budding career with Nazism, was sent to the newly established Protectorate of Bohemia and Moravia as early as in March 1939. As an official in the center of the Protectorate SD he specialized in the Czech political scene. Within a short time, he managed to carve out a career as an acknowledged expert, was promoted to head of the section in charge of the entire political life in the Protectorate (focusing on the so-called worldview enemies – the Church, Jews, Free Masons, plus the Czech political scene and special interest groupings, Germans in the Protectorate, and the Protectorate administration). In April 1942, Jacobi took over the helm of the entire Nazi Intelligence Service in the Protectorate. He stayed in his post until the end of German occupation. In September 1945 he was detained by the US authorities in Munich. Early in 1946 he was handed over to Czechoslovakia to be interrogated and tried as a war criminal. He was executed in Prague in May 1947.

The figure of Walter Jacobi is interesting in several aspects. First and foremost, when studying his career in the years 1939–1945, we can also follow the operation of the Nazi Intelligence Service SD as well as the position and role of this organization in Bohemia and Moravia. Furthermore, focus on Walter Jacobi, one of the highest-ranked men of the Nazi elite in the Protectorate, also helps in highlighting the emerging contours of the Nazi occupation policies. Last but not least, a profile of Walter Jacobi adds another piece into a science-based mosaic portraying the generation of young SS intellectuals.

WALTER JACOBI. „EIN AUSGESPROCHEN INTELLEKTUELLER TYP“ AN DER SPITZE DES SD IM PROTEKTORAT BÖHMEN UND MÄHREN

Dalibor Krčmář

Resümee

Diese Studie befasst sich mit Walter Jacobi, dem Führer des Sicherheitsdienstes (SD) im Protektorat Böhmen und Mähren, also mit einem der vordersten Männer des repressiven nationalsozialistischen Apparats, die in den Jahren 1939–1945 auf dem besetzten böhmisch-mährischen Gebiet tätig waren.

Walter Jacobi, ein Jurist, der seine Karriere mit dem Nazismus verband, war schon im März 1939 in das neu entstandene Protektorat Böhmen und Mähren beordert worden. Als Referent in der SD-Zentrale des Protektorats spezialisierte er sich auf das tschechische politische Leben. Während kurzer Zeit avancierte er zu einem anerkannten Fachmann, wurde zum Leiter der Abteilung für das gesamte politische Leben im Protektorat (der weltanschauliche Feind – Kirche, Juden, Freimaurer – tschechische politische Gruppen und Interessenverbände, die Deutschen im Protektorat, die Verwaltung des Protektorats) befördert und übernahm im April 1942 die Führung des gesamten SD des Protektorats. Diese Funktion hatte er bis zum Ende der Okkupation inne. Im September wurde er von amerikanischen Organen in München gefangen genommen und Anfang 1947 in die Tschechoslowakei ausgeliefert, wo er als Kriegsverbrecher vernommen und verurteilt wurde. Im Mai 1947 wurde er in Prag hingerichtet.

Die Person Walter Jacobi ist in verschiedener Hinsicht interessant. Vor allem durchdringt sich die Verfolgung seiner Tätigkeit in den Jahren 1939–1945 mit den Aktivitäten des Sicherheitsdienstes an sich, mit der Stellung und der Aufgabe dieser Organisation in Böhmen und Mähren. Außerdem werden im Zusammenhang mit dem Interesse an einem der bedeutendsten Männer der nationalsozialistischen Elite des Protektorats notwendigerweise die sich herausbildenden Züge der Okkupationspolitik als solcher reflektiert. Nicht zuletzt ist das Profil Jacobis ein weiteres Steinchen im wissenschaftlichen Mosaik, das die Problematik der Generation junger Intellektueller der SS festhält.

VELITELÉ STRÁŽNÍ ROTY SS V POLICEJNÍ VĚZNICI TEREZÍN

Jan Vajskebr, Národní archiv a Památník Terezín

K ostraze policejní věznice v Terezíně a doprovodu vězeňských pracovních komand sloužila od počátku listopadu 1940 strážní jednotka SS. Nejprve tuto funkci zastávala 1. rota strážního praporu SS „Böhmen-Mähren“, které velel SS-Obersturmführer Hans Hempel.¹⁾ Poté, co byl suspendován a posléze zatčen pro podezření ze zpronevěry, nahradila jeho jednotku koncem dubna 1942 2. rota strážního praporu SS „Böhmen-Mähren“. Ta byla vzápětí podřízena strážnímu praporu SS „Prag“, v jehož stavu se objevila jako čtvrtá v pořadí.²⁾ Přesun pod pražský prapor měl pravděpodobně zlepšit kontrolu odloučeného útvaru a zároveň zjednodušit logistiku. V čele 4. roty se pak do konce války vystřídali čtyři velitelé SS: SS-Obersturmführer Heinz Müller, SS-Hauptsturmführer August Wagner, SS-Obersturmführer Franz Pohl a SS-Untersturmführer Fritz Vogt.³⁾ V následujícím článku bych se chtěl pokusit o identifikaci těchto důstojníků a nastínit, pokud to stav pramenné základy dovoluje, jejich kariéru.⁴⁾

Heinz Müller

Heinz Müller, celým jménem Artur Gerbert Heinz Müller, patřil ke generaci, která na vlastní kůži nezažila hrůzy první světové války. Narodil se 7. února 1915 v lužickém Zhořelci a na základní školu nastoupil v Drážďanech. V saské metropoli posléze navštěvoval i státní gymnázium a vyšší školu, na které složil v říjnu 1936 maturitu.⁵⁾ Už v mladých letech přišel do kontaktu s nacistickou ideologií, neboť byl od roku 1929 příslušníkem *Hitlerjugend*, ve které si vysloužil dokonce zlatý odznak. Později se rovněž stal příslušníkem „úderných oddílů“ nacistické strany – organizace SA. Po skončení školy ho čekalo splnění branné povinnosti. Müller se rozhodl pro službu ve vojensky organizovaných jednotkách SS, které se v této době formovaly pod názvem *SS-Verfügungstruppen*. Ještě předtím však musel splnit pracovní povinnost u Říšské pracovní služby a jeho vstup do SS se tak opozdil o půl roku. Teprve 1. dubna 1937 nastoupil pod číslem 351 228 jako čekatel na členství v SS (*SS-Anwärter*) k 10. rotě pluku SS „Deutschland“. Po půldruhého roku trvající službě byl vybrán jako vhodný kandidát na důstojníka a v polovině listopadu 1938 se stal důstojnickým čekatelem (*SS-Junker*) v důstojnické škole SS (*SS-Junkerschule*), která se nacházela v bavorském letovisku Bad Tölz. Náležel k 5. ročníku, který absolvoval s průměrným prospěchem, a po jeho skončení prošel i kurzem velitele čety. Vyřazen byl 1. listopadu 1939 a s účinností od 9. listopadu, tedy u příležitosti výročí mnichovského puče, byl povýšen do nejnižší důstojnické hodnosti SS-Untersturmführer.

Ještě před zakončením studia v Bad Tölz byl Heinz Müller 20. října 1939 formálně přidělen k divizi SS „Totenkopf“, která se právě formovala z jednotek ostrahy koncentračních táborů. Nejprve sloužil jako velitel čety u 3. roty 2. pěšího (motori-

Strážní jednotka SS v terezínské věznici

zovaného) pluku „Totenkopf“, než postoupil na místo spojky (*Ordonanz*) a posléze pobočníka (*Adjutant*) velitele I. praporu. V pozici velitele 3. čety 2. pěšího pluku SS „Totenkopf“ se Müller zúčastnil tzv. západního tažení, ve kterém wehrmacht porazil francouzskou, belgickou a nizozemskou armádu a britský expediční sbor. Průběh Müllerova prvního bojového vystoupení je do detailu rozepsán v jeho osobní složce, nám však bude stačit konstatování, že prodělal celou kampaň, včetně bojů s Brity u přístavu Dunkerque. Müller se v boji evidentně osvědčil, neboť mu byl 22. června 1940 udělen Železný kříž II. stupně. Po kapitulaci francouzské armády navíc nastaly příslušníkům divize SS „Totenkopf“ zlaté časy, když jejich jednotka byla určena k ostraze Atlantického pobřeží a demarkační linie v okupované Francii.⁶⁾

Poklidná služba ve sladké Francii však skončila se zahájením operace „Barbarossa“, tedy útokem Německa a jeho spojenců proti Sovětskému svazu. SS-Untersturmführer Müller působil nejprve jako člen štábu I. praporu 2. pěšího pluku SS, než se v polovině července 1941 stal adjutantem II. praporu 3. pěšího pluku SS divize „Totenkopf“.⁷⁾ V krvavých bojích s Rudou armádou utrpěl 26. srpna 1941 zranění. Vedle tělesné újmy se však dočkal k 1. září 1941 také povýšení do hodnosti SS-Obersturmführer.⁸⁾ Za účast v polním tažení mu byl 18. listopadu 1942 rovněž udělen Železný kříž I. stupně a rovněž Odznak za zranění. V té době už Müller pobýval v relativně klidném zázemí Protektorátu Čechy a Morava. Přesně k třetímu výročí okupace českých zemí německou armádou byl totiž přeložen ke strážnímu praporu SS „Prag“, k němuž měl nastoupit k 20. březnu 1942. Bylo mu 27

let a za sebou měl zkušenosti z východní i západní fronty. Velitelem strážní roty v Terezíně se s největší pravděpodobností stal po jejím podřízení strážnímu praporu SS „Prag“.⁹⁾ O Müllerově působení v policejní věznici Terezín se bohužel mnoho nedovíme. Jisté je, že se v této době rota SS stále více uplatňovala, vedle obli-gátní strážní služby na pevnostních valech, při doprovodu vězeňských pracovních komand. Na druhou stranu Malá pevnost v té době ještě nesloužila k vykonávání exekucí a Müller se tedy nemohl stát jejich aktérem.

V Malé pevnosti strávil Müller půl roku, když dostal 2. září 1942 rozkaz hlá-sit se u výcvikového pluku SS „Prag“ (*SS-Ausbildungsregiment Prag*). Tato speciální jednotka určená k výcviku mladistvých rekrutů pro jednotky SS vznikla k 1. květnu 1942 se sídlem v obsazených budovách ČVUT v Praze-Dejvicích.¹⁰⁾ Její instruktorský sbor měli tvořit obzvláště zkušení důstojníci a poddůstojníci, což H. Müller na základě své dosavadní kariéry bezesporu splňoval. U výcvikového pluku působil jako velitel jedné z rot a svým velitelem byl doporučen k povýše-ní na SS-Hauptsturmführera, k čemuž došlo 28. dubna 1943.¹¹⁾ Krátce předtím se Müller stihl oženit a posléze i zplodit potomka.

Müllerův pobyt v Praze se však pomalu začal chýlit ke konci. Dne 22. dub-na 1943 došlo k reorganizaci a přejmenování výcvikového pluku „Prag“ na vý-cvikový prapor SS zvláštního určení (*SS-Ausbildungs-Bataillon zur besonderen Verwendung*), který byl přesunut do výcvikového prostoru SS „Heidelager“ (dříve *SS-Truppenübungsplatz Dębica*) v Generálním gouvernementu. Zde útvar sloužil k výcviku ukrajinských dobrovolníků. Müllerův vztah ke službě v novém prostře-dí evidentně ochladl, aspoň podle posudků jeho nadřízených. Jeho pobyt v Pol-sku však zanedlouho ukončilo zrušení jednotky k 3. listopadu 1943.¹²⁾ Na Mül-lera čekalo zcela neznámé působiště, když byl 7. listopadu 1943 s účinností od 20. října 1943 zařazen k 16. divizi tankových granátníků SS „Reichsführer-SS“, která vznikla krátce předtím na okupovaném italském území.¹³⁾ Její části se pak zúčastnily bojů proti spojeneckému vyloštění na jih od Říma v prostoru Nettuna, resp. Anzia. Divize po celou dobu své existence působila na Apeninském polo-ostrově a její příslušníci se zde dopustili řady válečných zločinů. SS-Hstuf. Müller působil ve funkci velitele roty u jejího 36. pluku tankových granátníků SS. Velitel divize mu vystavil skvělý posudek. Ačkoliv Müller trpěl následkem zranění znač-nými potížemi při službě u pěchoty, navrhoval jej po absolvování kurzu za velitele praporu. Vedle velitelských kvalit vyzdvihoval Müllerův nadřízený i jeho politic-ké přesvědčení: „[Müller] je bezvýhradně prodchnut nacionálním socialismem.“¹⁴⁾ Tento záznam je však zároveň posledním v jeho personálním spise a další údaje o jeho osudu nejsou prozatím k dispozici.

August Wagner

August Wagner byl o celých devatenáct let starší než jeho předchůdce.¹⁵⁾ Narodil se 15. ledna 1886 v obci Neuenhain, která se nachází nedaleko Frankfurtu nad Mo-hanem v pohoří Taunus. Jeho otec vlastnil továrnu na kovové zboží. Wagner na-vštěvoval základní školu v rodné obci a poté začal studovat reálku ve Wiesbadenu.

Školu však musel z rodinných důvodů opustit. Místo toho nastoupil 13. října 1904 vojenskou službu u dělostřelectva v císařské armádě, ve které už setrval jako profesionální voják. Armáda mu poskytnula dostatečné sociální zázemí, aby mohl založit v roce 1912 rodinu, která se postupně rozrostla o tři potomky. Po vypuknutí první světové války se Wagner zúčastnil bojů na frontě, ale již koncem září 1914 byl raněn do nohy. V dalším roce však opět odešel na frontu a působil u dělostřelectva jako důstojnický zástupce a velitel čety. V průběhu bojů byl znovu zraněn a následně vyznamenán Železným křížem II. stupně.¹⁶⁾

Po válce Wagnera nečekala v redukované armádě žádná kariéra. Po propuštění ze služby nastoupil na počátku roku 1920 jako magistrátní úředník ve Frankfurtu nad Mohanem. O jeho polickém smýšlení v období Výmarské republiky však nejsou žádné zprávy. V úřednické funkci setrval i po uchopení moci v Německu nacisty a dosáhl postu vrchního městského tajemníka. Zároveň se 28. května 1933 přihlásil do SS, kam byl přijat pod číslem 223 860. Jako dobrý jezdec byl postupně zařazen do několika jízdních jednotek *Allgemeine-SS*¹⁷⁾ a byl průběžně povyšován.¹⁸⁾ V druhé polovině třicátých let se rovněž účastnil šestiměsíčního výcviku u jednotek *SS-Totenkopfverbände* v koncentračním táboře Buchenwald. Do NSDAP naproti tomu vstoupil až 1. května 1937 (č. 4 500 583).

Podobně jako další příslušníci *Allgemeine-SS* tvořil Wagner kádrovou zálohu pro případ vypuknutí války. Není proto divu, že byl během mnichovské krize v období od 24. září do 1. listopadu (jinde uvedeno 25. září až 6. listopad) 1938 krátkodobě povolán do služby v koncentračním táboře Buchenwald, zatímco dva prapory stále ostrahy působily v blízkosti československé hranice poblíž slezského města Brieg (dnes Brzeg). O rok později se situace opakovala. August Wagner byl dva dny před vypuknutím války znovu povolán do služby v koncentračním táboře, ale tentokrát nastoupil k ostraze ve Flossenbürgu nedaleko českých hranic. Zde sloužil až do 3. listopadu 1939, než byl převelen k právě vzniklé 11. *SS-Totenkopfstandarte* do okupovaného Polska.¹⁹⁾

Zmíněný útvar patřil mezi tzv. *verstärkte SS-Totenkopfstandarten*, což byly okupační a represivní útvary vystavěné právě z členů *Allgemeine-SS* a další alternativních zdrojů. V rámci nich postupně zastával funkci ordonančního důstojníka, pověřence pro obranné zpravodajství, velitele dopravní čety a učitele jízdy pro důstojnický sbor. Vzhledem k nedostatku velících kádrů u těchto druhořadých jednotek pokračoval Wagner ve služebním postupu. Do nejvyšší poddůstojnické hodnosti, *SS-Sturmscharführer*, byl povýšen 18. června 1940 s účinností od 1. května 1940.²⁰⁾ Na svůj vstup do důstojnického sboru pak musel čekat jen do 9. listopadu 1940, kdy v den výročí mnichovského puče obdržel hodnost *SS-Untersturmführer der Reserve*. Mezitím se 11. *SS-T.St.* přesunula do Nizozemska, kde plnila úkoly ve prospěch tamní okupační správy. Velení SS však mělo s plukem jiné dlouhodobé záměry a po motorizaci, doplnění a obměně personálu a výzbroje ho zařadilo k elitní divizi SS „Deutschland“ (později přejmenované na „Das Reich“) jako 11. pěší (motorizovaný) pluk SS. Tato změna se však Wagnera netýkala, neboť byl 16. prosince 1940 přidělen ke II. praporu 14. pěšího pluku SS, pravděpodobně

z důvodu vyššího věku a nedostatečné kvalifikace.²¹⁾ Po reorganizaci a začlenění 14. pěšího pluku SS do 2. pěší brigády SS, která měla být vycvičena jako mobilní jednotka, byl Wagner opět od jednotky odvelen. Z výše uvedených skutečností je patrné, že velení SS evidentně považovalo Wagnera za využitelného jen u týlových útvarů.

Wagnerovou další, jak se později ukázalo, tříapůlletou zastávkou se stal strážní prapor SS „Prag“, ke kterému byl převelen 1. března 1941. Nejprve zde vykonával funkci ordonančního důstojníka. V únoru 1942 jej velitel praporu navrhl na povýšení s tím, že počítá s jeho povoláním do čela 2. roty, jejíž velitel byl odeslán na frontu. U strážního praporu pokračoval Wagner vcelku úspěšně ve službě. V den výročí uchopení moci v Německu nacisty, 30. ledna 1942, se mu dostalo další pocty, když mu byl propůjčen Válečný záslužný kříž 2. stupně s meči. U příležitosti Hitlerových narozenin 20. dubna 1942 došlo k jeho povýšení na SS-Obersturmführera se služebním zařazením od 1. dubna 1942.²²⁾ Na sklonku roku 1941 absolvoval i kurz pro vedoucí protiletectvé obrany pořádaný služebnou zmocněnce wehrmachtu u říšského protektora.²³⁾

S terezínskou strážní rotou SS se Wagner dostal do kontaktu po jejím převelení pod strážní prapor SS „Prag“. Její velení převzal pravděpodobně po převelení SS-Ostuf. Müllera na přelomu srpna a září 1942. V té době početní stav jednotky klesal a na konci roku 1942 dosáhl nejnižší úrovně za celou válku, ale v následujícím roce došlo jak k narůstání počtů, tak služebních povinností.²⁴⁾ Zejména se zvýšil počet vězeňských komand, která opouštěla vězňáci kvůli pracovnímu nasazení v širokém okolí Terezína. Současně na Wagnera osobně dolehla tíže válečných událostí, když v téže době padl na frontě jeho starší syn.

V roce 1943 začala být také Malá pevnost využívána k popravám na základě „zvláštního zacházení“ (*Sonderbehandlung*), tj. k výkonům trestu smrti bez soudního rozsudku.²⁵⁾ Zda byli už v této době stavěni příslušníci strážní roty do popravčích čet, není zcela zřejmé, ale je pravděpodobné, že na nich nějakým způsobem participovali. Zda se exekucí zúčastnil také Wagner, nelze bohužel ze spolehlivých pramenů doložit, nicméně k jejich vykonávání v době, kdy stál v čele strážní jednotky, bezesporu došlo. V každém případě bylo velení praporu s jeho službou spokojeno, když ho označilo jako: „spolehlivého, energického a rozvážného důstojníka, plného iniciativy [...]“. Na základě toho posudku byl Wagner k 21. červnu 1943 znovu povýšen, tentokrát do hodnosti SS-Hauptsturmführer.²⁶⁾

V Malé pevnosti nakonec Wagner vydržel celé dva roky. Poněkud úsměvně působí důvod jeho odvolání zpět do Prahy. Ačkoliv byla jeho činnost v čele strážní roty velením oceňována, zkomplikovaly jeho postavení osobní záležitosti. Skutečnost, že Wagner v očích svých nadřízených vypadal „na svůj věk svěží“,²⁷⁾ nabrala záhy zvláštního významu. V dalším posudku se objevila zmínka o tom, že „v poslední době zanedbává službu“ a „začíná poměry se ženami“, a proto „musí být přesunut z Terezína do Prahy, aby mohl být jeho způsob života přísněji kontrolován“.²⁸⁾ V důsledku toho jeho služba u strážního praporu SS „Prag“ skončila a 25. září 1944 byl převelen do posádky Konitz na výcvikovém prostoru SS „West-

preußen“, který se nacházel nedaleko Gdaňska.²⁹⁾ Zůstává ovšem otázkou, zda do nového působiště vůbec stačil nastoupit. Už 2. října 1944 byl totiž povolán na Hlavní úřad SS do úřadu C I, který se zabýval světonázorovým (tj. ideologickým) školením (*Weltanschauliche Erziehung*).³⁰⁾ Jeho další osud se bohužel autorovi nepodařilo vypátrat.

Franz Pohl

V pořadí čtvrtý velitel terezínské roty SS se jmenoval Franz Pohl.³¹⁾ Zmíněný důstojník SS se narodil 23. září 1901 v obci Strzischowitz, tedy ve Strážovicích nedaleko Litoměřic. V polovině dvacátých let vykonal základní vojenskou službu v československé armádě, a poté pracoval jako učitel na vyšší škole, později jako ředitel. Na počátku třicátých let se oženil a se svojí ženou měl dvě děti. Za jeho trvalé bydliště se v dokumentaci uvádí město Ústěk. Do NSDAP byl přijat k 1. prosinci 1938 pod číslem 6 651 776 a dá se tedy předpokládat, že byl do ní převeden (stejně jako řada jeho soukmenovců) ze Sudetoněmecké strany po připojení československého pohraničí k Německé říši.³²⁾

Počátky Pohlovy kariéry v SS nejsou zcela jasné. Působil nejprve v *Allgemeine-SS* (členské číslo 317 820) a v hodnosti SS-Oberscharführer velel ústěcké četě SS (*SS-Schar Auscha*). Po vypuknutí války byl zřejmě jako řada dalších členů *Allgemeine-SS* mobilizován a zařazen do tzv. *verstärkte SS-Totenkopfstandarte*.³³⁾ Torzovité dokumenty bohužel pouze poskytují informace, že sloužil u 2. jezdeckého pluku SS „Totenkopf“, který byl dislokován v Lublinském distriktu Generálního gouvernementu. Uvedená jednotka byla nezřídka využívána k tvrdým pacifikačním akcím proti polskému a židovskému obyvatelstvu. Na podzim 1940 byl Pohl navržen k uvolnění z vojenské služby vzhledem k jeho nezastupitelnému postavení v civilním sektoru (tzv. *UK-Stellung*). Nakonec byl však nejpозději 7. října 1940 ze služby propuštěn jako přestárlý při částečné demobilizaci, která proběhla v řadách *Wehrmachtu* a *Waffen-SS* po kapitulaci Francie, a vrátil se do civilního života.³⁴⁾ Po vojenských neúspěších nacistického Německa byl však znovu na počátku května 1943 povolán do *Waffen-SS*. V nejnižší důstojnické hodnosti SS-Untersturmführer der Reserve nastoupil ke strážnímu praporu SS „Prag“. Povýšení se dočkal v den Hitlerových padesátých pátých narozenin, 20. dubna 1944, kdy obdržel hodnost SS-Obersturmführera.³⁵⁾

Pohl patrně v září 1944 nahradil SS-Hstuf. Wagnera ve funkci velitele 4. roty strážního praporu SS „Prag“ v Terezíně a zůstal v jejím čele pravděpodobně do ledna 1945. Jeho jméno se už přímo objevuje v souvislosti s výkonem exekucí (*Sonderbehandlung*). Setkáme se u něj s poznámkou, že do popravčích čet stavěl pouze poddůstojníky a nikoliv řadové mužstvo.³⁶⁾ Také Pohlovy další životní osudy nejsou bohužel autorovi známy.

Fritz Vogt

Největší problémy s identifikací představuje osoba SS-Untersturmführera Fritze Vogta, posledního velitele 4. strážní roty SS, ačkoliv právě k němu se váže nejví-

ce výpovědi vyslýchaných SS-Mannů i bývalých vězňů. S jistou mírou pravděpodobnosti by se mohlo jednat o Fritze (Friedricha) Vogta, který se narodil 14. srpna 1909.³⁷⁾ O prvních dvou desetiletích jeho života příliš indicií nemáme, kromě toho, že se vyučil elektrikářem. Do SS vstoupil už na počátku května 1931 (č. 3 944), tedy v době, kdy se jednalo o nepočetnou složku podřízenou masové organizaci SA. Se stranickým číslem 71 297 patřil rovněž mezi „staré bojovníky“ NSDAP. Důstojnické hodnosti SS-Untersturmführer dosáhl už 25. března 1934 a nějaký čas působil jako velitel sběrného střediska. Jeho kariéra v SS však předčasně skončila, když byl 26. června 1936 degradován do poddůstojnické hodnosti SS-Hauptscharführer za „prohřešky proti vojenské kázni a pořádku“. V civilním životě pracoval jako daňový inspektor, oženil se a měl dceru.³⁸⁾

K vojensky organizovaným jednotkám SS byl Vogt povolán s vypuknutím války proti Polsku. Nejprve se stal příslušníkem 10. roty 2. SS-Standarte „Brandenburg“, odkud přešel 16. října 1939 k 3. pěšímu pluku nově vytvářené divize SS „Totenkopf“. Ocitl se tak v řadách stejné divize jako Heinz Müller a je docela možné, že se i osobně znali. V jejích řadách se zúčastnil tzv. západního tažení, ve kterém se jeho jednotka nechvalně proslavila masakrem britských zajatců u Dunkerque. Po skončení válečného tažení byl F. Vogt v rámci své divize přeřazen 22. října 1940 k 11. rotě 1. pěšího pluku SS „Totenkopf“. Jako velitel čtyř bojoval po zahájení operace Barbarossa na východní frontě, kde utrpěl 22. května 1942 těžké zranění, v jehož důsledku se stal částečným invalidou.

Po propuštění z lazaretu zůstal Vogt neschopen polní služby. To ovšem nevedlo k jeho propuštění z SS, nýbrž pouze ke změně zdravotní kvalifikace a přemístění k méně náročné činnosti u týlové jednotky. Proto byl 11. prosince 1942 přidělen k ženijní četě I. náhradního praporu tankových granátníků SS „Totenkopf“, který sídlil v okupované Varšavě.³⁹⁾ Opětovného povýšení do důstojnické hodnosti se dočkal 19. srpna 1944.⁴⁰⁾ To je ostatně poslední zapsaný údaj v jeho osobní kartě. Zda či jakým způsobem se podílel na brutálním potlačení Varšavského povstání, bohužel není známo.

Ke strážní rotě SS v Terezíně přišel SS-Ustuf. Vogt nejspíše v lednu 1945 poté, co nahradil SS-Ostuf. Pohla.⁴¹⁾ Ze všech pěti velitelů terezínské strážní roty SS se zde bezpochyby dopustil největších válečných zločinů, zejména během vykonávání poprav. Bývalý poddůstojník strážní roty SS Josef Lewinský ve své poválečné výpovědi uvedl, že SS-Ustuf. Vogt, původem Šváb: „neměl srdce pro svoje podřízené [ze] strážního oddílu SS a jejich starosti“ a „byl velmi neoblíben, ba přímo nenáviděn“. Rovněž dbal na to, aby při exekucích nezůstal žádný z jeho podřízených stranou. Došlo údajně i k případům, že byl strážný odvolán z doprovodu pracovního komanda a zařazen do popravčí čtyry, neboť se ještě žádné exekuce nezúčastnil. Nastoupit musel dokonce i správce kuchyně.⁴²⁾

Dle Lewinského svědectví nesl Vogt společně s Jöckelem hlavní vinu na brutálním průběhu exekucí vězňů prováděných na sklonku války, u kterých mu osobně asistoval. Lewinský podrobně popsal jeho chování při jedné popravě.⁴³⁾ „[...] A nyní musel býti dán povel Vogta k palbě. Jak jsme se však rozohnili hněvem,

když Vogt na místo toho předstoupil před nás, vytáhl svoji pistoli a prohlásil, že tím bude nejdříve střílet na vězně. Musí se prý za to mstít, že přišel o válce o své oko, jakož i za to, že jeho rodina nepřátelskými nálety přišla o život [a] z části o své zdraví. Nemohli jsme zatlačit podivení, které jsme cítili a odpor nad tímto podivným odůvodněním výkonu osobní msty a rozuměli jsme ještě méně, že Jöckel, který kouře stál v blízkosti jako hlavní zodpovědný, mohl něco takového dovolit. Vogt hnal svoji krutou hru tak daleko, že si ještě od jednoho vězně dal naplnit zásobník pistole patrony. Potom se postavil, při tom stále kouře svoji cigaretu před nás a mířil nabitou pistolí na jednotlivé vězně, [...] mířil nejdříve s mu zbylým okem, aniž by střílel, na několik vězňů, střídaje při tom častěji cíl. [...] Vogt nedal, jak se nyní ukázalo, žádnou ihned usmrcující ránu, nýbrž zranil nejdříve odsouzené na ramenu a nohách 2 až 3 ranami. Vězni stáli zpřímá a neohroženě před tímto nečekaným a jistě také nedovoleným trýzněním před jejich smrtí. [...] Někteří z nich částečně těžce raněni, zčásti velkou ztrátou krve ze zasáhnutých tepen v bezvědomí klesli k zemi. Konečně přestal Vogt ve svém řádění. Dal rozkaz k palbě na ještě stojící vězně, jejichž životy kulka z pušky milosrdně ukončila. Střely do spánku [od příslušníků] gestapa ukončily potom také rychle utrpení ostatních. Stejným způsobem trýznil Vogt ještě druhou skupinu vězňů, která stejně odvážně jako první vytrpěla toto odporové jednání.“ Na závěr popisu této události ještě Lewinski vyslovil názor na svého nadřízeného: „Nemohl jsem se ubránit dojmu, že normální člověk není schopen takového počínání, že Vogt tedy musí být sadistou, tj. musí mít zvláštní náklonnost pro takové trýznění.“

Podobné chování při popravě vězně zaznamenal Lewinski u Vogta ještě jednou v polovině dubna 1945: „Konečně také jeho [vězně] vyzval Vogt, aby nabil jeho zásobník pistole a začal na něho střílet pistolí a zranil jej při tom čtyřmi střelami na ramenu a noze, které odsouzený vytrvale a stoje zpřímá nesl. Bohužel musel ještě vytrpět sadistický mstivý čin Vogta, než ostrá rána palby z pušek jej vysvobodila z jeho utrpení. Vogt totiž nařídil, že zásobníky pušek jest nabít před ostrou ránou ještě 2 [cvičné] patrony. Tak se stalo, že vězeň prvními dvěma palbami byl pouze polekán a teprve po třetí smrtelně zasažen, klesl.“⁴⁴⁾ Lewinského svědectví potvrdil ve své výpovědi z 8. května 1945 i další z bývalých příslušníků strážní roty SS Erhard Ricker: „Vogt se přiblížil [k] odsouzeným na přibližně 10 kroků, vytáhl svoji pistoli a začal na skupinu střílet. Ještě jsem viděl, že zranil jednoho muže na horním stehnu, druhého na pravé ruce [...].“⁴⁵⁾ V podobném duchu vypovídali před Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích i další dva bývalí příslušníci terezínské strážní roty SS Richard Heimann a August Dowe.⁴⁶⁾

Vogt se zúčastnil i vůbec poslední a zároveň největší popravy, která se v Malé pevnosti odehrála. K exekuci 49 mužů a tří žen nechal zformovat tři popravčí čety po 20 mužích. Ačkoliv tentokrát sám nestřílel, dal Lewinskému k popravě rozkaz. Podle Rickerova svědectví mu však pohled na tuto nesmyslnou vraždu činil potěšení: „Na popravě stáli Vogt a Jöckel, dva stejnorodí brutální lidé, a bavili se a dívali na provedení svých rozkazů s klidem.“⁴⁷⁾

Ze svědectví Vogtových vlastních podřízených je zřejmé, že se jednalo o mi-

mořádného sadistu a válečného zločince. Jeho další osud se však autorovi nepodařilo objasnit.

Závěr

Od listopadu 1940 do května 1945 střežila vězně v policejní věznici pražské řídicí úřadovny gestapa v Terezíně strážní rota SS. V jejím čele se postupně vystřídalo pět důstojníků SS. Tito muži se od sebe lišili věkem, vzděláním, životními zkušenostmi i povahovými rysy. Obecně se dá jen konstatovat, že do čela terezínské strážní roty, coby týlové jednotky, přicházeli důstojníci, které zranění z fronty limitovalo v bojovém nasazení, nebo záložní důstojníci, jejichž věk a bojové zkušenosti neodpovídaly obtížným polním podmínkám. Rozdílnost jejich osobností se pak odrážela ve způsobu, jakým vedli jednotku při plnění úkolů, mezi které od roku 1943 patřil, vedle obligátní strážní služby, rovněž výkon poprav. Na nich participovali poslední tři jmenovaní důstojníci. Ačkoliv nám pramenná základna neumožňuje zcela přesně popsat jejich podíl na exekucích, je možné vysledovat odlišnosti v jejich přístupu k vězňům. Zatímco u prvních čtyř důstojníků lze mluvit o rutinním výkonu služby nebo maximálně o služební horlivosti, u posledního velitele strážní roty SS Fritze Vogta se objevuje mnohonásobné překračování povinností a sadistické chování. K poválečnému trestnímu řízení proti bývalým velitelům strážní roty SS v Terezíně s největší pravděpodobností, alespoň ze strany československých úřadů, nedošlo, resp. se žádné informace o jeho zahájení nepodařilo dohledat.

Poznámky

- ¹⁾ Osudy prvního velitele strážní roty SS v Terezíně byly již popsány. Jan VAJSKEBR, Hans Hempel. Příklad nepovedené kariéry. TL 37/2009, s. 113–133.
- ²⁾ K problematice obecně Jan VAJSKEBR, Strážní prapory SS v Protektorátu Čechy a Morava, TL 34/2006, s. 54–77.
- ³⁾ Malá pevnost Terezín, kol. autorů, Praha 1988, s. 120. Jöckel ve své výpovědi uvádí na místo SS-Ostuf. H. Müllera SS-Ostuf. W. Kleina, který však patrně jen přivedl 1. rotu strážního praporu SS „Böhmen-Mähren“ do Terezína a po jejím převedení pod strážní prapor SS „Prag“ se vrátil do Brna. Památník Terezín (PT), k. 22, A 1007, výpověď H. Jöckela pro MLS Litoměřice (1. 2. 1946). Müllerovo jméno pak vynechal při výslechu i Jöckelův zástupce W. Schmidt. Archiv bezpečnostních složek (ABS), f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325-175/4, výpověď W. Schmidta pro MLS Litoměřice (12. 6. 1946).
- ⁴⁾ K identifikaci jednotlivých důstojníků SS sloužily jednotlivé skutečnosti uvedené v jejich osobním spisu. Explicitně je zařazení u terezínské strážní roty SS uvedeno pouze ve složce A. Wagnera. U ostatních jsou porovnávány styčné body jejich kariéry se známými údaji o velitelích SS v Terezíně. V případě každého z nich autor uvádí důvody, které ho vedly k určení konkrétní osoby.
- ⁵⁾ Bundesarchiv Berlin (BArch), f. SSO, *SS-Führerpersonalakten*, složka Heinz Müller, vlastní životopis.
- ⁶⁾ Tamtéž, Personal-Nachweis für Führer der Waffen-SS.
- ⁷⁾ Tamtéž, návrh na povýšení do hodnosti SS-Obersturmführera (6. 8. 1941).
- ⁸⁾ Tamtéž, rozkaz o povýšení do hodnosti SS-Obersturmführera (4. 9. 1941).
- ⁹⁾ Tento předpoklad potvrzuje jméno, příjmení, dosažená hodnost a příslušnost ke strážnímu praporu SS „Prag“ v inkriminované době.
- ¹⁰⁾ Vojenský historický archiv (VHA) Praha, f. SS-Ausbildungs-Bataillon zur besonderen Verwen-

ding, karton I, SS-FHA, Org.Tgb.Nr.2301/42 geh.: Aufstellung eines SS-Ausbildungs-Btl. Prag, Neue Techn. Hochschule (20. 4. 1942).

- ¹¹⁾ BArch, f. SSO, složka Heinz Müller, rozkaz o povýšení do hodnosti SS-Hauptsturmführera.
- ¹²⁾ VHA Praha, f. SS-Ausb.Btl.z.b.V, k. 3, SS-FHA, Amt II Org.Abt.Ia/II, Tgb.Nr.II/8060/43 geh.: Ver-
setzung des SS-Ausb.Btl.s.z.b.V. (20. 10. 1943).
- ¹³⁾ Tamtéž, rozkaz k přeložení SS-Hstuf. Müllera k SS-Pz.Gren.Div. „RF-SS“.
- ¹⁴⁾ Tamtéž, posudek velitele divize na SS-Hstuf. Müllera (14. 6. 1944).
- ¹⁵⁾ Ztotožnění A. Wagnera s velitelem 4. roty strážního praporu SS je jednoznačné, neboť jeho zařazení
je zaneseno v personální dokumentaci důstojníka SS.
- ¹⁶⁾ BArch, f. SSO, složka August Wagner.
- ¹⁷⁾ Wagner sloužil v jezdecké eskadroně (*Sturm*) vrchního úseku SS „Rhein“, kde zastával funkci ve-
litele čtyř ve svém rodném Neuenhainu. Od 15. 3. 1935 byl zařazen k 2. eskadroně 10. jezdecké-
ho pluku SS.
- ¹⁸⁾ Wagnerův postup v hodnostech vypadal následovně: 1. 5. 1933 Bewerber, 6. 8. 1934 SS-Mann,
15. 12. 1934 SS-Sturmann, 20. 4. 1935 SS-Rottenführer, 1. 8. 1935 SS-Unterscharführer, 9. 11. 1936
SS-Scharführer, 20. 4. 1939 SS-Oberscharführer, 5. 11. 1939 SS-Hauptscharführer, 18. 6. (s účinností
od 1. 5.) 1940 SS-Sturmscharführer. BArch, f. SSO, složka August Wagner, opis kmenové
karty příslušníka SS.
- ¹⁹⁾ Petr KAŇÁK, Jan VAJSKEBR, Od Polizeiverstärkung k Verstärkte SS-Totenkopfstandarten. Ge-
neze a nasazení specifického druhu represivních a okupačních jednotek SS v letech 1933–1941,
Securitas Imperii, s. 42–97.
- ²⁰⁾ BArch, f. SSO, složka August Wagner, povýšení do hodnosti SS-Sturmscharführer d. R. (18. 6.
1940).
- ²¹⁾ 11. SS-T.St. vznikla při koncentračním táboře Buchenwald a původně byla určena pro nasazení
proti Dánsku. Nakonec zamířila v říjnu 1940 do Nizozemska. Na sklonku března 1941 došlo k její
reorganizaci na 14. pěší (motorizovaný) pluk a následnému zařazení do 2. pěší brigády SS, která
prováděla pacifikační akce v týlu východní fronty.
- ²²⁾ BArch, f. SSO, složka August Wagner, povýšení do hodnosti SS-Obersturmführer (20. 4. 1942).
- ²³⁾ BArch, f. SSO, složka August Wagner, osobní karta.
- ²⁴⁾ Jan VAJSKEBR, Organizace a početní stavy strážní roty SS v Malé pevnosti Terezín, TL 32/2004,
s. 44–53.
- ²⁵⁾ Pravděpodobně prvním vězňem, který byl v Malé pevnosti popraven, byl F. Prokop. K první bez-
pečně doložené popravě však došlo až 18. prosince 1943, kdy na popravišti skončilo asi 11 osob.
Malá pevnost, kol. autorů, s. 61.
- ²⁶⁾ BArch, f. SSO, složka August Wagner, povýšení do hodnosti SS-Hauptsturmführer (16. 6. 1943).
- ²⁷⁾ Tamtéž, posudek na SS-Hstuf. Wagnera, originál poškozen (3. 1. 1943 nebo 1944).
- ²⁸⁾ Tamtéž, posudek na SS-Hstuf. Wagnera, originál poškozen (pravd. léto 1944).
- ²⁹⁾ Tamtéž, rozkaz SS-FHA k převelení SS-Hstuf. Wagnera na SS-TUPl. Westpreußen (25. 9. 1944).
- ³⁰⁾ Tamtéž, rozkaz SS-FHA k převelení SS-Hstuf. Wagnera k SS-HA, Amt C I (3. 10. 1944).
- ³¹⁾ U žádného jména v personálních spisech důstojníků SS však není zaznamenáno zařazení k te-
rezínské strážní rotě. Karta jednoho z nich ovšem uvádí příslušnost ke strážnímu praporu SS
„Prag“, kterému jednotka v této době podléhala, a hledané osobě navíc odpovídá křestní jméno,
příjmení i dosažená hodnost.
- ³²⁾ Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety. Bibliografická příručka A–Z, Litoměřice 2008, heslo Franz Pohl.
- ³³⁾ Ke vzniku a působení těchto specifických okupačních jednotek, viz studie uvedená v pozn. 19.
- ³⁴⁾ BArch, f. SSO, složka Franz Pohl, odpověď velitelství 2. jízdního pluku SS „Totenkopf“ na návrh na
zproštění SS-Res. Franze Pohla vojenské služby (7. 10. 1940).
- ³⁵⁾ BArch, f. SSO, složka Franz Pohl, osobní karta příslušníka SS.
- ³⁶⁾ Malá pevnost Terezín, kol. autorů, Praha 1988, s. 125.
- ³⁷⁾ Na žádné z personálních karet důstojníků SS není u jména Vogt zapsáno služební zařazení k te-
rezínské rotě SS, resp. strážnímu praporu SS „Prag“. Křestní jméno a hodnost bohužel nejsou, vzhledem
k četnosti příjmení a nekompletnosti fondu SS-*Führerpersonalakten*, dostačující indicie, které
by umožnily spolehlivou identifikaci tohoto důstojníka. Domněnku, že by uvedená osoba mohla
být totožná s velitelem terezínské strážní roty SS, podporuje shodné jméno, příjmení, dosažená
hodnost a skutečnost, že předtím utrpěl vážné válečné zranění.
- ³⁸⁾ BArch, f. SSO, složka Fritz Vogt, osobní karta příslušníka SS.

- ³⁹⁾ V té době zastával hodnost SS-Oberscharführer. V porovnání s předtím uvedenou hodností se sice jedná o nižší stupeň, nicméně členové *Allgemeine-SS* byli k vojenským SS (*Waffen-SS*) zpravidla převáděni v nižších hodnostech.
- ⁴⁰⁾ BArch, f. SSO, složka Fritz Vogt, posudek velitele roty I. náhradního praporu tankových granátníků SS „Totenkopf“ z 24. 1. 1943.
- ⁴¹⁾ PT, k. 22, A 1007, výpověď H. Jöckela před MLS v Litoměřicích (1. 2. 1946).
- ⁴²⁾ Malá pevnost, kol. autorů, s. 124–125.
- ⁴³⁾ Citováno podle, K4/MP, Výpověď Josefa Lewinského (7. 5. 1945). Při přepisu Lewinského svědectví byly odstraněny překlepy a pravopisné chyby, neobratná stylizace a archaické výrazy byly z důvodu autenticity textu ponechány.
- ⁴⁴⁾ PT, K4/MP, Výpověď Josefa Lewinského (7. 5. 1945).
- ⁴⁵⁾ PT, K4/MP, Výpověď Erhrada Rickera (8. 5. 1945).
- ⁴⁶⁾ Marek POLONCARZ, K procesům se zaměstnanci policejní věznice gestapa Malá pevnost v Terezíně před Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích, TL 36/2008, s. 183–184.
- ⁴⁷⁾ Tamtéž.

COMMANDERS OF THE SS GUARD COMPANY IN THE TEREZÍN POLICE PRISON

Jan Vajskebr

Summary

From November 1940 until May 1945, an SS guard company served in the Police Prison of the Prague Chief Gestapo Office in Terezín. Over the years, five different SS officers commanded the unit. After H. Hempel, detained in the spring of 1942 and accused of embezzlement and other offences, the post was held by H. Müller, A. Wagner, F. Pohl and F. Vogt respectively. The article sets out to identify and trace the life stories of these SS officers on the strength of their personal dossiers kept in the Bundesarchiv in Berlin and other documents. Archive research has shown that the commanders differed in age, level of education, and life experience. Generally speaking, mostly men, whose war injuries limited them in action, reservists whose age and combat skills did not meet the demanding field conditions, were assigned to the Terezín guard company, as a rear unit. The differences in their characters were reflected in the way these SS officers commanded the company in discharging its tasks, which included – until 1943 – routine guard duties as well as executions. Even though the archive sources do not make it possible to describe, in exact terms, their share in the executions, their attitude to prisoners can be traced. While in case of the first four officers one could speak of routine execution of their official duties or – at best – their professional overzealousness, the last commander of the SS guard company Fritz Vogt is known to have overstepped his duties and displayed sadistic behavior towards inmates on many different occasions. In all probability, after the war the commanders of the SS guard company in Terezín were not brought to court, at least by the Czechoslovak authorities, and no relevant information on the start of other court proceedings against them could be found either.

DIE KOMMANDEURE DER SS-WACHKOMPANIE DES POLIZEIGEFÄNGNISSES THERESIENSTADT

Jan Vajskebr

Resümee

Von November 1940 bis Mai 1945 wurden die Häftlinge des Polizeigefängnisses der Prager Gestapoführung in Theresienstadt von einer SS-Wachkompanie bewacht. An ihrer Spitze wechselten sich nacheinander fünf SS-Offiziere ab. Nach H. Hempel, der im Frühjahr 1942 verhaftet und der Veruntreuung und weiterer Delikte beschuldigt wurde, hatten H. Müller, A. Wagner, F. Pohl und F. Vogt diese Funktion inne. Der Artikel ist ein Versuch zur Identifikation und Darstellung der Schicksale dieser SS-Offiziere auf Grundlage ihrer Personalakten, die im Bundesarchiv in Berlin hinterlegt sind, und anderer Dokumente. Das Quellenstudium ergab, dass sich diese Männer in Alter, Bildung und Lebenserfahrungen unterschieden. Allgemein kann festgestellt werden, dass das Kommando der Wachkompanie in Theresienstadt, als Einheit in der Etappe, mit Männern besetzt wurde, die durch Verletzungen an der Front für einen erneuten Kampfeinsatz ungeeignet waren, oder mit Reserveoffizieren, deren Alter und Kampferfahrung den schweren Bedingungen im Felde nicht gerecht werden konnten. Die Unterschiede ihrer Persönlichkeit spiegelten sich dann in der Art und Weise wider, wie sie die Einheit bei Erfüllung ihrer Aufgaben leiteten, zu denen ab 1943 neben dem obligaten Wachdienst auch die Durchführung von Hinrichtungen gehörte. Obwohl es die Quellenunterlagen nicht ermöglichen, ihren Anteil an den Exekutionen genau zu ermitteln, sind Unterschiede in ihrer Verfahrensweise mit den Häftlingen zu erkennen. Während bei den ersten vier der genannten Offiziere von routinemäßiger Pflichterfüllung, höchstens von Dienstester gesprochen werden kann, zeigen sich bei Fritz Vogt, dem letzten Kommandeur der SS-Wachkompanie, eine vielfache Überschreitung seiner Pflichten und sadistische Manieren. Nach dem Krieg kam es, wenigstens vonseiten der tschechoslowakischen Behörden, mit höchster Wahrscheinlichkeit zu keinerlei Strafverfahren gegen die ehemaligen Kommandeure der SS-Wachkompanie in Theresienstadt, oder aber, es konnten keinerlei Informationen über die Aufnahme eines solchen Verfahrens ausfindig gemacht werden.

OPUS MAGNUM H. G. ADLERA O GHETTU TEREZÍN

Kritika standardního díla¹⁾

(kráceno z německého originálu)

Jiří Kosta, emeritní profesor ekonomie. V letech 1942–1945 byl z rasových důvodů vězněn v Terezíně a Osvětimi. V letech 1962–1968 byl členem reformního týmu Pražského jara a po sovětské okupaci emigroval do Západního Německa, kde se stal profesorem na Goethově univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem. V posledních letech se zabývá perzekucí českých Židů za nacismu.

V tomto příspěvku chci obsáhlé dílo H. G. Adlera o terezínském ghettu²⁾ podrobit kritickému zkoumání z pohledu svědka dobových událostí. Kniha s podtitulem „Tvář nuceného společenství“ vyšla poprvé v roce 1955, v roce 1960 se dočkala druhého vydání a znovu vyšla formou reprintu v roce 2005. Skutečnost, že moje stanovisko k některým ústředním tezím přichází až několik desetiletí po obou prvních vydáních Adlerova díla, pramení z několika faktorů.

V padesátých letech minulého století jsme byli my, obyvatelé komunistického Československa, z přístupu k politické literatuře vycházející na Západě vyloučeni, a to zejména co se týče publikací s židovskou tematikou. Ovšem i počátkem šedesátých let, kdy už pražské knihovny k západní literatuře měly přístup, platila moje primární pozornost v prvé řadě tomu, abych se vyrovnal s pronásledováním, jež následovalo, tentokrát v komunistické éře, což se týkalo mých rodičů a v té souvislosti i mého bratra a mě.³⁾ Vzhledem k mnohaletému útisku směřovaly tehdy moje snahy především k tomu, abych ve své profesní oblasti co možná nejrychleji dohnal ztracený čas. O něco později, když se v Praze začalo rýsovat jisté uvolnění, jsem se aktivně angažoval v reformním hnutí, které vyvrcholilo Pražským jarem roku 1968. Opět mi chyběl čas a patrně i zájem pohlédnout zpět na zlé roky pronásledování. Po násilné porážce reformního hnutí v srpnu 1968 jsem se spolu s rodinou rozhodl emigrovat do Německa. Zde bylo mojí snahou uchytit se profesně v době pokud možno co nejkratší. K tomu přistupovaly ještě další aktivity, které mi velmi ležely na srdci: společně se svými krajany žijícími v exilu jsem se aktivně zasazoval za osvobození naší země.

Když jsem byl koncem osmdesátých let emeritován jako vysokoškolský pedagog na univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem⁴⁾ a rovněž stále častěji žádán, abych vyprávěl o mém pronásledování nacisty, otevřela se nová oblast mých aktivit. Začal jsem opakovaně vystupovat jako svědek dobových událostí – němčina má pro to velmi příhodný název *Zeitzeuge* – před mladými lidmi i staršími občany, nejprve v Německu a po Sametové revoluci také v Česku. V řadě diskusí jsem opětovně narážel na otázky, které jsem na základě vlastních zážitků nebyl schopen dostatečně zodpovědět. Některými z těchto otázek se zabýval Hans Günther Adler ve svém díle o Terezíně. Musím se však přiznat, že jsem jeho knihu začal číst teprve až zhruba před dvaceti lety, a to nikoliv souvisle, nýbrž vzhledem k jejímu rozsahu a šíři problematiky po částech. Postupně začal vznikat úmysl zaujmout

stanovisko k některým autorovým postojům, jež z mého pohledu mají zásadní význam. Poté, co jsem se seznámil se stavem bádání na téma Terezín, které v průběhu doby zejména mimo Německo značně pokročilo, padlo mé rozhodnutí předložit kritickou oponenturu, kterou čtenář nyní drží v ruce.

Adlerova kniha, kterou můžeme už jen jejím rozsahem 1 096 stran (české vydání) označit za monumentální, vzbudí úžas nejen svým objemem, nýbrž i širokou škálou témat a stejně tak i velkým počtem uvedených pramenů. Mám-li to vyjádřit stručně, tak z mého pohledu se dílo vyznačuje dvěma specifickými rysy. V prvé řadě je to mimořádné, souhrnně zdokumentované množství informací na téma ghetto Terezín. Na toto téma neexistuje žádná jiná publikace, jež by mohla skýtat alespoň zhruba tak bohatý materiál, což představuje autorovu mimořádnou zásluhu. Je ovšem třeba poznamenat, že zmíněná dokumentace ne vždy postačuje badatelským požadavkům, neboť četné odkazy jsou neúplné a nepřehledné, což se vztahuje i na uvedené prameny. Na druhé straně je pak sporný Adlerův hodnotící negativní úsudek o „nuceném společenství“ a jeho samosprávě.⁵⁾ Podle něj byla převážná část vězňů v ghettu morálně zkažená, v obraze Terezína prý udávaly tón zlořády jako korupce, protekce a zpustnutí. Pouze nepatrná menšina kladla podle Adlera této zkáze odpor. Za hlavního viníka zde Adler označuje příslušníky židovské samosprávy. Takovou interpretaci podrobuje tento text kritickému rozboru.

Když se pokouším vyvolat vzpomínky staré více než šedesát pět let, jsem si vědom okolností, že moje paměť nemůže být bez mezer. Kromě toho je pro mě obtížné vyjadřovat se k postojům vůdčích osobností samosprávy a k jejich skutečným, případně jimi zanedbaným aktivitám i z toho důvodu, že jsem jako běžný vězeň a pomocný dělník v Terezíně jen sotva disponoval informacemi, které se týkaly práce a rozhodování na vrcholné úrovni správy ghetta. Ve svých vývodech se tedy musím opírat především o výsledky výzkumu o terezínském ghettu. Jedna z obtíží tkví v tom, že německé bádání týkající se holokaustu se terezínským ghettom zabývá jen ve velmi malé míře. Prameny vztahující se k uvedenému tématu, jež jsou v Německu k dispozici, se kromě memoárové literatury či studií ve sbornících a odborných časopisech v podstatě omezují jen na ty nečetné recenze Adlerovy knihy, jež disponují výpovědní hodnotou.⁶⁾ Mezitím ovšem již vyšly významné příspěvky, v první řadě studie Wolfganga Benze o Terezíně, jež vykresluje podrobný a poučný obraz historie ghetta.⁷⁾ Nejvydatnější pomoc pro můj záměr skýtají výsledky bádání mých českých kolegů dosažené po roce 1989. Ovšem bezprostředně po 2. světové válce existovala v ČSR svobodná nakladatelství, avšak jen necelé tři roky. V důsledku komunistické samovlády nastolené v únoru 1948 učinili držitelé moci z veškerých badatelských aktivit na „židovská témata“ témata tabuizovaná. Pouze během krátkého údobí tání v šedesátých letech se poměry – konče rokem 1968 – na přechodnou dobu poněkud uvolnily.⁸⁾ Teprve po revoluci v roce 1989 se situace změnila zásadně a tématu Terezín se dostalo pozoruhodně oživeného zájmu, za nějž vdčíme zejména několika přeživším holokaustu, ale i zástupcům mladší generace historiků.⁹⁾ Jsou to právě tyto výsledky předložené v Česku od zmíněné doby, o něž se opírají výpovědi mé studie.

Než se začnu zabývat tématem podrobněji, rád bych uvedl několik všeobecných informací o autorovi,¹⁰⁾ o historii vzniku jeho knihy a její koncepci.

Hans Günther Adler se narodil v roce 1910 v Praze a v roce 1935 získal titul doktora filozofie v oboru dějiny umění. Náležel k pražskému kulturnímu kruhu německých autorů. V roce 1942 byl spolu s manželkou deportován do Terezína, v říjnu 1944 pak do Osvětimi, kde přežil selekci, zatímco jeho žena našla smrt v plynové komoře. Z koncentračního tábora Osvětim ho SS následně odvezla postupně do dvou pobočných táborů koncentračního tábora Buchenwald, kde se v dubnu 1945 dočkal osvobození. Odtud se vrátil do svého rodného města Prahy.

K otázce, kdy a jak pojal rozhodnutí napsat o ghettu Terezín knihu, se Adler vyjádřil v jednom rozhovoru následovně: „[...] v prvních dnech a týdnech, které jsem v táboře strávil, [...] kdy jsem své blízké nesměl vidat často celé dny a kdy se mě zmocňovala zničující otupělost, během níž jsem nebyl schopen řádně přemýšlet či vůbec něco udělat, jsem se vzchopil k rozhodnutí, že pokud se mi přihodí zázrak a já tento táborový svět přežiji, ztvárním ho obsáhle a vyčerpávajícím způsobem.“¹¹⁾ Od této chvíle si Adler, který v ghettu pracoval jako pomocný dělník, začal dělat o životě v Terezíně poznámky, především ale započal sbírat písemnosti židovské samosprávy (denní rozkazy, sdělení židovské samosprávy apod.). Tyto materiály, jež měly tvořit základ budoucí dokumentace, zanechal krátce před svou deportací do Osvětimi osobě, jež požívala jeho plné důvěry, bývalému předsedovi Říšského sdružení Židů v Německu Leo Baeckovi, který byl v Terezíně členem Rady starších. Ten mu po návratu do Prahy v červnu 1945 všechny dokumenty předal. Když se Adler stal spolupracovníkem pražského židovského muzea, připojil „své dokumenty“ ke sbírce písemností, které v bývalém ghettu zůstaly.

V roce 1947 Adler emigroval do Londýna, kde s prací na svém díle započal. Sbírkou dokumentů, jež se v padesátých letech 20. století dále rozrostla, byla v německém originále shrnuta do stopadesátistránkové přílohy, v českém vydání pak vyšla formou více než dvousetstránkové přílohy v 1. a 3. díle. Vedle dokumentace označené jako Prameny a literatura obsahuje 3. díl „Psychologie“ ještě Slovníček terezínských výrazů, jmenný rejstřík a plánec Terezína s vysvětlivkami. V 1. díle „Dějiny“ je zařazena chronologická tabulka událostí pod názvem Historický kalendář.

Kniha pozůstává ze tří dílů: V prvním díle „Dějiny“ popisuje Adler vývoj terezínského ghetta od fáze „uzavřeného tábora“ (listopad 1941 až červenec 1942) přes údobí vlastního „ghetta“ (červenec 1942 až léto 1943)¹²⁾ a následující etapu „židovského sídelního území“ (léto 1943 až září 1944) až po konečnou fázi „rozpadu a likvidace tábora“ (září 1944 až květen 1945). V tomto díle jsou kritickému zkoumání podrobeni vůdčí funkcionáři židovské samosprávy, tři židovští starší. Ve druhém díle „Sociologie“ líčí Adler aktivity jednotlivých společenských oblastí (mj. týkající se správy, deportačních transportů, osazenstva ghetta, ubytování, stravování, péče, kultury atd.) a hodnotí úlohu zodpovědných funkcionářů. Ve třetím díle „Psychologie“ představuje Adler svůj kritický pohled na „duchovní tvář nuceného společenství“.

Po představení jednotlivých Adlerových tezí následuje vždy reakce autora této studie.

Kritika vedení

Ústřední bod Adlerova líčení tvoří otázka, do jaké míry se vedoucí orgány židovské samosprávy, Rada starších v čele s židovským starším, zhostily své úlohy. Situaci vedení nejprve charakterizuje následujícími slovy: „Židovské vedení to mělo nevy-slovitelně obtížné. Ani sebevětší ryzí čistota by nebyla mohla zabránit, aby – chápa-no absolutně – souhrn jeho rozhodnutí nebyl špatný. Kdyby vedení kladlo odpor, jímž se bezpodmínečně dobro staví zlu, nezůstala by mu jiná svoboda než sebe-zničení.“ Přesto však vedení kritizuje následujícími slovy: „Ale i ve vytyčených me-zích mohlo být vykonáno nekonečně mnoho dobrého. Zvláštní plány ke konzerva-ci určitých aspektů tohoto tábora by bývalo bylo možné využít ve prospěch tisíců lidí lepším způsobem. Zde začíná – s odhlédnutím od viny čistě tragické – mno-hem obecnější vina vedení. Nemorální zásady okolního světa nemusely být pře-jaty tak bezmyšlenkovitě. Mnohem rozhodnější boj proti špíně, korupci, krádeži a nejhoršímu protekčnímu hospodaření, proti nepravostem, jež tu byly dvojnásobně a desetinasobně zločinné, byl možný. Téměř nic z toho, co mohlo věci zlepšit, ne-bylo využito.“¹³⁾ Hlavními viníky nedostatečného boje proti jmenovaným zlořá-dům byly podle Adlera vůdčí osobnosti samosprávy, a tím tedy tři židovští star-ší, kteří postupně stáli na vrcholu rozsáhlého správního aparátu: Jakob Edelstein, Paul Eppstein a Benjamin Murmelstein.¹⁴⁾ Edelstein se úřadu židovského staršího ujal v prosinci 1941, krátce poté, co do Terezína přijeli první deportovaní z Protek-torátu Čechy a Morava. V letních a podzimních měsících roku 1942 pak do ghetta dorazily první transporty německých a rakouských Židů. Již v listopadu jejich po-čet překročil počet českých „starousedlíků“.¹⁵⁾ Konečně koncem roku 1942 přišlo z Berlína nařízení, aby rovněž německy hovořícím „obyvatelům ghetta“ bylo po-skytnuto zastoupení v jeho vedení. Paul Eppstein převzal tudíž v lednu 1943 funk-ci židovského staršího. Jeho předchůdce Edelstein a Benjamin Murmelstein byli jmenováni jeho zástupci. V září 1944 byl Eppstein svého úřadu zbaven a jeho ná-stupcem byl ustanoven Murmelstein. Edelsteina i Eppsteina zavraždila SS. Mur-melstein se dožil konce ghetta a jeho vedení předal 5. května 1945 Mezinárodnímu výboru Červeného kříže.

V prvním díle své studie podrobuje Adler všechny tři uvedené osobnosti ost-ré kritice:

„Edelstein [...] Pocházel ze zbožné [...] rodiny [...] a vystupoval jednoduše a skromně, chyběla mu však otevřenost. Jeho inteligence byla pouze průměrná, což nezakryla ani jistá vychytralost. Byť jeho názorům chyběla hloubka a po-třebný rozhled, byly subjektivně čestné, ovšem dogmaticky strnulé až k předsud-kům. Projevoval značný smysl pro humor a při jednáních s esesmany jak v Praze, tak v Terezíně byl vždy odvážný, často značně obratný, na své německé partnery ovšem stačil mnohem méně, než tušil. [...] Před osazenstvem tábora vystupoval jako mluvčí s jistou dávkou demagogie, což je u nižších politických funkcionářů

častým jevem. Jeho představy o Židovstvu byly zkrusleny pohledem přes ne právě objektivní sionistické brýle. Ty bohužel nedokázal odložit zavčas v době, kdy už byly důležité zcela jiné věci než sloužit osobním, byť sebeupřímněji míněným názorům. Edelstein ztroskotat na svém úkolu, ztroskotat na Terezíně, nelze mu však upřít, že jednal mužně. Jeho tragický konec ho ctí; pokoušel se dosáhnout maxima, na své hrozné cestě musel ovšem ztroskotat, přičemž vinou vlastní slabosti někdy také klopýtl.¹⁶⁾

„Eppstein zvolil jinou taktiku. Nepřinesl s sebou koncepci a nepokračoval v Edelsteinově odvážné, někdy až riskantní politice. Edelstein jistě nebyl žádný velikán, nicméně byl mužem natolik statečným, že ve styku s SS sledoval vždy zájmy Židů a nikdy své vlastní blaho. Eppstein byl sice ctižádostivý, ale odvaha k jeho vlastnostem nepatřila. Edelsteinův styk s velitelem Seidlem byl sehraný, Eppstein s ním však dobře nevycházel, o čemž v táboře kolovaly smutné historky. Byl pozér, muž gest, změkčilý a domýšlivý. [...] Lidé měli pocit, že židovské záležitosti vůči SS zastával slabě a bez jakéhokoli odporu; přijímal rozkazy a prováděl je. [...] Pochyboval o sobě i o svém poslání, chyběl mu Edelsteinův temperament, jenž se, jak tomu u východoevropských Židů začasť bývá, nakonec vždycky prodere k optimismu. Eppstein sám sebe označoval za sionistického socialistu, přitom byl ale obdivovatelem moci, dokonce i v její nacionálněsocialistické podobě. [...] Byl vzdělaný, se zájmem o krásné věci, citlivý a kdysi zcela jistě býval tím, komu se říká ‚idealista‘. V táboře působil jako slaboch, stále na útěku před hrůznou přítomností, jež ho děsila a jejíž korumpující moc ho zbavila esenciální podstaty.“¹⁷⁾

„Murmelstein, po Eppsteinovi poslední židovský starší, byl osobností odlišnou a jistě mnohem silnější než jeho dva spolupracovníci a předchůdci. Z Vídně ho nepředcházela právě dobrá pověst. [...] Byl chytrý, předvídavý, mající převahu nad svými souputníky, cynický a lstivý, co do inteligence, především ale co do vychytralosti zdaleka převyšující své kolegy. Měl ledově chladné a sebevědomé vystupování. [...] Byl stejnou měrou obávaný jako i nenáviděný. [...] Rozkazy SS plnil přesně a včas, a sotva ho omlouvá, že snad doufal, že chytrou poslušností může ještě něco zachránit. K prosbám vězňů byl hluchý, studeně nebo cynicky, jindy je v choleric-kém záchvatu odmítl, zatímco Edelstein a Eppstein, když už nemohli pomoci, nabídli aspoň pár útěšných slov. Murmelstein, jak se zdálo, byl proti soucitu obrněn. Pokud se ke konci války sem tam slovem o tábor zasadil, pak jen pod silným nátlakem, kdy už ostatně tento vychytralý vyjednávač riskoval podstatně méně. Osobní Murmelsteinovy názory v Terezíně známy nebyly.“¹⁸⁾

Replika na kritiku vedení

Pokud mě moje paměť neklame, pak se mezi mými přáteli v ghettu, což byli ve směr čeští příslušníci mladší generace sdílející osud shodný s mým, o židovských starších vážně nediskutovalo. Ten či onen denní rozkaz jsme patrně vnímali jako šikanu a nadávali jsme na ni. Věděli jsme však, že tím, kdo o našem životě rozhodoval, byla v poslední instanci organizace SS. Náš postoj pramenil z toho, že jsme na židovské funkcionáře pohlíželi v souvislosti s rozhodováním o našem vězeň-

ském bytí jako na osoby nepodstatné nebo naopak jako na lidi, kteří se aktivně starají o naše každodenní zájmy v ghettu, o ubytování, stravování, práci, kterou bylo třeba vykonat, a možná i o aktivity spojené s trávením volného času? Při zpětném pohledu nedokáží na tuto otázku závazně odpovědět, nemohu dokonce ani vyloučit, že jsme o aktivitách členů Rady starších v čele s židovským starším nijak hlouběji nepřemýšleli. Jak lze úlohu židovské samosprávy v terezínském ghettu skutečně hodnotit, vyplývá z badatelských výsledků na toto téma.

Na členy židovských samospráv v ghettech pohlížela širší mezinárodní veřejnost v prvních poválečných letech jako na pouhé přísluhovače komand SS. Abychom Adlerově kritice samosprávného vedení učinili zadost, je třeba přiznat, že terezínskou samosprávu z kolaborace s nacisty neobvinil. Tuto výčitku, která se tu a tam ozvala, právem důrazně odmítl.¹⁹⁾ V tomto směru se jeho postoj odlišuje od dikce předních autorů, kteří se o slovo přihlásili přibližně ve stejné době. Například Hannah Arendtová odsoudila působení „Židovských rad“ ve všech ghettech, tedy i působení židovské samosprávy v Terezíně, zejména pak sestavování deportačních seznamů pro vyhlazovací tábory na Východě, které jejich funkcionáři prováděli. Shrnuje: „Role židovských vůdců při zničení vlastního národa představuje pro Židy bezesporu nejtemnější kapitolu v této celé temné historii.“²⁰⁾ Ještě ostřeji to formuluje v následující pasáži: „Kdyby býval byl židovský národ skutečně neorganizovaný a bez vedení, pak by ‚konečné řešení‘ [sice] přineslo příšerný chaos a neskonale utrpení [...], celkový počet obětí [by však] jen sotva dosáhl počtu čtyř a půl až šesti milionů.“²¹⁾ Jiný uznávaný badatel tvrdil, že „židovské ‚samosprávy‘ [představují] článek v řetězu vyhlazovací kampaně prováděné Němci“.²²⁾

Adler vrcholným funkcionářům vytýká, že prostor pro rozhodování, byť omezený, který jim byl k dispozici, zdaleka nevyčerpali. Jaká tedy byla skutečná situace nedostatečného boje se špínou, korupcí, zlodějinami a protekcí, jak tvrdí autor? Moje zkušenost vězně, který do ghetta Terezín přijel s prvním transportem v listopadu 1941 a s posledním transportem na Východ z něj byl koncem října 1944 dopraven do Osvětimi, se podstatně liší od líčení vězně Adlera.

Jako člen komanda výstavby mám před očima obraz Terezína za zimních týdnů na přelomu let 1941–1942 jako běžného českého městečka. Bylo to v době, kdy ve starých, nízkých domech ještě žil zbytek původního obyvatelstva, což bylo krátce před jeho evakuací, a první deportovaní byli ubytováni v kasárnách. Do jaké míry se ghetto léta 1943, kdy čítalo více než 46 000 obyvatel,²³⁾ změnilo oproti městečku o rok a půl dříve? Lidsky nedůstojným ubytováním vězňů natěsnaných doslova jeden na druhého se na tomto místě zabývat nechci.²⁴⁾ Problémy, které panovaly v létě 1942, jsem z vlastní zkušenosti nezažil, protože jsem v té době pracoval jako člen komanda vnějších prací v kladenských dolech. Po našem návratu do ghetta jsem si nepovšiml, že by se jednalo o nějakou mimořádně znečištěnou lokalitu. Že všude nepanovala příkladná čistota, se rozumí samo sebou, nejednalo se však o nic, čím bych se v onom čase nějak zaobíral. Jako vězeň ghetta jsem byl šťastný, že se v Terezíně mezitím podniklo ledasco, co za daných podmínek život ulehčovalo. Díky

nákladným sanitárním opatřením (zásobování vodou, kanalizace, lékařská péče apod.) se během několika málo měsíců podařilo úspěšně zorganizovat a začít boj s nebezpečnými vyplývajícími ze znečištění a všeobecného úpadku.²⁵⁾

Adlerovu paušální výtku, že samospráva neučinila přítrž podplácení a krádežím, považuji za jednostrannou a přehnanou. Neboť co bylo možné v ghettu ukrást mezi vězni oloupenými o veškerý majetek kromě potravin? Izraelská badatelka v oblasti holokaustu Ruth Bondyová, která přežila Terezín a Osvětim, popisuje konkrétní situaci v ghettu přesně tak, jak jsem ji prožil a cítil i já, když říká: „Většina případů takzvané korupce se týkala krádeží potravin nebo uplácení pomocí potravin, ale co se týče zlodějin, existovala i jistá morálka. Ukrást něco Němcům a nebyt přitom přistižen, bylo kladným činem, ukrást něco ze společného majetku bylo něčím pochopitelným, ale okrást spolubydlícího na pokoji bylo opovrženíhodné. Nic a nikdo nemohl zamezit, aby se vězni, desetitisíce hladovějících lidí, nesnažili, pokud měli příležitost, obstarat si, především pro své rodiny, více jídla – ani trest smrti.“²⁶⁾

Další výtku, kterou Adler vůči vedení ghetta vznáší, totiž, že zde panovalo protekční hospodaření, nelze jen tak smést ze stolu. Tento zlořád se týkal transportů, které z Terezína odcházely na Východ. Adler velmi případně popisuje sestavování transportních seznamů vězňů, kteří měli být na Východ deportováni.²⁷⁾ Procedura zpravidla probíhala následujícím způsobem: Komandantura SS dala nejprve vedení samosprávy příkaz sestavit deportační seznam se stanoveným počtem vězňů (při zohlednění věkové struktury, příslušné kvalifikace, postradatelnosti pro pracovní nasazení v ghettu apod.). Kromě toho vydala *Sonderweisung* (zvláštní nařízení) týkající se určitých vězňů, které bylo třeba do seznamu zahrnout, současně ale také uvedla osoby, které se na seznamech objevit nesměly. Transportní komise jmenovaná vedením ghetta pak sestavila „předběžný seznam“ osob, které měly být deportovány. Ten podléhal kontrole Rady starších. Při sestavování konečného transportního seznamu se osoby určené k deportaci pochopitelně snažily, aby byly z předběžného seznamu vyškrtuty, přičemž funkcionáři samosprávy mohli v tomto směru uplatnit vliv s odkazem na „nedodržená kritéria“. Tímto způsobem si protekce vhodně našla přístup.

Je pochopitelné snadné odsoudit vedení ghetta za protekční zacházení, jak to činí Adler. Ale i kdyby zodpovědní činitelé chtěli zavést přísný pořádek, pak zastavit tento proces již bohužel nebylo možné, jelikož se jednalo o rozhodnutí, jejichž smrtelné završení člověk, kterého se dotýkala, tušil. Na tom nic nemění skutečnost, že jsme až do skončení deportací 28. října 1944 o smrtícím mechanismu v podobě plynových komor a krematorií nic netušili. Rozporuplnost zmíněných rozhodnutí se ozřejmí na jednom příkladu. Egon Redlich, vedoucí oddělení péče o mládež a člen transportní komise, ve svém deníku, jenž byl objeven až po jeho smrti, přiznává, jak velmi ho pronásleduje pocit viny, protože se mu podařilo jeho nejbližší ze seznamu „vyreklamovat“, což ale nutně znamenalo, že deportaci padli za obět jiní vězni, aby požadovaného počtu osob ze strany SS bylo dosaženo.²⁸⁾

Novější výzkumy prokázaly, že se terezínská Rada starších na sestavování asi

třetiny jmených seznamů vůbec nepodílela, neboť jednak některé z transportů, které do ghetta dorazily, byly ihned nebo o několik dní později dále směřovány přímo na Východ, a jednak proto, že přímé zásahy komandantury SS do sestavování transportních seznamů byly značného rozsahu. To částečně oslabuje výtku vznesenou Hannah Arendtovou, že se samospráva musí v důsledku toho, že sestavovala transportní seznamy a tím i určovala počet deportovaných osob odsouzených k vyhlazení, spoluzodpovídat za jejich zavraždění.²⁹⁾

Adlerova kritika vedení je masivní. Zdá se mi tedy smysluplné prozkoumat úlohu Edelsteina, Eppsteina a Murmelsteina v širším kontextu.³⁰⁾ Všichni tito tři vedoucí funkcionáři samosprávy již ve třicátých letech, dlouho předtím, než pronásledování Židů v místě jejich působení – v případě Edelsteina v Praze, Eppsteina v Berlíně a Murmelsteina ve Vídni –, započalo, prokázali, že dělají vše pro to, aby pokud možno co nejvíce Židů před hrozbou budoucností zachránili. Na židovských obcích a na úradech v příslušných zemích byli zodpovědní za organizaci vystěhovalectví. Především jim lze velkou měrou děkovat, že se tisícům Židům z Československa a posléze, po jeho obsazení na jaře roku 1939, ještě i z takzvaného Protektorátu Čechy a Morava, z Rakouska před anšlusem v roce 1938 a i později a v neposlední řadě také z říše samotné podařilo ještě zavčas emigrovat. Tento úspěch nepramenil pouze z okolnosti, že byli emocionálně hluboce spjati s židovským osudem, nýbrž ve všech třech případech kromě toho i ze skutečnosti, že s úřady v dané zemi a v zahraničí, a rovněž i s orgány nacistického režimu pro vystěhovalectví příslušnými dokázali obratně jednat.

Není pochybností o tom, že Edelstein, Eppstein a Murmelstein coby v ghettu působící židovští starší zůstali bez ohledu na rozdílné charaktery a vlastní představy o potřebných krocích své roli jako zástupci zájmů svých pronásledovaných druhů ve víře věrní. V Terezíně šlo o to umožnit přežití co možná nejvíce vězňům. Je nezpochybnitelné, že Edelstein, Eppstein a Murmelstein věřili ve vítězství spojenců v boji proti národněsocialistickému Německu. Bylo tedy nutné zahájit boj s časem. I když měli všichni tři židovští starší před očima shodný cíl, přece jen se každý z nich vydal poněkud odlišnou cestou.³¹⁾

Edelstein sázel na nejširší pracovní nasazení vězňů v rámci ghetta a v komandech vysílaných na vnější práce.³²⁾ Na to však měla židovská samospráva jen sotva vliv, případně se jednalo o vliv pouze velmi malý. Plán se mohl zdařit jen v případě, pokud by německé válečné hospodářství v důsledku stoupajících personálních potřeb wehrmachtu již nemělo dostatek vlastních pracovních sil. Mnohým z nás a také mně tato cesta pomohla. Eppstein se naproti tomu domníval, že dalším deportacím může zabránit cestou pořádku a disciplinovanosti stejně jako „ukázkovou funkcí“ ghetta vůči cizině.³³⁾ Murmelstein sledoval za již příznivějších podmínek blížícího se vítězství spojenců taktiku, jak komandanturu SS odradit od úmyslu zlikvidovat ghetto násilnou cestou, a to tím, že se jí pokoušel přiblížit výhody propagandistických možností, které židovské „sídliště“ díky zde panujícím zvýšeným pracovním výkonům, pořádku a čistotě nabízelo a které bylo možné vůči cizině využít.³⁴⁾ Adlerovu výčitku adresovanou držitelům vedoucích funkcí

židovské samosprávy, že nevyužili možnosti svých kompetencí v rámci ghetta, jež se nabízely, sice odmítám, z toho nicméně nepravím závěr zcela opačný, totiž že by zejména Edelsteinem a Eppsteinem, ovšem i Murrelsteinem sledovaná zdržovací taktika byla korunována úspěchem. Jsem ale názoru, že by to bývalo ani nebylo možné. Neboť okolnost, zda deportace do vyhlazovacích táborů na Východě pokračovaly, nebo zda byly na nějakou dobu pozastaveny, případně, jako tomu bylo za Murrelsteina, již dále neprobíhaly, závisela, pokud vůbec, jen velmi málo na obratnosti vůdčích mužů židovské samosprávy. O tom s konečnou platností rozhodovali držitelé moci z řad nacistického režimu. Zmíněný taktický pokus ovšem alternativu neměl. Ani Adler žádnou alternativní koncepci nedokázal nabídnout, jak případně poukazuje nestor českého bádání v oblasti holokaustu Miroslav Kárný.³⁵⁾ Závěr proto zní: Všichni tři židovští starší – a to tudíž platí i pro celou samosprávu – nemohli za daného rozložení mocenských sil dosáhnout nijak podstatně víc, než čeho skutečně dosáhli. Pokud byli jako Edelstein a Eppstein přesto nacistickými pochopy zavražděni, pak důvodem byla okolnost, že oba o jejich zločinech věděli více než kdokoli jiný.

Poznámky ke správě ghetta Terezín

Struktuře správy ghetta, kterou ztotožňuje se židovskou samosprávou, věnuje Adler úvodní kapitulu 2. dílu. Nejprve představuje detailní plán členění zveřejněný 10. srpna 1944, který uvádí následujících devět oddělení samosprávy: „Vedení, ústředna práce, oddělení vnitřní správy, hospodářské oddělení, technické oddělení, finanční oddělení, zdravotnictví a oddělení péče, oddělení péče o mládež a oddělení pro organizaci volného času“. Každé zahrnovalo značný počet pododdělení.³⁶⁾ K tomuto plánu členění (důsledek „zkrášlovacích úkolů“ vykazoval mnohem rozsáhlejší a detailnější správní aparát než v obou předchozích letech)³⁷⁾ Adler předesílá: „Člověk již není člověkem, jeho pudy již nejsou lidskými pudy, všude není než masa. Člověk ale nikdy není postižitelný úplně a mstí se za takový postup, protože ve skutečnosti nemůže být pouze hmotou. Tak se připravuje chaos, jemuž chce člověk uniknout. Snad se mu to může za určitých podmínek ještě zdařit mimo tábor. Zde to ale vedlo k likvidaci sebe sama, k vyhlazení v plynových komorách, k nicotě.“³⁸⁾

Těmito větami chtěl Adler ve čtenáři zjevně od prvopočátku vzbudit averzi vůči byrokratickému „hydrocefalu“. Místo této abstraktní, emfaticky pronesené úvahy se ale věnujme konkrétním rozhodovacím kompetencím. V čele vedení stál židovský starší a oba jeho zástupci. Nejdůležitější grémium, jež pod předsednictvím židovského staršího tvořilo něco na způsob „vládního kabinetu“, byla Rada starších. Její členové byli zpravidla za vedení jednotlivých oddělení sami zodpovědní. Poučná je konec konců formální cesta, jíž se povely ubíraly: Rozhodnutí se z komandantury SS (po přejmenování „ghetta“ na „židovské sídelní území“ nesla název „služebna SS“) přes židovského staršího a odtud přes další instance (spolupracovníky zmíněných oddělení, respektive starší budov a pokojů v obytných jednotkách) předávalo dál až k jednotlivým vězňům v ghettu. Je typické, že pokyny

SS následovaly vždy jen ústně, přičemž židovská strana si pořizovala písemný záznam.³⁹⁾ Nejdůležitější rozhodnutí byla zpravidla zveřejňována formou „denních rozkazů“, později jako „sdělení“ (například při povolání do transportu). Méně důležité zprávy byly uveřejňovány v „oběžnicích“ (kulturní programy apod.). Pokud si vzpomínám, podobné zprávy vězni většinou nebrali na vědomí, výjimku ovšem tvořilo námi všemi obávané povolání do transportu.

Adler popisuje prostředí, v němž všichni tři židovští starší museli rozhodovat. Každý z nich kolem sebe shromáždil skupinu poradců, většinou členy Rady starších, kteří v jednotlivých odděleních zastávali vedoucí úlohu. Tito „šéfem“ údajně protežovaní funkcionáři disponovali podle Adlera privilegii a je jejich vinou, že korupce a protekční hospodaření nebylo potíráno. Podobně jako v případech židovských starších vynáší Adler nad třiceti členy tří postupně dosazených Rad starších tvrdý rozsudek.⁴⁰⁾ Většinou nejprve učiní poznámku o jejich politické orientaci (sionista, komunista, český „asimilant“ apod.), dále zmíní okruh jejich působení, aby následně došel až ke zhodnocení jejich činnosti. Ve většině případů je jeho úsudek negativní („oportunističtější bez skrupulí“, „v úřadu schopný, ale rovněž všeho schopný“, „slabý charakter“), řidčeji je jeho úsudek pozitivní („skromný a věcný“), občas podobné stanovisko chybí. Charakteristiky se rozsahem značně rozcházejí, čeští spolupracovníci jsou hodnoceni mnohem podrobněji než následně uvedení němečtí a rakouští funkcionáři.⁴¹⁾ Moje kritika Adlera zde není zásadního charakteru. Jeho výpovědi o správě („byl to zdánlivý pořádek chaosu, strašidelný pořádek“)⁴²⁾ se mi ovšem zdají být velmi přehnané. Nejde přitom o ospravedlňování monstrózní struktury vedení. I když tato naddimenzovaná správa nepředstavovala cíl hodný dosažení, dva aspekty přece jen stojí za pozornost: Takto „proorganizovaná“ administrativa mohla chránit společenství ghetta před nebezpečím brzké likvidace ze strany SS argumentem, že je přece nutno postarat se o přísný pořádek. To ukázal Murrelsteinův příklad. A dále mohl mimořádný rozsah správy alespoň po nějaký čas uchránit značný počet lidí před osudem, který transport znamenal.

Kritika péče o mládež

Kapitolu věnovanou péči o mládež uvádí Adler hodnocením, které příslušnému oddělení samosprávy na jedné straně vyslovuje uznání, na druhé straně ale jeho práci označuje v konečné fázi za ztroskotanou:

„Značné úsilí bylo věnováno péči o mládež a její výchově; důvod, proč obojí trvale zůstalo nevyřešeným a neřešitelným problémem, tkví jak v zoufalé existenci těchto dětí vykořeněných z dráhy, tak i v táborových poměrech, v nichž žádná mládež nemohla prospívat a být uchráněna velkých škod, byť jí platil veškerý soucit a zájem [...] také samosprávy, jež právě v tomto bodě rozpoznala jednu ze svých nejdůležitějších povinností. [...] dokonce i ta pravá, totiž mravně správná cesta, mohla mít pouze tragický průběh. A tak musíme-li konstatovat, že práce „oddělení péče o mládež“ navzdory mnoha dílčím úspěchům v podstatě ztroskotala, nejde ještě o soud nad zvolenou cestou.“⁴³⁾

K jakým výsledkům ona údajně zcela ztroskotavší péče o mládež konkrétně vedla, dokládá Adlerem připojený dokument z prosince 1942 adresovaný zodpovědným organizátorům péče o mládež jako memorandum, které zjevně odráží i jeho názory.⁴⁴⁾ Ve zmíněném dokumentu jsou zdůrazněny (ve zkrácené podobě) následující nedostatky: „Vlastní problém mládeže [...] tvoří [...] zanedbané děti. Letmý odhad udává, že 8–10 procent je možno označit [...] za zanedbané, že se však určité znaky počínající zanedbaností projevují více méně zřetelně u všech mladistvých. [...] Citová chudoba, zpustlost, zhrubnutí, falešná samostatnost, nezdravý duch podloudného obchodování, nadřazenost, hrubý, nezřízený egoismus, vychytralost, ale dokonce také prolhanost, sklon k příležitostnému, ba systematicky prováděnému podvodu, krádež a loupež [...] jsou logickými následky.“⁴⁵⁾

Adler rovněž pojmenovává příčiny tohoto více než tristního obrazu. Okruh kolem Edelsteina prý do dětských domovů a domovů mládeže povolal pečovatele a vychovatele z kruhů „sionisticko-socialistického hnutí“ bez ohledu na jejich potřebnou kvalifikaci, kromě toho byli výchovou údajně pověřeni rovněž „někteří čeští asimilanti značně šovinistického zaměření“.

Podle Adlera by bývalo bylo nutné vzdát se „politických tendencí, ať již jakéhokoliv politického zabarvení“. „Z některých idealistů se během doby stali zasmušilí táboroví realisté, kterým se nedostávalo tolik vědomostí a mravního založení, aby se mohli osvědčit jako vychovatelé“, zdůrazňuje Adler.⁴⁶⁾ Jeho kritika vrcholí v osočení dvou nejznámějších sionistických vychovatelů, vedoucího oddělení péče o mládež Egona Redlicha, jakož i pečovatele Fredyho Hirsche, který byl pro děti vzorem. Redlich byl podle Adlera člověk „ctižádostivý a ješitný, v jehož povaze se střetávaly silná touha po uplatnění a slabá vůle, takže na svůj úkol určité nestačil“.⁴⁷⁾ A o Fredy Hirschovi zní Adlerův úsudek následovně: „Chtěl to nejlepší, ale i on byl nepoučitelný, nezkušený a bohužel také nemoudrý, takže nikdy neměl situaci pevně v rukou a morální úpadek mládeže nemohl zastavit.“⁴⁸⁾

V předmluvě k 2. vydání knihy Adler uvádí:

„Jednu věc jsem však [v textu 1. vydání] přehlédl a jsem povděčen, že mi to přátelským způsobem bylo připomenuto: postavení sionistické nebo v sionistickém duchu vychovávané mládeže a jejich rovněž mladistvých vychovatelů v táboře. Ti všichni, [...] si v nejvyšší nouzi, v nemilosrdné bezvýchodnosti, mohli svůj mladý život zaplnit hodnotami, díky nimž bylo možné přítomnost snášet a přikrášlit si ji a budoucnost pak očekávat jako smysluplný příslib.“⁴⁹⁾

A v závěru předmluvy říká, že se pokusil „stanovisko této mládeže [...] zohlednit novým zakončením 17. kapitoly“.⁵⁰⁾ Na původním znění kapitoly věnované péči o mládež z prvního vydání se ani v druhém, opraveném a doplněném vydání nic nezměnilo. Na dvou a půl stranách, jež jsou tu navíc, je zakomponována do vzletných slov následující podstatná „sebekritická“ věta: „V zájmu spravedlnosti je však ještě nutný odkaz na skutečnost, že pro sionisticky vychovávané a v tomto smyslu židovsky cítící děti, stejně jako pro jejich ještě velmi mladé vychovatele, vyplynul zcela odlišný úhel pohledu; Terezín a spolu s ním celý svět prožívali v tomto vynuceném omezení zcela jinak než téměř všichni ostatní vězni.“⁵¹⁾

Replika na kritiku péče o mládež

Po vydání knihy v roce 1955 vyvolala Adlerova kritika především mezi přeživšími českými vězni ghetta, kteří byli umístěni v domovech mládeže, rozhodný odpor. Kromě toho byla v uplynulých desetiletích uveřejněna řada prací, jejichž tématem se stala právě výchova mladých lidí v ghettu jako jeden z mimořádných úspěchů tehdejšího „nuceného společenství“.⁵²⁾ Jak již bylo řečeno, „dokumentuje“ Adler údajný neúspěch zanedbaností mladých lidí a jím tvrzené ztroskotání odvodňuje jednak nezralostí a nekompetentností pečovatelů a vychovatelů, ale také jednostrannou politickou indoktrinací dětí a mladistvých. V následujícím vylíčení práce s mládeží Adler své výpovědi sám vyvrací. Já se však mohu opřít rovněž o vlastní zkušenost: Setkal jsem se s vychovateli mládeže, kteří patřili k mé generaci, s pečovateli, kteří byli stejného věku jako já, 24 let, snad i o něco starší, znal jsem také některé mladší chlapce a děvčata pracující v domovech, takže jsem si o situaci mohl udělat spolehlivou představu.

Velká většina mladistvých byla počínaje létem 1942 umístěna v domovech: Děti ve věku mezi pěti a deseti roky v dětských domovech, zhruba deseti až šestnáctiletí mladiství v chlapeckých a dívčích domovech a starší hoši, kteří již pracovali, v učňovských domovech. Vůdčí myšlenkou samosprávy v čele s Edelsteinem byla zásada, že mládež ghetta je naší nadějí, naší budoucností. Jejím výsledkem byla mimořádná péče, jíž se mládeži dostalo, a to jak v duševním, tak i psychickém ohledu. Její životní podmínky byly proto příznivější, než tomu bylo u dospělých. Obytný prostor byl vyměřen poněkud větší, potravinové přiděly určeny o něco bohatší, především ale výchova ve smyslu Egonem Redlichem prosazovaného hesla o „životě jakoby“ směřovala k hodnotám, jaké měla ztělesňovat společnost svobodných lidí.⁵³⁾ V popředí stála zejména solidarita v rámci společenství, ale také vztah ke starším lidem v ghettu. Zvláštním problémem byl zákaz vyučování, který ale bylo možné za použití určitých pravidel obezřetnosti obcházet. Za těchto podmínek vyrůstali mladí lidé pevného charakteru, jistě ne všichni, ale přece jen převážná část. Nechci zastírat, že mezi mladistvými existovaly i charaktery, které Adler ve své knize pranýřuje, byly však výjimkou. Alespoň tímto způsobem je v mých vzpomínkách pevně zakotven obraz dospívající mládeže v ghettu a stejné dojmy mi v řadě rozhovorů potvrdili i přeživší z Terezína.⁵⁴⁾

Zvláštní odpověď si zaslouží Adlerova kritická výpověď, že sionistická indoktrinace ze strany pečovatelů a vychovatelů, jakož i v domovech panující „českosovinské“ přesvědčení dalších pedagogů výchovnému procesu škodily, především však, že by bývalo bylo potřebné vzdát se při výchově mladistvých „politických tendencí“. Nebylo by něčím přímo absurdním chtít na daném místě – v ghettu zřízeném nacistickým režimem – a v průběhu války, kdy šlo o celosvětový střet mezi svobodou a otroctvím, mládeži zatajit, jaké jsou ony politické souvislosti, které její situaci způsobily a které současně určují i její perspektivy? Není náhodou, že se jako pedagogové dali k dispozici lidé spříznění osudem, kteří měli před očima obraz budoucí společnosti, jež, jak se zdálo, by byla schopna zaručit svobodný rozvoj každého jedince. Byli to od prvopočátku především sionisté ja-

ko Egon Redlich a Fredy Hirsch, kteří svůj výchovný úkol chápali jako přípravu na život svobodných Židů v jejich vlastní zemi, byť se to za daných okolností dalo chápat jako sen. Kromě toho tu ale byli i někteří vychovatelé, kteří zastávali jiný světonázor, například představu o svobodomyšlném socialismu,⁵⁵⁾ jiní pečovatelé měli vizi obnovené demokracie ve své české vlasti či prostě sledovali vidinu svobodné, demokraticky uspořádané společnosti. Toto téma mělo být mladým lidem přirozeně zprostředkováno formou odpovídající jejich věku s vyloučením jednostranného stranicko-politického dogmatu.⁵⁶⁾

Kritika kulturních aktivit

„Kdykoliv a kdekoliv to bylo jen trochu možné, chtěli se vězni duchovně rozvíjet; v opačném případě by mnohým připadal život nesnesitelný. [...] Kulturní život zůstal v tomto táboře trvale čilý, i když v prvních měsících zápasil s nezměrnými těžkostmi, později opakovaně zakusil kruté zvraty k horšímu a v dobách transportů procházel těžkými krizemi. [...] Nebylo zde sice kino, jinak ale téměř vše, co skýtá velkoměsto, co se týče kulturních zařízení a lehké múzy, byť i v jedinečné, pro toto ghetto typické obměně: divadlo, koncerty, přednášky, knihy a lehčí požitky v marnotratném výběru.“⁵⁷⁾ Těmito klíčovými větami zprostředkovává Adler čtenáři dojem o mimořádně šíři kulturního života nuceného společenství za obtížných materiálních podmínek.

Po mém návratu z nasazení pracovního komanda v kladenských dolech do ghetta v létě 1943 se mi nabízel jiný obraz kulturního života, než jaký tu byl v prvních týdnech po příjezdu našeho komanda výstavby v listopadu 1941. Nyní zde v rámci „vzkvétajícího oddělení pro organizaci volného času“⁵⁸⁾ existovala široká nabídka kulturních aktivit, jež musely být zásadně povoleny komandanturou SS, což bylo pravidlo, které se ne vždy dodržovalo. Čas od času přišel i zákaz veškerých akcí,⁵⁹⁾ který však byl po krátké době zase zrušen.

Nového, obzvláštního impulsu se kulturnímu životu v ghettu dostalo v rámci takzvaného zkrášlování města, které SS nařídila na naléhání německého ministerstva zahraničních věcí a Mezinárodního výboru Červeného kříže koncem roku 1943.⁶⁰⁾ Zkrášlování města spočívalo v mimořádné úpravě určitých příbytků (větší a lépe vybavené obytné prostory, otevření kavárny, zvláštní prostory pro pořádání různých akcí apod.), aby bylo možné oklamat očekávanou kontrolní prohlídku delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže. Šlo tedy o to zřídit „Potěmkinovu vesnici“, jež měla zaretušovat skutečnou tvář nucené společnosti. Pro tyto účely byly dány k dispozici neobyvatelné prostory a půdy, kde se akce mohly konat, v takto upravených sálech se pořádala divadelní představení, koncerty a přednášky.⁶¹⁾ Zkrášlování města tedy vězňům ghetta nabídlo novou a rozsáhlejší příležitost k rozvíjení vlastních kulturních aktivit. Na tom nic nemění skutečnost, že motivy SS pro poskytnutí takového prostoru byly skutečným aktérům kulturního dění neznámé. Samotnými vězni iniciovaný obdivuhodný rozvoj kultury a tím rovněž také důkaz jak vůle k přežití, tak i vnitřního, mentálního odporu byly podle mého názoru rozhodující stránkou tohoto vývoje. Krátký přehled kulturní-

ho života v ghettu, jeho tvůrců i publika, snad ozřejmí obrovský rozsah s působivou šíří těchto aktivit.⁶²⁾

Představu o přednáškách, jež se v Terezíně konaly, může zprostředkovat studie, která uvádí 2 280 přednášek a 516 přednášejících.⁶³⁾ Zakázaná témata jako 2. světová válka, SSSR, komunismus nebo antisemitismus se obcházela tím způsobem, uvádějí autoři studie, že se názvy předložené komandantuře SS jednoduše pozměnily. K atmosféře a obsahu přednášek se zde poznamenává: „V chladu kasáren, v nevytopených blocích sedí a stojí lidé natěsnáni jeden na druhého a naslouchají slovům o Plutarchovi, Archimédovi a našem praotci Abrahamovi. Zabývají se teorií čísel, etikou a estetikou, grafologové luští rukopisy, lidé vzpomínají na svá minulá povolání.“⁶⁴⁾ V přednáškové řadě, praví se ve studii, byly zastoupeny všechny přírodovědné, duchovní a sociálněvědné disciplíny. Mimořádně vysokého počtu účastníků těchto akcí, a to více než dvaceti tisíc osob, bylo dosaženo v srpnu 1942, neboť při příhodném počasí se jako místa přednášek daly využívat nejen kasárny a obytné domy, nýbrž také dvory. Mezi přednášejícími jsou vedle známých vědců a umělců opakovaně jmenovány rovněž přední osobnosti Rady starších (Edelstein, Eppstein, Baeck, Zucker aj.) a v neposlední řadě i H. G. Adler.⁶⁵⁾ Obzvláštní pozornost si zaslouží Philipp Manes, kdysi berlínský obchodník s kožešinami a mecenáš kulturních aktivit, který jako prostý vězeň ghetta založil vlastní přednáškovou řadu, v níž osobnosti zvučných jmen přednášely o filozofii, hudbě a umění a herci četli z děl klasiků.⁶⁶⁾

Organizace a provedení divadelních představení – činoher, oper, operet a kabaretů – byla patrně projektem nejobtížnějším, neboť jak na účinkující, tak i na diváky kladla maximální nároky. „Divadelníci byli nuceni spokojit se s prostorem, který byl k dispozici. Hrál se na půdách, ve sklepích, na některých neobývaných dvorech, na počátku se jednalo o holé místo.“⁶⁷⁾ Je třeba si představit, co vše bylo nutno obstarat: primitivní osvětlení, jednoduché vyvýšené pódium, možnosti k sezení, prosté, naznačené kulisy, kostýmy, malou improvizovanou oponu, bylo-li to možné. Následkem vnějších okolností musel být při uvádění oper orchestr nahrazen sólovými nástroji, často pouze klavírem. Za těchto mimořádně primitivních podmínek vystupovali vysoce motivovaní umělci a nacházeli vděčné publikum. Mezi německy či česky mluvícími umělci byli známí herci a pěvci, například dřívější baryton pražského Národního divadla Karel Berman a herec, berlínský kabaretista a režisér Kurt Gerron. Jiní naopak teprve stáli na počátku své slibné kariéry, jako třeba Gustav Schorch, který před příchodem do ghetta pracoval jako herec a asistent režie na různých pražských scénách a v Terezíně působil jako režisér, podobně i Vlasta („Váva“) Schönová, předtím herečka v Praze. Herecký sbor doplňoval celý houf amatérských herců. Pozoruhodný program ozřejmují názvy činoher a oper, stejně jako mimořádně oblíbená dětská opera skladatele Hanse Krásky „Brundibár“, která měla v Terezíně svou premiéru 23. září 1943 a následně zažila přes padesát repríz.⁶⁸⁾

Výjimečnou roli sehráli mezi umělci hudební skladatelé a dirigenti. Čtyři významní hudebníci vytvořili v Terezíně skvělá díla, která se dodnes hrají v koncert-

ních sálech po celém světě: Viktor Ullmann (1898–1944), Gideon Klein (1919 – leden 1945), Pavel Haas (1899–1944) i skladatel zmíněné dětské opery Hans Krása (1899–1944) byli zavražděni v koncentračních táborech. K hudební scéně náleželi i dva významní dirigenti: Karel Ančerl (1908–1973) a Raphael Schächter (1905 – zavražděn v Osvětimi 1944 nebo poč. 1945). Vyvrcholením hudebních vystoupení v Terezíně bylo Verdiho „Rekviem“ v provedení sboru sto dvaceti pěvců pod Schächterovým vedením.

V ghettu byli rovněž malíři. Mnozí z nich zachycovali na svých obrazech a v grafikách život v ghettu bez příkras, například Bedřich Fritta (Fritz Taussig), Otto Ungar a Leo Haas. Fritta a Haas byli pro svá kritická vyobrazení uvrženi na příkaz SS do věznice gestapa v terezínské Malé pevnosti a odtud deportováni do Osvětimi, kde Fritta zahynul. Záslužná byla dále pedagogická činnost výtvarné umělkyně Friedl Dicker-Brandeisové, která v dětských domovech vedla hodiny kreslení. Mimořádným umělcem byl Peter Kien (1919–1944), kreslíř a básník. Z významných českých spisovatelů lze uvést Norberta Frýda (1913–1976), autora knihy „Krabice živých“, a Karla Poláčka (1892 – počátek 1945), jenž díky svým kritickým a humorným románům a povídkám patřil k nejpobulárnějším spisovatelům první republiky.

Replika na kritiku kulturního života

Je obtížně pochopitelné, že Adler poté, co podal velmi podrobný a pozitivní obraz kulturního života v Terezíně,⁶⁹⁾ přichází s mimořádně negativním úsudkem. Jeho úhel pohledu může osvětlit následující úryvek: „To, co bylo zpočátku s pílí a obětavostí naplňováno jako skutečná potřeba, se coby dárek a rozkaz SS stalo prokletím, v němž se ztrácela veškerá míra a rozvaha. V chování značné části vězňů, mezi nimi právě kruhů udávajících tón, toto prokletí nacházelo ony předpoklady, jež pak jeho zhoubnost dokázaly plně zúročit. Mnoho z ještě mladých a po lidské stránce nezralých hudebníků a lidí od divadla ztrácelo jakékoliv zásady, osvojili si hvězdné manýry a na tábor a esesmany téměř zapomněli. [...] Lidé hledali ohlušení, potlačovali přítomnost a, což bylo nejvíce na pováženou, bezděky plnili ochotně přání příslušníků SS. Klamání nepřítelů, jež bylo úmyslem [„ukázkové funkce ghetta“], se stalo sebeklamem vězňů, kteří se rádi podíleli na hře na nejstrašnějším jevišti v celé zemi. Jejich lidská důstojnost byla vykotlána zevnitř, aniž by si toho oběti povšimly.“⁷⁰⁾

S takovým pojetím chci jako aktivní účastník řady kulturních programů vyjádřit důrazný nesouhlas. Pochopitelně jsme věděli, že komandantura SS svůj *placet* ke kulturním aktivitám neudělila z lásky k bližnímu a že povolení coby nástroj zkrášlovacího divadla odpovídalo jejím zájmům. Ale právě tak jsme si byli dobře vědomi skutečnosti, že tato strategie mocipánů přišla na řadu právě v roce 1943, v roce, kdy se vývoj války obrátil v neprospěch Německa. Pro nás ujařmené znamenaly kulturní aktivity svět, v němž jsme se konečně mohli – jak herci, tak i diváci či posluchači – svobodně rozvíjet jako individua. Oprávněně je právě kulturní život v ghettu oceňován jako forma duchovního, mentálního odporu.

Poznámky k odboji v ghettu

Tématem odboje se Adler zabývá jen okrajově na dvou místech své knihy. Vyjadřuje se ke třem skupinám v táboře reálně existujících odbojových skupin: sionistů, českých, národně orientovaných „asimilantů“ a komunistů. Adlerovy závěry ukazují na to, že o faktických aktivitách odbojových skupin byl informován jen velmi povrchně a částečně i mylně.

V kapitole o obyvatelstvu⁷¹⁾ Adler píše, že okruh lidí kolem Edelsteina vyvíjel zpočátku snahu „vytvořit z ghetta vzorový sionistický tábor, kde se židovská mládež měla zachránit, převychovat a připravit pro vystěhování do Palestiny“. V dalším textu potom uvádí: „Někteří rovněž nepochopili, že by vzhledem ke zdejší bídě bylo zapotřebí osvědčit zcela jiné schopnosti.“⁷²⁾ Tím více je třeba ocenit zásluhy, zmiňuje pak Adler, jichž dosáhli někteří sionisté mimo rámec doktrinářských omezení. Po sionistech to podle autora byli komunisté; v jejich případě „se [...] jednalo o politicky nejuvědomělejší a nejaktivnější skupinu“. Až do podzimních transportů roku 1944 prý sehráli „určitou roli, jež byla po válce vydávána za důležitější, než ve skutečnosti byla“. Podle Adlerových údajů byli komunisté v Radě starších zastoupeni Ing. Jiřím Voglem. Autor dále píše, že „na levici stojící sionisté“ udržovali kontakty s Edelsteinem a Eppsteinem. A konečně ještě zmiňuje, že „podle tajné úmluvy byly vůdčí osobnosti sionistů, komunistů a českých asimilantů ze středních vrstev před transporty interně chráněny“. Autorovo shrnutí „koalice“ zní: „Byla zde ztělesněním nejen určitého odporu nuceného společenství proti všemocným představitelům SS, ale i osudovosti vnitřních poměrů, na nichž se tato vnitřní koalice musela provinít právě proto, že byla pouze politicky dohodnuta, aniž by měla morální základ.“⁷³⁾ V pasáži o „sociálních vztazích“⁷⁴⁾ se výpověď o spolupráci uvedených tří uskupení opakuje doplněna ještě zmínkou o národní propagandě českých asimilantů, která však podle autorova mínění byla po válce, podobně jako v případě komunistů, výrazně zveličena.

V prvním díle se Adler zabývá otázkou, proč právě z tohoto „vzorového tábora“ deportovali do Osvětimi 18 000 vězňů ještě na podzim 1944.⁷⁵⁾ Pro takové rozhodnutí držitelů moci předpokládá čtyři důvody: strach z bývalých důstojníků, kteří byli již dříve v ghettu zaregistrováni, a zadruhé strach z mladých a zdravých vězňů. V obou případech se esesáci pochopové obávali, že právě tyto skupiny představují potenciální aktéry povstání v ghettu. Jako třetí důvod Adler uvádí zájem mocipánů na pracovních silách pro zbrojní průmysl. A konečně začtvrté měla SS strach z nepříjemných svědků. V uvedených transportech byla skutečně deportována většina členů Rady starších, mezi nimi Egon Redlich a vedoucí technik tábora Otto Zucker. Pozdější výzkumy Adlerovy domněnky potvrdily, přičemž obavy z povstání se opíraly o předpoklad, že by se terezínští vězni přidali k české vzpouře, jež by v protektorátě vznikla.⁷⁶⁾ Že k této vzpouře až do osvobození tábora nedošlo, je kapitolou jinou.

Adler vzbuzuje mylný dojem, že všechny tři odbojové skupiny sledovaly namísto určitých cílů společenství především své vlastní zájmy, že tu šlo o klany, které se ze všeho nejvíce vzájemně chránily, aby nebyly zařazeny do transportů na

Východ. V důsledku chování těchto zájmových skupin se podle autora doširoka otevřely dveře protekci a korupci. Miroslav Kárný, jenž byl sám jedním z vůdčích členů komunistické organizace, podobné osočování navrhuje jako zcela vymyšlené konstrukce, a právě tak odmítá Adlerovo tvrzení, že by Ing. Vogel jako člen Rady starších zastupoval v tomto grémiu komunistickou odbojovou skupinu.⁷⁷⁾

Nepřesná, neúplná a místy chybná tvrzení na téma odbojového hnutí vyžadují opravu.⁷⁸⁾ Je sice pravdou, že organizovaný odpor nedoznal v Terezíně žádné na venek zjevné formy, jež by byla srovnatelná například s povstáním ve varšavském ghettu nebo v jiných táborech na Východě. Zmíněné tři ilegální skupiny se až do podzimních transportů roku 1944 – podle přísně konspirativních pravidel – soustředily na šíření zakázaných dokumentů, obstarávání zpráv o průběhu války a na předávání zpráv mimo Terezín, a to o životě v ghettu a v neposlední řadě i o průběhu transportů na Východ. Skupina komunistů a národně orientovaných českých vězňů se kromě toho připravovala na možnost násilného odporu v případě, že by existence lidí v ghettu byla bezprostředně ohrožena.

Vize budoucnosti byly ve všech třech odbojových skupinách rozdílné, stejně jako organizační pravidla. Spolupráce mezi nimi neprobíhala, bezpochyby však existovala rozličná vzájemná osobní propojení, vždyť přece všichni lidé z odboje sledovali jeden a týž cíl: definitivní konec pronásledování nacistickým režimem. Největší problém celého odboje spočíval v transportech, jimž členové jednotlivých skupin opakovaně padli za oběť. Po posledních transportech ze září a října 1944 již na ozbrojený odpor nebyla žádná naděje, v ghettu v té době zůstal jen velmi malý počet mužů v obranyschopném věku. Vedle aktivit uvedených tří organizovaných politických skupin je třeba uvést i patrně důležitější a účinnější formu odporu v ghettu, a to duchovní, mentální odpor. Jak již uvedeno, jednalo se o výchovu mládeže a o kulturní život. Právě v těchto oblastech se ponížení mohli realizovat jako duchovně svobodní lidé, zde se čerpaly síly, jež ulehčovaly přežití.

Adler se na několika místech svého díla dotýká napětí mezi českými a německými Židy v ghettu. Je názoru, že především „starousedlíci“ (Češi) nemohli a nechtěli novým příchozím (Němcům) rozumět⁷⁹⁾ a ve dvou písemných výpovědích německých Židovek dokládá, že vinu na tomto nesouladu nesli mladí Češi.⁸⁰⁾ Adlerovy předsudky vůči Čechům zřetelně vystupují i v jiných souvislostech, totiž v kontextu otázky, jakým způsobem se české prostředí v Hitlerem zřízeném Protektorátu Čechy a Morava vůči pronásledovaným Židům chovalo. V textu se o tom praví: „V žádné zemi obsazené Hitlerem, ba ani v Německu, nebyly ilegální akty záchrany Židů tak zřídkavé jako právě na území protektorátu.“⁸¹⁾ Pro údaj o 424 Židech, kteří údajně přežili v „podzemí“, však Adler pramen neudává.⁸²⁾

Podle mého přesvědčení příslušníci odbojových skupin nikdy nedopustili, alespoň v jejich vzájemném styku, aby Adlerem uváděné spory nabraly nepřiměřených rozměrů. Já osobně si jako příslušník jednoho z těchto uskupení na žádné národnostně motivované konflikty nemohu vzpomenout. Ohledně záchranné pomoci, jíž se pronásledovaným Židům ze strany jejich českých spoluobčanů dostalo, neodpovídá Adlerovo tvrzení, že by čeští spoluobčané poskytovali „svým“

v ilegality žijícím Židům ve srovnání s ostatními zeměmi pomoc nejmenší, v žádném případě skutečnému stavu věcí. To potvrzuje i korespondence mezi Adlerem a Miroslavem Kárným, kdy Adler upozorněn Kárným na mylné údaje své chyby připustil, ovšem nikdy je veřejně neopravil.⁸³⁾

Závěrečné poznámky

Abych přešel nedorozumění: Skutečnost, že Adlerovy teze o ztroskotání židovské samosprávy odmítám a v protikladu k autorovi zdůrazňuji záslužné aktivity židovských starších a jejich orgánů, v žádném případě neznamená, že by bylo možné označit celkovou situaci vězňů terezínského ghetta, byť jen zčásti, za lidsky důstojnou.⁸⁴⁾ Hlad, nemoci a vysoká úmrtnost byly hlavními rysy každodenního obrazu ghetta. To vše bylo důsledkem katastrofálních životních podmínek, zejména velmi špatného ubytování, nedostatečného stravování a zlých hygienických poměrů, za což nesla odpovědnost SS. Situace příslušníků mladší a střední generace českých Židů byla nicméně do jisté míry snesitelná, zatímco situace jejich starších, německých souputníků, trpících většinou již před deportací podlomeným zdravím, byla takřka osudná. Nakonec ovšem byla i většina českých vězňů zavražedna do vyhlazovacích táborů na Východě, zejména do koncentračního tábora Osvětim II-Březinka. Smrtnému strachu z transportů žádný vězeň neunikl, lhostejno zda mladý, nebo starý, nemocný, či zdravý, německého, či českého původu. Na tom nic nemění ani skutečnost, že jsme před naší deportací a dokonce ještě „cestou“ o osvětimských plynových komorách a krematoriích nic nevěděli. Už jen představa být transportován v dobytčích vagoněch někam na Východ budila hrůzu, a to bylo všem společné. Nouzi a bídu líčí Adler na mnoha místech textu působivě a obsáhle. To je a zůstane jeho zásluhou.

Projekt jeho knihy je náročný. Na rozdíl od jiných prací o Terezíně, kde v předí stojí empirický popis ghetta a jeho proměn od doby vzniku až do jeho rozpadu, postupuje Adler metodou seřazování. Již v prvním díle věnovaném dějinám hodnotí události a jejich účastníky, zejména vedoucí funkcionáře ghetta. Druhý, „sociologická“ část tematizuje situaci v jednotlivých oblastech samosprávy, přičemž nad členy Rad starších Adler vynáší přísný rozsudek. Ve třetím díle charakterizuje především „duchovní tvář nuceného společenství“. Vězně v ghettu hodnotí zpočátku podle typů a závěrem pak jako celek podle eticko-morálních kritérií. Jeremy Adler se ve svém doslovu k reprintu vydaném v roce 2005 zabývá vlivy různých teoretiků, jež měli účinek jak na pracovní metodu, tak i na obsahové teze jeho otce. Poznamenejme rovněž, že Jeremy Adler ve svém textu hojně zmiňuje slova uznání, jež Adlerovu dílu vyslovily proslulé osobnosti (Theodor W. Adorno, Heinrich Böll a další).⁸⁵⁾ Chci se omezit jen na několik málo vlivů, respektive kontaktů uvedených autorem doslovu, na něž se autor knihy explicitně odvolává.

Aby dostal svému ambicióznímu úkolu, zejména ve věci komplexního úsudku o společenství ghetta, který je obsažen v závěrečné části, musel se H. G. Adler, jak právem konstatuje Jeremy Adler, zhostit dvojí úlohy: Vynáší soud nad ghettem a jeho táborovým společenstvím, a to jednou jako pozorovatel z vnějšku, tedy tak-

říkajíc objektivně, a podruhé subjektivně jako člověk, kterého se to vše týká. Při tomto postupu našel Adler, jak dokládá jeho syn, metodologickou oporu v teorii „participant observation“ sociálního antropologa Bronislawa Malinowského. S teoretickými počátečními tezemi tohoto amerického vědce se seznámil již v Praze – společně se svým tamním přítelem ze studií Franzem Baermann Steinerem. Ten ještě před válkou emigroval do Anglie, kde se posléze věnoval poezii a etnologickým studiím. A právě polní výzkum obou etnologů podle slov Jeremyho Adlera posloužil otcí za vzor.⁸⁶⁾

Z čeho tedy pramení Adlerova pozorování, jež vedla k jeho kritice samosprávy a převážné části vězeňského společenství? Rozhodující roli přitom jistě sehrály předsudky, jež mají původ v jeho skeptickém náhledu na svět. Jako pracovně zařazený mohl jistě dobře sledovat všední den vězňů, jejich způsoby chování a aktivity. Kromě toho, jak uvádí, „znal [...] řadu lidí ve vysokém i nedůležitém postavení i osoby mimo tento žebříček“,⁸⁷⁾ mezi nimi pravděpodobně i funkcionáře samosprávy. Ovšem Adlerova cesta od pozorování k jeho osočujícímu odsudku byla fatální. A ve shodě s úslovím „svůj k svému“ se mezi vězni v ghettu našla pochybná osoba, jejíž extrémní kritika údajného morálního úpadku vězňů v čele se samosprávou na Adlera mimořádně zapůsobila. Jednalo se o dr. Karla Loewensteina, který byl v ghettu po jistou dobu vedoucím bezpečnostního oddělení.

Značnou výpovědní hodnotu má již Loewensteinova životní dráha s několika příznačnými charakteristikami:⁸⁸⁾ poloviční Žid, důstojník ověčený vyznamenáními z dob 1. světové války, po několik let adjutant korunního prince, po roce 1918 účast na bojových akcích nacionálně německých dobrovolnických sborů v Horním Slezsku, poté se stal bankovním ředitelem v Berlíně. V roce 1942 byl deportován nejprve do minského ghetta, odkud byl po přímluvě německého generálního komisaře pro Bělorusko propuštěn. V květnu 1942 byl přes Vídeň deportován do Terezína, kde byl, zřejmě na příkaz táborového komandanta Seidla, který čekal na instrukce z Berlína, nejprve „vzat do vazby“. V září téhož roku byl pak na Seidlův pokyn jmenován vedoucím bezpečnostního oddělení v ghettu. V srpnu 1943 byl sesazen a následně se na základě rozsudku soudu ghetta ocitl na čtyři měsíce ve vazbě, rovněž v Terezíně. Zde se dočkal osvobození. Jak v očích celé samosprávy, tak i společenství ghetta a v neposlední řadě i v očích odbojových skupin byl Loewenstein kolaborant, který pro SS prováděl špiclovské služby. V dikci Adlerova úsudku byl naproti tomu nekompromisním bojovníkem proti krádežím, korupci a protekci. Adler svého názorového přítele v tomto smyslu opakovaně vyzdvihuje na jednadvaceti místech své knihy.⁸⁹⁾

V roce 1961 uveřejnil Loewenstein své memoáry, v nichž poněkud zmatenou formou vystavuje na odiv své údajné zásluhy v boji proti korupci a protekčnímu hospodaření, ale i způsob, jakým se zasazoval o přísnou disciplinovanost a pořádek.⁹⁰⁾ Ve dvou kapitolách hanobí všechny tři židovské starší i další osobnosti, které se vměšovaly trvalými intervencemi do pravomoci židovské samosprávy. Svě výpovědi se pokouší podložit četnými chaoticky působícími epizodami. Coby autor budí Loewenstein u pozorného čtenáře dojem právě opačný, než jaký zamýšlel.

Jeho nenápadně penetrantní dokazování, jak vše ví lépe, jeho zjevné šikanování, ba dokonce i jeho zjevně demonstrované snahy strhnout na sebe veškerou moc, to vše tvoří nezamýšlený podtón jeho memoárů. To platí rovněž pro Loewensteinovo krátké vyličení procesu, v němž byl v roce 1943 před soudem ghetta odsouzen ke čtyřměsíčnímu vězení.⁹¹⁾ Je politováníhodné, že pro Adlera byl směrodatný právě tento člověk.⁹²⁾

Z mého pohledu Adler své dvojí úloze nedostál. Jak již uvedeno v předchozích pasážích tohoto příspěvku, jeho hanobící kritika samosprávy v čele s židovskými staršími je neudržitelná. Adler proto nemůže platit za objektivního pozorovatele „zvenčí“, na nějž ho postulovali teoretici sociální antropologie, mnohem spíše se projevil jako outsider stojící mimo většinu vězeňského společenství.

Po válce Adler vyhledával diskusi s dvěma významnými kritiky moderny, s Eliasem Canettim v Londýně a Hermannem Brochem ve Spojených státech. Jeho dřívější souputník Steiner i Canetti byli v Londýně členy okruhu přátel, který se ale po předčasné Steinerově smrti v roce 1952 rozpadl. O nějaké pozdější intenzivnější výměně myšlenek mezi Adlerem a Canettim už u Jeremyho Adlera zmínka není. Zdá se, že i započatá korespondence s Brochem se zadržela. Jeremy Adler přesto poukazuje na přátelské vztahy otce s Canettim a cituje Brochův posudek, v němž Adlerovu knihu chválí jako „doubtlessly a standard work“. Oba kritikové moderny používají sice občas výrazy, které v Adlerově rétorice rovněž hrají roli, v případě Canettiho se jedná o „masu“ a u Brocha o „rozpad hodnot“. Ale zatímco ty u Adlera obsahují extrémně pejorativní konotaci, u zmíněných kritiků moderny jsou pojímány mnohem diferencovaněji.⁹³⁾

V případě hesla, jímž Adler charakterizuje vládnoucí ideologii moderních společností, se jedná o pojem „mechanického materialismu“ vypůjčený z fyziologie. Tento výraz používá Adler výhradně v závěrečné části své knihy, zde ovšem hned desetkrát na padesáti osmi stranách. Jelikož je způsob autorova vyjadřování v této pasáži poněkud rozvleklý a nepůsobí příliš srozumitelně, pokusím se jeho výpovědi ozřejmit jedním krátkým a jedním podrobnějším citátem: „Věříme, že jsme byli pochopeni v tom, co rozumíme pod mechanickým materialismem. Je jím myšlenkově chudé, bezbarvé, hrubě smyslové myšlení v chatrných, strnule racionálních formách, které možnosti života nedokážou vůbec vidět a nechtějí připustit.“⁹⁴⁾ V tomto smyslu se tedy nedostává mravních idejí, étosu. „Pokud člověk své zmasovnění přijímá bez odporu, totálně ho to zničí a jakákoliv ideologie pak vytvoří mechanickou náhražku za oduševnělý duchovní život vzdělaného člověka. Zmasovněním se ideologii vzdává, [...] přičemž člověk jako individuální bytost je už jen funkcí v soukollí nelidského stroje. Následně [...] popře nezávislost své morální osobnosti, protože ji podřídí dogmatické koncepci ideologie, jež ho ovládá, [...] podobně jako popře také autonomii své iniciativní individuality, již by se měl ve svém jednání a pozorování vědomě a zodpovědně prokazovat. Vytvoření nebo přetrvání takové převahy by bylo tváří v tvář fatální situaci ‚ghetta‘ a ‚koncentračního tábora‘ tím největším vítězstvím, ovšem podobně jako pronásledovatelé podlehlo i mnoho pronásledovaných ještě před svým ztročením mechanickému ma-

terialismu. Trýznitelé i trýznění trpěli shodnou sociální chorobou; společně podlehli ideologii, byť byly symptomy zla sebevíc rozdílné.⁴⁹⁵⁾

Tyto citáty obsahují vícenásobnou výpověď. Zpočátku jde opětovně o tezi, že mechanický materialismus společnost redukuje na pouhou masu, v níž se individualita a autonomie každého jednotlivce vytrácí stejně jako mravní a etické hodnoty. Rozpad morálky, tvrdí Adler na mnoha místech své knihy, je typickým příznakem jak národního socialismu, tak i společenství vězňů v ghettu, ano, dílem i údobí před nastolením nacistického panování. Přitom není upřesněno, na jakou dobu a na jaké místo by se toto předcházející údobí mělo vztahovat. Ústřední teze se však týká onoho postulovaného mravního úpadku převážné většiny vězeňského společenství a jeho samosprávy. Takovou výpověď nelze přijmout, neboť do jisté míry stírá zásadní protiklad „mezi trýzniteli a trýzněnými“, mezi pachateli a oběťmi. Tento protiklad nelze relativizovat ani tím, že v obou případech Adler připojuje: „ať byly symptomy [...] sebevíc rozdílné“.

Adlerův pohled na společnost, která pošlapává základní etické hodnoty, se jistě týká systému ve znamení teroru, jakým byl například národní socialismus. Přenos tohoto obrazu společnosti na společenství vězňů v terezínském ghettu nelze akceptovat. I já jsem tamní život prožil jako pozorovatel „zevnitř“. Přesto se pokouším rozšířit své subjektivní „pozorovací hledisko“ o informace „z vnějšku“, jež se opírají o výsledky bádání nejrůznější provenience. Především ale nemohu a nechci zapomenout to zásadní, co jsem prožil: Do Terezína bylo v letech 1941 až 1945 deportováno 73 468 českých Židů, převážná většina z nich byla odvečena do vyhla-zovacích táborů na Východě. Jen 9 972 z nich v koncentračních táborech a ghettech přežilo.⁹⁶⁾ Mnohé z nich jsem poznal již v Terezíně, s dalšími jsem se setkal při příležitosti našich pamětních setkání po osvobození. Tito lidé si uchovali svoji morální integritu a sílu. Jsem si jistý, že nejinak tomu bylo i v případech tisíců mých osudových druhů, kteří přišli o život v plynových komorách.

Redakční úpravy Miroslava Langhamerová a Jan Roubínek

Poznámky

¹⁾ Původní autorova stať vyšla v časopise Zeitschrift für Geschichtswissenschaft č. 2/2010, s. 105–133.

²⁾ H. G. ADLER, Theresienstadt 1941–1945. Das Antlitz einer Zwangsgemeinschaft, Tübingen 1955, 2., opravené a doplněné vydání, Tübingen 1960; reprint 2. vydání: Göttingen 2005 (s doslovem Jeremyho Adlera); česky: H. G. ADLER, Terezín 1941–1945. Tvář nuceného společenství, Brno 2006 (1. díl „Dějiny“ a 2. díl „Sociologie“) a 2007 (3. díl „Psychologie“).

Vzhledem ke shodě se jménem SS-Sturmbannführera Hanse Günthera uveřejňoval Adler po osvobození svá díla pouze pod zkratkou vlastních křestních jmen H. G.

³⁾ Jiří KOSTA, Nie aufgegeben. Ein Leben zwischen Bangen und Hoffen, Berlin 2001, 2. rozšířené vydání, 2004, 5. kapitola; česky: Jiří KOSTA: Život mezi úzkostí a nadějí, Paseka, Praha – Litomyšl 2002, 5. kapitola, Reálný socialismus.

⁴⁾ Tamtéž, 7. kapitola.

⁵⁾ Používám zde stejné názvosloví jako Adler, který tímto pojmem označoval všechny funkcionáře ve shodě s hierarchií od nejvyšších míst směrem dolů počínaje židovským starším a jím řízenou

Radou starších až po jednotlivé oblasti jako stravování, hospodářství, péče o mládež, kultura, jakož i funkce starších budov a pokojů. Jistá námitka – např. Hannah Arendtová dává přednost výrazu „Židovské rady“ – se týká toho, že nositele samosprávy, zejména na nejvyšší úrovni, jmenovala SS. Je ovšem účelné zohlednit, že nacističtí držitelé moci vybírali tyto zástupce z řad pražské Židovské náboženské obce; legitimitu se tudíž těmto lidem dostalo tím, že vzešli z voleb do jejich orgánů. Pro hodnocení příslušníků židovské samosprávy je konec konců rozhodující otázka, do jaké míry reflektovali v rámci hranic stanovených velitelským SS zájmy vězňů ghetta.

⁶⁾ Celkem patnáct recenzí, které jsou mi k dispozici, z nichž třináct bylo otištěno po uveřejnění prvního vydání (1955–1957), a dvou recenzí vyšlých po vydání reprintu (2005), jež byly publikovány v renomovaných německých denících a časopisech, obsahují pouze chválu. Někteří z recenzentů zdůrazňují, že autor nejenže odhaluje pachatele, nýbrž i obviňuje židovskou „samosprávu“ ze ztroskotání; ve stejném tónu jako zmíněné kritiky se nese životopis Franze Hochedera (H. G. ADLER [1910–1988], *Privatgelehrter und freier Schriftsteller, Eine Monographie*, Wien 2009) a sborník viz Marcel ATZE („Ortlose Botschaft“, *Der Freundeskreis H. G. Adler, Elias Canetti und Franz Baermann Steiner, Marbacher Magazin* 1998, Heft 84). Obě publikace zmiňuje Jeremy Adler jako „výpovědi soudobých svědků“ o Adlerově díle; viz Jeremy ADLER, doslov k reprintu 2. vydání, s. 281–310, 3. díl „Psychologie“.

⁷⁾ Wolfgang BENZ, *Theresienstadt*, in: Wolfgang BENZ, Barbara DISTEL, *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, sv. 9, München 2009, s. 449–496.

⁸⁾ Rozdílnou situaci v roce 1948 a 1964 mohou ozřejmit tři příklady. V roce 1948 zakázala pražská cenzura uveřejnit český text knihy o ghettu, která byla kompletně připravena do tisku. Tato pozoruhodná kniha Zdeňka Lederera, který přežil Terezín a Osvětim, pak byla uveřejněna anglicky pod názvem „Ghetto Theresienstadt“ (London 1953). Na stejné téma vyšla naproti tomu v roce 1964 v Praze kniha bývalých vězňů z ghetta Karla Laguse a Josefa Poláka s názvem „Město za mřížemi“, významná publikace, která ostatně již kritizuje Adlerovy teze. Kromě toho se ŽNO podařilo již v roce 1956 uveřejnit ve svém Věstníku článek významného emeritního profesora Emila Utitze, v němž autor in nuce podrobuje Adlera stejné kritice, jak to činí autor tohoto textu (Emil UTITZ, Terezín, Věstník ŽNO, 1. 5. 1956, s. 7–8).

⁹⁾ Na prvním místě je třeba jmenovat Miroslava Kárného, jenž byl zakládajícím ředitelem Institutu Tereziánské iniciativy v Praze. Po jeho smrti (2001) převzala vedení Jaroslava Milotová; se zásadními pracemi přispěli kromě Kárného a Milotové čeští badatelé Miroslav Kryl, Vojtěch Blodig, Michal Frankl, Kateřina Čapková a izraelská historikové českého původu Ruth Bondyová, Erich Kulka a Livia Rothkirchenová.

¹⁰⁾ *Ghetto Theresienstadt 1941–1945 – ein Nachschlagewerk*, in: <http://www.ghetto-theresienstadt.info/>.

¹¹⁾ H. G. ADLER: *Die Wahrheit verpflichtet. Interviews, Gedichte, Essays*, Gerlingen 1998, in: Jeremy ADLER, doslov, s. 282–310, 3. díl „Psychologie“.

¹²⁾ V létě 1943 započala komandantura SS na naléhání německého ministerstva zahraničních věcí s novou taktikou, takzvaným „zkrášlováním města“: formou omezeného počtu „ukázkových míst“ (obytné a vzorové prostory určené k prohlídkám, parky, sportoviště apod.) mělo být Mezinárodnímu výboru Červeného kříže a jeho prostřednictvím i okolnímu světu předstíráno, že v případě „židovského sídelního území“ se jedná o vzorové obytné a seniorské zařízení (k tomu srov. zejména kapitolu o kulturních aktivitách).

¹³⁾ H. G. ADLER, s. 37 a 38, 2. díl „Sociologie“.

¹⁴⁾ Abychom obraz tří židovských starších doplnili, uvádíme zde v krátkosti jejich životní osudy (in: *Ghetto Theresienstadt 1941–1945 – ein Nachschlagewerk*, in: <http://www.ghetto-theresienstadt.info/>).

Jakob Edelstein (1903–1944): Jeho rodina během 1. světové války emigrovala z Haliče do Brna. Již jako mladík se Jakob Edelstein angažoval v sionistickém mládežnickém hnutí. Od roku 1933 řídil Palestinský úřad v Praze a po obsazení ČSR v březnu 1939 organizoval vystěhovalectví do Palestiny. Jako první židovský starší byl v listopadu 1943 kvůli nesrovnalostem mezi počtem registrovaných a skutečných vězňů v ghettu zatčen a o měsíc později deportován do Osvětimi, kde byl v červnu 1944 spolu s manželkou a dvanáctiletým synem zastřelen.

Paul Eppstein (1902–1944): Narodil se v Mannheimu, povoláním byl sociolog, v roce 1927 se stal soukromým docentem na Vysoké škole obchodní v Mannheimu, v letech 1929–1933 byl ředitelem Lidové večerní akademie, po roce 1933 členem představenstva Říšského zastoupení německých Židů. V lednu 1943 byl Eppstein deportován do Terezína. Při příležitosti židovského svátku No-

vého roku dne 29. září 1944 pronesl před více než tisíci přítomnými řeč, v níž obyvatele ghetta důrazně vybízel ke klidu a disciplinovanosti. Krátce poté byl na základě vykonstruovaného obvinění zatčen, dopraven do Malé pevnosti, která sloužila jako vězení gestapa, a zde zastřelen.

Benjamin Murmelstein (1905–1989): Narodil se ve Lvově, po roce 1918 emigroval do Vídně, na zdejší univerzitě byl promován na doktora filozofie, od roku 1931 byl rabínem Náboženské obce izraelitů, od roku 1938 členem jejího vedení, kromě toho působil i jako docent Teologické fakulty izraelitů Vídeňské univerzity. Ve své funkci jako třetí židovský starší se Murmelstein pokoušel bránit nacistickým pohlavářům v pronásledování vězňů v ghettu. To se dařilo úměrně tomu, jak se nacistický režim postupně rozpadal. Krátce po skončení války byl Murmelstein českými úřady internován pro údajnou kolaboraci, nakonec byl ale po osmnácti měsících z vyšetřovací vazby propuštěn. Poté emigroval do Říma, kde v roce 1989 zemřel.

¹⁵⁾ H. G. ADLER, s. 149–154 a 158, 1. díl „Dějiny“.

¹⁶⁾ Tamtéž, s. 159.

¹⁷⁾ Tamtéž, s. 159–160.

¹⁸⁾ Tamtéž, s. 160–161.

¹⁹⁾ H. G. ADLER, předmluva k 2. vydání, s. 18, 1. díl „Dějiny“.

²⁰⁾ Hannah ARENDT, Eichmann in Jerusalem, München 1986, s. 153 (1. německé vydání pochází z roku 1964); česky: Hannah ARENDOVÁ, Eichmann v Jeruzalémě, Zpráva o banalitě zla, s. 158, Praha 1995.

²¹⁾ Hannah ARENDT, Eichmann in Jerusalem, München 1986, s. 162; česky: Hannah ARENDOVÁ, Eichmann v Jeruzalémě, Zpráva o banalitě zla, s. 168, Praha 1995.

²²⁾ Raul HILBERG, The Destruction of European Jews, Chicago 1961, citováno dle: Livia ROTHKIRCHEN, Die Repräsentanten der Theresienstädter Selbstverwaltung. Differenzierung der Ansichten, in: Theresienstädter Studien und Dokumente (dále TStD) 1996, s. 119; česky: Raul HILBERG, The Destruction of European Jews, Chicago 1961, citováno dle: Livia ROTHKIRCHENOVÁ, Představitelé terezínské samosprávy, Názorové diferencie, in: Terezínské studie a dokumenty (dále TSD) 1996, s. 104.

²³⁾ Terezínská pamětní kniha I, editor Miroslav Kárný a kol., Praha 1995, s. 43.

²⁴⁾ K tomu srov. působivou výpověď svědka událostí in: Philipp MANES, Als ob's ein Leben wär, Wien/Berlin 2005, zejm. sešit 1.

²⁵⁾ Příslušné rešerše popisují následující situaci: Obtíže, jež bylo třeba překonat, byly obrovské. V letních a podzimních měsících roku 1942 se v důsledku hromadných transportů, především z protektorátu, později i z říše, počet vězňů mimořádně zvýšil. Nejvyššího počtu 58 491 vězňů bylo dosaženo 18. září 1942, kdy na jednu osobu připadalo 1,6 m². Panoval nedostatek vody, elektrického proudu, kanalizace byla v ubohém stavu, začaly se šířit epidemie. V září 1942 byl zaznamenán nejvyšší počet vězňů zemřelých za jeden měsíc, a to počtem 3 941 případů úmrtí. Po dalším roce byly díky činnosti samosprávě v čele se zástupcem židovského staršího Otto Zuckerem nejhorší nedostatky odstraněny; viz Jaroslava MILOTOVÁ, Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy, in: Acta Theresiana, sv. 1, s. 21 an.; Otto ZUCKER, Otto Zuckers Theresienstädter Bericht, in: TStD 1995, s. 271–303, zejména s. 298 an.; česky: Otto ZUCKER, Terezínská zpráva Otto Zuckera, in: TSD 2000, s. 97–126, zejména s. 122; Terezínská pamětní kniha, s. 33 an.

²⁶⁾ Ruth BONDY, Jakob Edelstein – der erste Judenälteste von Theresienstadt, in: Theresienstadt in der „Endlösung der Judenfrage“ (dále „Endlösung“), Praha 1992, s. 83; česky: Ruth BONDYOVÁ, Jakob Edelstein – první židovský starší Terezína, in: Terezín v konečném řešení židovské otázky (dále Terezín v konečném...), Praha 1992, s. 76.

²⁷⁾ H. G. ADLER, s. 81 an., 2. díl „Sociologie“.

²⁸⁾ Egon Redlich byl na základě zvláštního nařízení, tzv. Sonderweisung, deportován 23. října 1944 do Osvětimi a zde společně s manželkou zavražděn v plynové komoře. K Redlichově pedagogické činnosti viz Miroslav KRYL, Das Tagebuch Egon Redlichs, in: „Endlösung“, s. 153; česky: Miroslav KRYL, Deník Egona Redlicha, in: Terezín v konečném..., s. 129.

²⁹⁾ Jaroslava MILOTOVÁ, Denní rozkazy, s. 33.

³⁰⁾ K Edelsteinovi: Ruth BONDY, Jakob Edelstein, s. 79–81; česky: Ruth BONDYOVÁ, Jakob Edelstein, s. 73–75; Margalit SHLAIN, Jakob Edelsteins Bemühungen um die Rettung der Juden aus dem Protektorat Böhmen und Mähren von Mai 1939 bis Dezember 1939, in: TStD 2003, s. 71–94; česky: Margalit SHLAINOVÁ, Úsilí Jakoba Edelsteina o záchranu Židů z Protektorátu Čechy a Morava od května do prosince 1939, in: TSD 2003, s. 135–154.

K Eppsteinovi: Wolfgang BENZ, Theresienstadt in der Geschichte der deutschen Juden, in: „Endlösung“, s. 76–77; česky: Wolfgang BENZ, Terezín v historii německých Židů, in: Terezín v konečném..., s. 84–85; Vilma ADEN-GROSSMAN, Berthold Simonsohn. Biographie des jüdischen Sozialpädagogen und Juristen (1912–1978), Frankfurt a. M., s. 141.

K Marmelsteinovi: Jonny MOSER: Dr. Benjamin Marmelstein, Ein ewig Beschuldigter?, in: „Endlösung“, s. 88–89; česky: Jonny MOSER, Dr. Benjamin Marmelstein – navždy obviněným?, in: Terezín v konečném..., s. 87–88; Doron RABINOVICI, Prvky a následky totální bezmoci, in: TSD 2006, s. 117–143.

³¹⁾ Livia ROTHKIRCHEN, Die Repräsentanten der Theresienstädter Selbstverwaltung, TStD 1996, s. 118; česky: Livie ROTHKIRCHENOVÁ, Představitelé terezínské samosprávy, Názorové diferenciace, TSD 1996, s. 103.

³²⁾ Ruth BONDY, Jakob Edelstein, s. 84 an.; česky: Ruth BONDYOVÁ, Jakob Edelstein, s. 77.

³³⁾ „Gerechtigkeit für Dr. Eppstein“. Brief von Jacob Jacobsen, in: Wolfgang BENZ: Theresienstadt in der Geschichte der deutschen Juden, in: „Endlösung“, s. 74–75; česky: „Gerechtigkeit für Dr. Eppstein“. Brief von Jacob Jacobsen, in: Wolfgang BENZ, Terezín v historii německých Židů, in: Terezín v konečném..., s. 83–84.

³⁴⁾ Jonny MOSER, Dr. Benjamin Marmelstein, ein ewig Beschuldigter?, in: „Endlösung“, s. 94; česky: Jonny MOSER, Dr. Benjamin Marmelstein – navždy obviněným?, in: Terezín v konečném..., s. 91–92.

³⁵⁾ Miroslav KÁRNÝ, Ergebnisse und Aufgaben der Theresienstädter Historiographie, in: „Endlösung“, s. 29; česky: Miroslav KÁRNÝ, Výsledky a úkoly terezínské historiografie, in: Terezín v konečném..., s. 25.

³⁶⁾ H. G. ADLER, s. 9–35, 2. díl „Sociologie“.

³⁷⁾ Tamtéž, viz pozn. 12

³⁸⁾ Tamtéž, s. 9.

³⁹⁾ Tamtéž, s. 52 an.

⁴⁰⁾ Tamtéž, s. 42.

⁴¹⁾ Tamtéž, s. 46 an.

⁴²⁾ Tamtéž, s. 35.

⁴³⁾ Tamtéž, s. 400.

⁴⁴⁾ Český badatel v oblasti holokaustu M. Kryl tvrdí, že Adlerem citované „memorandum z prosince 1942 bylo částečně sepsáno Adlerem samotným, přičemž ten své spoluautorství taktně, nebo lépe řečeno takticky zamlčuje“. In: Miroslav KRYL, Das Tagebuch Egon Redlichs, in: „Endlösung“, s. 154; česky: Miroslav KRYL, Deník Egona Redlicha, in: Terezín v konečném..., s. 129–130.

⁴⁵⁾ H. G. ADLER, s. 404 a 405, 2. díl „Sociologie“.

⁴⁶⁾ Tamtéž, s. 401.

⁴⁷⁾ Tamtéž.

⁴⁸⁾ Tamtéž.

⁴⁹⁾ H. G. ADLER, s. 15, 1. díl „Dějiny“.

⁵⁰⁾ Tamtéž, s. 15.

⁵¹⁾ H. G. ADLER, s. 429 an., 2. díl „Sociologie“.

⁵²⁾ Srov. mj.: Anita FRANKOVÁ, Theresienstädter Erziehung. Berichte zum ersten Jahrestag der Theresienstädter Heime in L 417, in: TStD 1996, s. 142–148; česky: Anita FRANKOVÁ, Terezínská výchova – Zprávy k prvnímu výročí terezínských domovů v L 417, in: TSD 1998, s. 114–120; Berichte zum ersten Jahrestag der Theresienstädter Heime in L 417, in: TStD 1996, s. 149–180; česky: Zprávy k prvnímu výročí terezínských domovů v L 417, in: TSD 1998, s. 121–153 (česká verze obsahuje zprávy ne vždy stejných lidí a v jiném pořadí než německá verze); Nili KEREN: Ein pädagogisches Poem, in: „Endlösung“, s. 156–163; česky: Nili KERENOVÁ, Pedagogická poéma, in: Terezín v konečném..., s. 131–136; Erik POLÁK, Bedeutung der Zeitschriften im Leben der Theresienstädter Kinder und Jugend, in: „Endlösung“, s. 164–172; česky: Erik POLÁK, Úloha časopisů v životě terezínských dětí a mládeže, in: Terezín v konečném..., s. 137–143; Hanuš SCHIMMERLING, Jüdische Jugend im Widerstand, in: „Endlösung“, s. 179–185; česky: Hanuš SCHIMMERLING, Židovská mládež v hnutí odporu, in: Terezín v konečném..., s. 116–120; Jehuda BACON, Můj život v Terezíně, Jerusalem 1947, in: H. G. Adler, Terezín, s. 405–412, 2. díl „Sociologie“.

⁵³⁾ Nili KEREN, Ein pädagogisches Poem, in: „Endlösung“, s. 157; česky: Nili KERENOVÁ, Pedagogická poéma, in: Terezín v konečném..., s. 136.

⁵⁴⁾ Tehdy dvaadvacetiletá Trude Simonsohnová byla pečovatelkou v domově L 410. Před krátkou do-

- bou mi v rozhovoru moji zkušenost potvrdila. Ve vzpomínce jí zejména utkvělo, s jakým zaujetím „její“ děvčata podporovala starší lidi bydlící v kasárnách.
- ⁵⁵⁾ Walter Eisinger byl vychovatelem v chlapeckém domově I v L 417 a politicky náležel k levici, inicioval vznik kolektivu mladých hochů, který se sám spravoval a vydával vlastní časopis. Walter Eisinger, *Epochen im Heim I*, in: TStD 1998, s. 165–169; česky: Walter Eisinger, *Epochy domova I*, in: TSD 1998, s. 140–143. Příkladem těchto mladistvých následovaly četné skupiny v jiných domovech. Hoši vydávali své časopisy, tvořili nástěnky, organizovali zájmové skupiny apod., viz rovněž: Erik POLÁK, *Bedeutung der Zeitschriften im Leben der Theresienstädter Kinder und Jugend*, in: „Endlösung“, s. 164–172; česky: Erik POLÁK, *Úloha časopisů v životě terezínských dětí a mládeže*, in: *Terezín v konečném...*, s. 137–143.
- ⁵⁶⁾ Ota Klein, vedoucí chlapeckých domovů v L 417, kritizuje „heslovité, povrchní zprostředkování židovské výchovy“ a informuje o střetech mezi sionistickými a asimilačně orientovanými názory. Po jednom roce došlo podle jeho slov ke „shodě o zásadně nepolitické výchově“ (coby „nepolitická“ je tu míněna výchova „nikoliv stranicko-politická“); Ota KLEIN, *Über die sogenannte politische Erziehung der Jugend*, TStD 1998, s. 158–160; česky: Ota KLEIN, *O takzvané politické výchově mládeže*, TSD 1998, s. 123–125.
- ⁵⁷⁾ H. G. ADLER, s. 445 an., 2. díl „Sociologie“.
- ⁵⁸⁾ H. G. ADLER, s. 173, 1. díl „Dějiny“.
- ⁵⁹⁾ Tamtéž, s. 192.
- ⁶⁰⁾ Tamtéž, s. 212.
- ⁶¹⁾ H. G. ADLER, s. 448 an., 2. díl „Sociologie“.
- ⁶²⁾ K biografickým údajům o vynikajících osobnostech kulturního života uvedených v této kapitole viz *Ghetto Theresienstadt 1941–1945 – ein Nachschlagewerk*, in: <http://www.ghetto-theresienstadt.info/>.
- ⁶³⁾ Jelena MAKAROVA a kol.: *Die Akademie des Überlebens*, in: TStD 1998, s. 213; česky: Jelena MAKAROVÁ, *Akademie přežití*, in: TSD 1998, s. 232.
- ⁶⁴⁾ Jelena MAKAROVA a kol.: *Die Akademie des Überlebens*, in: TStD 1998, s. 219; česky: Jelena MAKAROVÁ, *Akademie přežití*, in: TSD 1998, s. 237.
- ⁶⁵⁾ Jelena MAKAROVA a kol.: *Die Akademie des Überlebens*, in: TStD 1998, s. 214, 220; česky: Jelena MAKAROVÁ, *Akademie přežití*, in: TSD 1998, s. 233, 238–239.
- ⁶⁶⁾ Philipp Manes, ročník 1875, byl spolu s manželkou zavlčen s posledním transportem do Osvětimi. Zde byli oba zavražděni 30. října 1944 v plynové komoře. Naštěstí se podařilo zachránit jeho obsáhlou rukopisnou „Zprávu o činnosti“ (*Tätigkeitsbericht*), v níž informuje nejen o zajímavých podrobnostech přednášek, nýbrž i působivě líčí všední život v ghettu; viz zpráva, krátká biografická příloha a jmenný rejstřík in: MANES, *Als ob's ein Leben wär*.
- ⁶⁷⁾ Eva ŠORMOVÁ, *Theater in Theresienstadt*, in: TStD 1997, s. 270; česky: Eva ŠORMOVÁ, *Divadlo v Terezíně*, in: TSD 1997, s. 247.
- ⁶⁸⁾ Např. Molièrův „*Georges Dandin*“, Gogolova „*Ženitba*“, Schillerova „*Marie Stuartovna*“, Smetanova „*Prodaná nevěsta*“ a „*Hubička*“ i Mozartova „*Kouzelná flétna*“ a „*Únos ze serailu*“. K těmto a následujícím údajům o kulturním životě viz H. G. ADLER, s. 445–490, 2. díl „Sociologie“.
- ⁶⁹⁾ H. G. ADLER, s. 445–453, 2. díl „Sociologie“.
- ⁷⁰⁾ Tamtéž, s. 455 an.
- ⁷¹⁾ Tamtéž, s. 107 an.
- ⁷²⁾ Tamtéž, s. 108.
- ⁷³⁾ Tamtéž.
- ⁷⁴⁾ H. G. ADLER, s. 62, 3. díl „Psychologie“.
- ⁷⁵⁾ H. G. ADLER, s. 237, 1. díl „Dějiny“.
- ⁷⁶⁾ Uvedenou Adlerovu výpověď potvrzuje Miroslav KÁRNÝ, *Theresienstädter Herbsttransporte 1944*, in: TStD 1995, s. 7–23, zejm. s. 18–19; česky: Miroslav KÁRNÝ, *Terezínské podzemní transporty 1944*, in: TSD 1996, s. 10–39, zejm. s. 19–21.
- ⁷⁷⁾ Miroslav KÁRNÝ, *Ergebnisse und Aufgaben der Theresienstädter Historiographie*, in: „Endlösung“, s. 27; česky: Miroslav KÁRNÝ, *Výsledky a úkoly terezínské historiografie*, in: *Terezín v konečném...*, s. 24.
- ⁷⁸⁾ Podrobnější informace o odboji viz Jiří KOSTA, Jaroslava MILOTOVÁ, Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, *Tschechische und slowakische Juden im Widerstand*, Berlin 2008, 3. kapitola.
- ⁷⁹⁾ H. G. ADLER, s. 149, 1. díl „Dějiny“.
- ⁸⁰⁾ H. G. ADLER, s. 105, 3. díl „Psychologie“, pozn. 5 a s. 87, pozn. 30b.

- ⁸¹⁾ H. G. ADLER, s. 40, 1. díl „Dějiny“.
- ⁸²⁾ Tamtéž.
- ⁸³⁾ Miroslav KÁRNÝ, Ergebnisse und Aufgaben der Theresienstädter Historiographie, in: „Endlösung“, s. 27; česky: Miroslav KÁRNÝ, Výsledky a úkoly terezínské historiografie, in: Terezín v konečném..., s. 24.
- ⁸⁴⁾ Wolfgang Benz právě varuje před častým falešným vnímáním dějin Terezína, „kde se především pěstovala hudba a kde se malovalo, kde významní vědci vedli učené disputace, kde vznikaly dojemné dětské kresby“, Theresienstadt: Ein vergessener Ort der deutschen Geschichte?, in: TStD 1996, s. 7–8 (text nevyšel v české verzi).
- ⁸⁵⁾ Jeremy ADLER, Doslov, s. 297–299, 3. díl „Psychologie“.
- ⁸⁶⁾ Tamtéž, s. 284.
- ⁸⁷⁾ H. G. ADLER, s. 73, 3. díl „Psychologie“.
- ⁸⁸⁾ Ghetto Theresienstadt 1941–1945 – ein Nachschlagewerk, in: <http://www.ghetto-theresienstadt.info/>.
- ⁸⁹⁾ H. G. ADLER, srov. jmenný rejstřík, s. 275, 3. díl „Psychologie“.
- ⁹⁰⁾ Karl LOEWENSTEIN, Minsk – Im Lager der deutschen Juden, in: Beilage zur Wochenzeitschrift „Das Parlament“. B 45/46 vom 7. November 1956, s. 706–718, Minsk. Im Lager der deutschen Juden. Bonn 1961.
- ⁹¹⁾ O tomto procesu bohužel neexistuje žádný autentický pramen v písemné formě, k dispozici není ani znění rozsudku. Je skutečností, že úřad předsedajícího soudce v ghettu vykonával dr. Josef Klang, jeden z předních rakouských soudců jak před anšlusem v roce 1938, tak i ještě několik let po roce 1945.
- ⁹²⁾ Na fatální Loewensteinovo působení na Adlera mimořádně důrazně poukázal Emil UTITZ (Terezín, Věstník ŽNO, 1. 5. 1956, s. 7–8), jakož i Miroslav KÁRNÝ, Ergebnisse und Aufgaben der Theresienstädter Historiographie, in: „Endlösung“, s. 27; česky: Miroslav KÁRNÝ, Výsledky a úkoly terezínské historiografie, in: Terezín v konečném..., s. 23.
- ⁹³⁾ Elias CANETTI, Masse und Macht, Hamburg 1960; česky: Elias CANETTI, Masa a moc, Praha 2007 (2. vydání); Hermann BROCH, Die Schlafwandler, Zürich 1952; česky: Hermann BROCH, Náměsíčníci, Praha 1966.
- ⁹⁴⁾ H. G. ADLER, s. 14, 3. díl „Psychologie“.
- ⁹⁵⁾ Tamtéž, s. 24 an.
- ⁹⁶⁾ Terezínská pamětní kniha I, s. 54.

H. G. ADLER'S OPUS MAGNUM ON THE TEREZÍN GHETTO
A critical review of a standard work (abridged from German original)

Jiří Kosta
Summary

In specialized literature, H. G. Adler's book represents the most extensive work on the Terezín Ghetto. Furthermore, the book offers the most detailed analysis of that concentration camp. At the beginning of his article, Jiří Kosta explains why he wrote his critical review of the book only several decades after its appearance in 1955, in the following words: in communist Czechoslovakia, where I lived until 1968, Jewish subjects were tabooed; in my exile in Germany I was first fully occupied by my professorship in the field of national economy, and only after I had become an emeritus professor did I begin to study the theme of the persecution of Jews under the Nazi regime, whose victim I had myself been as a Terezín and Auschwitz prisoner. In the course of his research Kosta found in Adler's book severe criticism of the Terezín (Jewish) Self-Administration and also a devastating description of the inmates. These two critical judgments in Adler's book turned to be the chief focus of Kosta's polemical review of the work. Opening his review, Kosta presents Adler's biography and the titles of the three parts of his book: "History", "Sociology" and "Psychology". In the "History" volume Adler extensively criticized the Ghetto's three acting Jewish elders (Judenälteste), namely Jakub Edelstein from Prague (shot dead in Auschwitz), Paul Eppstein from Berlin (executed in the Gestapo Police Prison in Terezín's Small Fortress) and Benjamin Murlstein (who had lived to see the liberation of the Ghetto but who was unjustly accused of collusion with the Nazis). In Adler's view, none of the three used the space for taking decisions, given within the limits imposed by the SS Command, for the good of the inmates. Adler criticized the leading officials of the Self-Administration, i. e. the Jewish elders and heads of the individual departments, for what he called incompetence and moral decay, notably protectionism, corruption and thievery. Kosta counters by presenting a positive portrayal of their personalities as well as a description of the way they discharged their duties.

Adler's description and criticism of the Ghetto administration are first based, in Part II, on a document listing the Self-Administration's nine departments and their range of activities. This particular source was released by the Ghetto administration in August 1944. As a matter of fact, this was a time when the Nazis were losing on all fronts. In this way, Adler deliberately wanted to make readers believe in the existence of an enormous bureaucratic monster representing unnecessarily rampant administration. Characteristic of this particular approach is the case of an "excessively bureaucratic" Leisure Time Planning Department. This gives rise to the impression that the inmates had nothing else to do but listen to lectures or music etc. However, it was a document influenced by the SS for the purpose of a propaganda campaign addressed to Western countries. It was designed to tell the world: "Look at a model settlement for Jews!". But contrary to this, what was truly typical of the life of the Terezín inmates during their incarceration in the Ghetto were transports to the death camps in the East, while the organization of this task was handled by a small administrative staff.

Adler's other "sociological" reflections are focused on youth care and the content of the Ghetto's cultural life. In the first instance, Adler criticized the Ghetto administration saying that young people, accommodated in special "homes" (Heime), were too politicized, notably under the sway of their Zionist leaders. However, prisoners' own experience shows that it was the exemplary guidance of young teachers that actually helped in raising a new generation of children sharing their common hope in survival and in the liberation of the camp. As for culture, it is true to say that in the relevant year 1943 the Nazi leaders were interested, to a certain extent, in offering the inmates a range of cultural pursuits to ensure and keep peace and quiet in the camp. For their part, the inmates were keen on taking up the opportunity for further emotional and intellectual enrichment, strengthening their unshakable faith in a better future. Kosta does not deny that Adler's book contains many valuable facts on Terezín, but he cannot accept Adler's scathing judgments, which aroused Kosta's profound indignation. The conclusion of the book's Part III contains Adler's overall denunciation of the character of the Ghetto inmates. That is why Kosta argued most vehemently with Adler's accusation of the prisoners' moral decay "according to the example of their Self-Administration".

OPUS MAGNUM H. G. ADLERS ÜBER DAS GHETTO THERESIENSTADT Kritik eines Standardwerkes (gekürzt aus dem deutschen Original)

Jiří Kosta
Resümee

Das Buch von H. G. Adler ist das umfassendste Werk der Fachliteratur über das Ghetto Theresienstadt; es enthält zudem die bislang ausführlichste Analyse dieses Konzentrationslagers. Jiří Kosta begründet in seiner Rezension eingangs, warum er seine kritische Replik erst einige Jahrzehnte nach der Herausgabe der ersten Auflage dieses Buchs (1955) schrieb, wie folgt: In der kommunistischen Tschechoslowakei, in der er bis 1968 lebte, war jegliche jüdische Thematik tabuisiert. Im deutschen Exil war er dann vollauf mit der Professur für Volkswirtschaft beschäftigt und begann erst nach seiner Emeritierung, sich dem Thema der Verfolgung der Juden im III. Reich zu widmen, der er in jungen Jahren als Häftling in Theresienstadt und Auschwitz selbst zum Opfer gefallen war. In diesem Zusammenhang sah sich Kosta, wie er schreibt, durch die von Adler geäußerte scharfe Kritik an der Selbstverwaltung des Ghettos Theresienstadt und darüber hinaus durch dessen vernichtende Charakteristik der Häftlinge herausgefordert. Er entschied sich, in einer eingehenden Polemik zur Arbeit des Autors Stellung zu nehmen. Nach einer kurzen Einführung mit der Biographie von Adler macht der Rezensent mit dem in drei Teile gegliederten Inhalt des Buchs über das Ghetto bekannt: „Geschichte“, „Soziologie“ und „Psychologie“. Der Teil „Geschichte“ enthält in erster Linie eine ausführliche Kritik der drei aufeinander folgenden Judenältesten: des Jakob Edelstein aus Prag (erschossen in Auschwitz), des Paul Eppstein aus Berlin (hingerichtet im Gestapogefängnis in der Kleinen Festung Theresienstadt) und des Benjamin Marmorstein (der zwar die Befreiung erlebte, dann jedoch ungerechterweise der Kollaboration beschuldigt wurde). Keine dieser Persönlichkeiten habe – so Adler – den von der SS-Kommandantur eingeräumten Entscheidungsspielraum zum Wohl der Häftlinge genutzt. Adler wirft den Leitern der Selbstverwaltung, also den Judenältesten und den Abteilungsleitern der einzelnen Bereiche, vor, sie seien ihren Aufgaben nicht gewachsen gewesen und hätten den moralischen Niedergang in Form von Protektion, Korruption und Diebstahl zu verantworten. Kosta charakterisiert in seiner Replik die führenden Persönlichkeiten als integer und hält die Erfüllung der ihnen übertragenen Aufgaben für angemessen.

Im zweiten Teil des Buchs stützt Adler seine Beschreibung und Kritik der Verwaltung zunächst auf ein Dokument, das ein Verzeichnis von neun Abteilungen und deren Tätigkeiten enthält (Leitung, Arbeitszentrale, innere Verwaltung usw.). Diese Quelle wurde von der Leitung des Ghettos im August 1944 veröffentlicht. Es ging also um eine Zeit, als der deutschen Wehrmacht an allen Kriegsfrenten das Wasser bis zum Hals stand. Adler beabsichtigte mit der Charakteristik beim Leser gezielt den Eindruck eines immensen Monstrums, einer überflüssig bombastischen Administration hervorzurufen. Typisch für dieses Herangehen ist das Beispiel der „aufgeblähten“ Abteilung für die Planung der Freizeitgestaltung. Hier wird die Vorstellung vermittelt, als hätten die Häftlinge nichts anderes zu tun, als Vorträgen beizuwohnen, sich musikalische Darbietungen anzuhören u. dgl. Es handelte sich um ein Dokument, das von den SS-Leuten beeinflusst war und einer nach Westen gerichteten Propagandakampagne dienen und verkünden sollte: „Schaut her, so sieht also eine jüdische Mustersiedlung aus!“ Jedoch das, was die Häftlinge von Theresienstadt während ihres Aufenthalts im Ghetto vor allem bewegte, war die Organisation der Transporte in die Todeslager im Osten, und diese „Aufgabe“ bewältigte die zahlenmäßig bescheidene Administration.

Weitere „soziologische“ Überlegungen von Adler betrafen die Jugendfürsorge sowie das kulturelle Leben in Theresienstadt. Bezüglich der ersten Angelegenheit warf Adler der Leitung des Ghettos vor, dass die Jugend, die in gesonderten Heimen untergebrachte war, allzu stark politisiert würde, und zwar vor allem durch den Einfluss zionistischer Betreuer. Die Erfahrungen der Häftlinge zeugten jedoch davon, so der Rezensent, dass in diesen Wohnheimen infolge der musterhaften Führung durch junge Pädagogen eine neue Generation von Kindern heranwuchs, die die gemeinsame Hoffnung verband, die Befreiung zu erleben. Was nun das kulturelle Leben betrifft, stimmt es zwar, dass die Naziführer gerade im genannten Jahr 1943 ein gewisses Interesse daran hatten, für sich auf diese Weise Ruhe und Ordnung sicher zu stellen. Die Häftlinge nutzten natürlich gern die Möglichkeiten einer geistigen Bereicherung. Sie bestärkten damit ihren festen Glauben an eine bessere Zukunft. Kosta leugnet nicht, dass Adlers Buch zahlreiche wertvolle Fakten über das Ghetto Theresienstadt präsentiert, er widerspricht jedoch entschieden seinen Werturteilen. Der III. Teil des Buchs enthält abschließend eine pauschale Diskreditierung aller Häftlinge. Kosta polemisiert deshalb am schärfsten mit Adlers Bezichtigung der Häftlinge, sie seien, „dem Beispiel ihrer Selbstverwaltung folgend“, moralisch verfallen.

KULTURNÍ ČINNOST RAKOUSKÝCH VĚZŇŮ V GHETTU TEREZÍN (1942–1944)¹⁾

Miroslav Kryl, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

Na prvním místě musím zdůraznit význam důležité, zajímavé a obsáhlé sbírky dokumentů a dokladů o kulturní činnosti a uměleckém snažení terezínských vězňů. Jde o jedinečnou sbírku, kterou v ghettu soukromě shromáždil Karel Heřman (původním jménem Herrmann). Narodil se roku 1905 v Lázních Bělohrad; po maturitě pracoval jako úředník v Praze u různých firem a po okupaci zbytků českých zemí nacisty byl stále více zatlačován do méně významných míst. Spolu se svou manželkou Marií, rozenou Benešovou (1914), byl také nucen stěhovat se do stále stísněnějších bytů. Dne 4. prosince 1941 byl deportován do Terezína s transportem J, nazývaným rovněž AK II. Od ledna 1942 se stal vedoucím evidence v tzv. Hamburských kasárnách (bloku III ve schématu ubikací v plánu ghetta). Od 2. července 1942, kdy došlo k jeho tzv. otevření, tzn. přeměně celého města v židovský sběrný a koncentrační tábor, byl jmenován vedoucím evidence „2. okresu“. Manželka Marie, jejíž životní osudy jsou rovněž spjaty s osudem sbírky, byla do Terezína deportována 28. dubna 1942 z Prahy.²⁾

K. Heřman využíval svého úředního postavení v rámci samosprávy ghetta i toho, že patřil ke zmíněné již skupině „AK (Aufbaukommando) II“. Uvedená skutečnost jej i manželku do r. 1944 do značné míry chránila před transporty na Východ a také mu umožňovala podporovat kulturní a umělecké aktivity vězňů různých skupin i národností. Mnohé pořady, zejména ty, které se konaly v Hamburských kasárnách, přímo organizoval. Počínaje rokem 1944 začal vytvářet svou sbírku. Nejdříve do ní zařazoval různé úřední doklady o své činnosti v dané funkci. Od roku 1943 soustavně shromažďoval i další doklady o vězeňské každodennosti v ghettu, a to v obrazové a textové formě a v udivující jednotné grafické podobě. V rámci uvedeného bohatého materiálu vynikají doklady o kulturních a uměleckých pořadech ve formě upomínkových programů („plakátků“). Jejich největší množství vzniklo, respektive do systematicky uspořádané sbírky bylo zařazeno (někdy – z chronologického hlediska – dodatečně) v období od jara do léta roku 1944. Svou sbírku Karel Heřman dovedl do září roku 1944.³⁾

Nové bádání umožnilo rekonstruovat osud tohoto jedinečného pramene. Karel Heřman spolu s manželkou byl zařazen do posledního terezínského transportu do Auschwitz II-Birkenau, který odjel z Terezína 28. října 1944. Ještě předtím zanechal sbírku u spolehlivého spoluvězně. Šťastnou shodou okolností oba manželé přežili decimující deportace. Tvůrce sbírky byl 27. ledna 1945 v Osvětimi osvobozen Rudou armádou a přes Krakov a Poprad se vrátil v roce 1945 do Prahy. Paní Marie byla z Osvětimi odvečena až do Bergen-Belsenu a později do Raguhnu u Dessau, což byl pobočný buchenwaldský tábor. Při jeho evakuaci se spolu s transporty smrti dostala zpět do Terezína, kde se dočkala osvobození. Zde

převzala sbírku a převezla ji do Prahy, kde se 1. června 1945 shledala se svým mužem.

A tak se spolu se záchranou obou manželů stalo, že jedinečná a neobyčejně rozsáhlá sbírka zůstala na českém území, totiž v rodičovském domě Marie Heřmanové, kde se manželé usadili po válce a kde se jim roku 1947 narodila dcera Zuzana. Karel Heřman zemřel na infarkt 20. října 1953. Počátkem 70. let získal největší část sbírky Památník Terezín jako jeden z nejdůležitějších autentických pramenů k dějinám terezínského ghetta, zejména pokud jde o aktivity, jimiž jeho vězni naplňovali svůj volný čas.⁴⁾

Dokument je o to cennější, že jej bylo možno ponechat v podstatě v původním chronologickém a tematickém uspořádání. Podivuhodné je i jeho malířské a grafické ztvárnění. V současnosti je k dispozici podrobná muzeologická evidence sbírky (včetně obsahu i technického provedení) a potřebné zakonzervování originálu. Navíc badatelům slouží i podrobný jmenný rejstřík k jejím více než 700 položkám.

Podle Evy Kolářové, která podrobně prozkoumala svědectví Heřmanovy sbírky o kulturní a zejména literární činnosti německy tvořících vězňů Terezína, sledoval Karel Heřman dva cíle:

„Za prvé chtěl uchovat doklady a důkazy o činnosti „Oddělení pro volný čas“ (Freizeitgestaltung) pro budoucnost. Tak vznikla svého druhu neoficiální kronika této organizace. Za druhé vystupuje do popředí pamětní charakter sbírky. Svědčí o něm věnování [tj. umělců a aktérů kulturních pořadů – pozn. M. K.] a grafická a umělecká podoba materiálu.“⁵⁾

Dodejme, že název zvláštního oddělení židovské samosprávy – Freizeitgestaltung – byl vynucený. (Vždyť Židé jako „podlidé“ v očích nacistů se přece nemohli a neměli tvořivě podílet na kulturních hodnotách vyhrazených jen „árijcům“.) Nakonec se termín, zkracovaný na FZG, v táboře vžil. V jeho rámci se konala kulturní představení a vznikala umělecká díla; kulturní život terezínského ghetta, známý i ve světě, byl vězňům posilou. Na těchto aktivitách, často ve spolupráci s českými, německými a nizozemskými členy terezínského „nuceného společenství“, se podíleli také Židé deportovaní z Rakouska.

Jestliže padne zmínka o kabaretních nebo „revuálních“ představeních v rámci německých divadelních skupin v ghettu, pak odborníci v oboru literární historie a teatrologie nemohou opomenout silnou tradici vídeňské operety.⁶⁾ Tu sem zanesli především rakouští profesionální divadelníci z doby předválečné. Jistě je i zde vhodné připomenout vídeňského komika Hanse Hofera.⁷⁾ V Heřmanově sbírce jeho činnost připomínají plakátky k veselohrám „Die Diktatur der Frauen“ a „Soupé na rozloučenou“ od Artura Schnitzlera. Další se vztahují ke kabaretním, satirickým, tj. k terezínskému životu pojatým scénkám, skečům a montážím z operet, o nichž se zmíním dále. (Hoferova skupina nese ve sbírce název „Hofer Revue“.)

Čeští historici a někdejší vězni Terezína, Karel Lagus a Josef Polák, považují Hoferův kabaret za nejúspěšnější z německých divadelních skupin.⁸⁾ Kuplety, které zde zazněly, břitce ironizovaly a zesměšňovaly protekci v židovské „samospráv-

né“ organizaci táborového života, byrokratičnost, protěžování nebo výsady a nezasloužené privilegování, ale i procedury, jimž byli vězni vystaveni (např. proslulé odvíšivování, „Entwesung“). A také krádeže z táborových zásob, pověstné a pro Terezín typické „schleusen“. Podle svědectví autorů byly Hoferovy texty v ghettu opisovány a šířeny (vedle jiných, německy i česky komponovaných).

Krátká citace ukazuje, jak Hofer zhodnotil podporu kulturního dění ze strany Karla Heřmana. Vtipně se zde dotkl i vlastní popularity, stejně jako v satirické básni s názvem Theaterkarte.⁹⁾

„In C III fängt jede Vorstellung mit Lärm an.
Und da kommt der gute Karl Herrmann
Und sagt: Schaut's zu das keiner hier rauft,
Ich bin nämlich heute ausverkauft,
Denn heut' ist nicht Vortrag, Gesang, Symphonie,
Wenn's ausverkauft ist – spielt die „Hofer-Revue“.

Wer schafft und leistet ist ein MANN,
Ein HERR ist, wer befehlen kann,
drum hört sichs nicht erstaunlich an,
Daß unser HERR-MANN beides kann
[...]
Meinem lieben Kulturbegeisterten Karli Herrmann
Dem Förderer der Freizeit in C III
Von seinem dankbaren Hans Hofer“¹⁰⁾

Dr. Leopold (Leo) Strauss (narozen 21. ledna 1897), syn operetního skladatele Oskara Strausse, byl do Terezína deportován 2. října 1942. Zde založil skupinu „Strauss Ensemble“, která se stala jedním z nejpobulárnějších kabaretů.¹¹⁾ Je autorem celé řady básní a písní, ve kterých se snažil povzbuzovat spoluvězně vzpomínkami na lepší minulost. Na druhé straně pomáhal prostřednictvím satiry a sarkasmu překonávat tíživou atmosféru strachu a bezvýchodnosti. Leo Strauss spolupracoval, stejně jako nizozemský klavírista Martin Roman, s proslulou terezínskou skupinou, kterou vytvořil předválečný berlínský herec, režisér a kabaretiér Kurt Gerron: dal jí název „Karusel“ (Kolotoč). V jeho programech, zejména literárních, účinkovali také vězni deportovaní do Terezína z Čech, respektive Prahy.¹²⁾ (Vřelými slovy díků jsou naplněna i věnování všech těchto protagonistů, která se nacházejí v Heřmanově sbírce.)

Eva Kolářová poukázala ve své zde již zmíněné monografii na literární i dokumentární kvalitu Straussových textů. Skutečně ji nelze posuzovat jen estetickými měřítky.¹³⁾ Smutek a zoufalství zaznívají ze Straussových veršů „Gib mir bald ein kleines Lebenszeichen“ s námětem obávaných transportů na Východ. Naopak, Straussův text „Hymnus an eine Juedin“, obsažený ve sbírce Karla Heřmana, je obrácen k věčnosti židovského národa, jehož příslušníci nacisté násilně deporto-

vali do Terezína. Dovolím si v německém originále ocitovat úsudek Evy Kolářové o této básni:

„Das Mädchen wird zum Symbol des jüdischen Volkes. Ihr Lied ist das Lied ihres Volkes, des ewigen, schwermütigen, ruhelosen Volkes, das durch all die Jahrhunderte wanderte, das viel gelitten hat, verfolgt wurde, und sich nun hilflos im Ghetto nach Freiheit sehnt. Das Lied genauso wie das Volk wird nie vergessen sein [...].“¹⁴⁾

Leopold Strauss byl do Terezína deportován z Vídně spolu se svou manželkou Myrou, která hrála v jeho souboru. Spolu byli také z ghetta odvečeni do Osvětimi s transportem Eq 12. října 1944 a oba zahynuli.

Zde bych chtěl vyzvednout Straussův písňový text „Als ob“. Eva Kolářová prokázala, že v úplnosti se dochoval právě díky Heřmanově sbírce. Považuji jej za pendant k táborové hymně, jíž se v Terezíně stal „Terezínský marš“ českého kabaretiéra Karla Švenka, přeložený v ghettu do němčiny a také v ní zpívány. Charakteristické jsou podle mého soudu už první Straussovy verše z citované písně:

„Ich kenn ein kleines Städtchen,
Ein Städtchen ganz tip top,
Ich kenn es nicht beim Namen,
Ich nenn's die Stadt als ob.
Nicht alle Leute können in diese Stadt hinein
Es muessen Auserwählte
Der als ob – Rasse sein.
Die leben dort ihr Leben
Als ob's ein Leben waer
[...]“¹⁵⁾

Walter Lindenbaum, narozený 27. dubna 1905, byl vídeňský novinář a básník. Do ghetta byl zavlečen 2. dubna 1943 a rychle se začlenil do terezínského kulturního dění, recitoval a zpíval své básně. Založil si časem vlastní skupinu a později se spojil s architektem Hansem Smetanou z Prahy. Lindenbaumovy aktivity si získaly značný okruh příznivců. Neváhal dát k dispozici své texty i pro „Hofer-Revue“, anebo se s ní přímo autorsky spojoval. Dokazuje to program (upomínkový list) v Heřmanově sbírce, který nese název „Es tut sich was“ s podtitulem „Ein lustiger Bilderbogen“. Měl sloužit k obveselení publika, ale autor v něm reagoval i na realitu ghetta. Je to zřetelné z jedné součásti programu, nazvané „Theresienstädter Fledermaus“ na libreto Hanse Hofera. Pečlivý autor upomínkového programu neopomněl uvést, že hudba pochází od Johanna Strausse.¹⁶⁾

V Heřmanově sbírce jsou uloženy – mezi více než třiceti rukopisy partitur písni odrážejících realitu ghetta – také Lindenbaumovy texty i s jeho věnováním sběrateli. Eva Kolářová analyzovala ve své monografii, jakou roli sehrály v Terezíně oblíbené vídeňské melodie. Do této kategorie patřily retrospektivní pořady typu „Aus der Familie der Strausse“, ale i program „Von Offenbach bis Abraham“

s podtitulem „Revue jüdischer Operetten-Komponisten“. (Kromě hlavního režiséra H. Hofera a jeho manželky v programu účinkovali vězni pocházející z českých zemí, například zpěvačka Anny Freyová.)¹⁷⁾

Tyto programy vyvolávaly v lidech vzpomínky na minulý svobodný život a vzdalovaly je tristní skutečnosti. „Může [jim] to mít někdo za zlé?“ ptá se ve své knize Eva Kolářová – a já se ztotožňuji s jejím stanoviskem. V komentáři k titulu „Drunft im Prater ist ein Platzler!“ (s hudbou Otto Skuteckého a s podtitulem „Theresienstädter Wiener Lied“) napsala, že i zde našla své místo terezínská skutečnost.¹⁸⁾

Jako hořkou sociální baladu hodnotím (v kontrastu k předchozímu tématu) báseň W. Lindenbauma „Nimmt der Herr die Suppe?“, jejíž text je rovněž součástí Heřmanovy sbírky. Staří, zbědovaní lidé čekají u výdejny jídla v ghettu na to, zda někdo odmítne řídkou, vodovou, nechutnou polévku, kterou by si mohli vzít místo něho:

„Wer kennt sie nicht die alte Frau,
Die Wangen hohl, die Haare grau,
Den Star der Bettlergruppe?
Sie schleicht sich an, verstohlen, diskret
Und demutsvoll die Stimme fleht:
Nimmt der Herr die Suppe?
[...].“¹⁹⁾

Básník a šansonier Lindenbaum, který svými písněmi dodával naději, byl 28. září 1944 deportován do Auschwitz II-Birkenau a později se dostal do Buchenwaldu. V roce 1945 zahynul v pobočném táboře Ohrdruf.

Olomoucký germanista prof. Ludvík Václavěk uvádí ve svých studiích o německé literatuře vzniklé v Terezíně ještě další tvůrce původem z Rakouska, které nezachytil ve své sbírce Karel Heřman. Jde zejména o básníčku Eriku Taube (1913–1944), která byla v Terezíně vězněna od 10. prosince 1941 a na smrt do Osvětimi deportována 4. října 1944. (Z její terezínské tvorby se zachovalo asi padesát básní a několik kreseb.) Z Vídně pocházel Ludwig Hift (1899–1981), vězněný v Terezíně od 2. října 1942 a zde osvobozený. Ve velmi útlém věku prošla Terezínem rakousko-americká renomovaná autorka Ruth Klüger (narozena ve Vídni r. 1931). V roce 1944 ji deportovali do Osvětimi, věznění v koncentračních táborech přežila a po válce se odstěhovala do USA. Je autorkou autobiografické knihy „Weiter leben“.²⁰⁾

Mohu jen doplnit, že v Terezíně strávil téměř tři roky života, ukončeného 28. října 1944 posledním terezínským transportem do Osvětimi, básník vídeňské secese Kamil (Camill, Camillo) Hoffmann. Rodák z českého Kolína se zasloužil mj. i o překlady děl českých básníků do němčiny. Před I. světovou válkou se spřátelil s T. G. Masarykem a v nové republice vstoupil do jejích diplomatických služeb. (Působil v letech 1921–1938 jako československý tiskový atašé v Berlíně.) Jeho

terezínský deník je patrně ztracen nebo zničen; dochovaly se však zde vytvořené básně, plné smutku a beznaděje, které byly po válce zveřejněny.²¹⁾

O Hoffmannových aktivitách v rámci terezínského kulturního dění podává zprávu i Heřmanova sbírka. V proslulé německé skupině Phillipa Manese se zúčastnil (vedle jiných vězňů, kteří rovněž pocházeli z českých zemí) recitačních večerů. Přednášena i dramatizována byla díla velikánů německé literatury a skutečnily se stovky přednášek. V tomto rámci přednesl Hoffmann i vlastní texty. Dokonce se stal (pravděpodobně od roku 1944) členem vedení terezínské FZG, odpovědným za činnost divadelních skupin.²²⁾ Avšak při představení „Wiener Dichtung der Jahrhundertwende“ (jehož přesnou dataci neznáme), které režíroval Hugo Friedmann a v němž účinkovali i manželé Straussovi, se na Kamila Hoffmanna nedostalo. Snad mohu dodat, že součástí programu – patrně jako jeho „odlehčení“ – byla sehrána Schnitzlerova komedie „Komtesse Mitzi“.²³⁾

V závěru své stati chci uvést zjištění Evy Kolářové o poválečném uvedení šansonů a básní z terezínského kabaretní tvorby v německém jazyce. Dne 8. října 1992 se konala ve vídeňském divadle v okrese Josefstadt premiéra nazvaná „Chansons und Satiren aus Theresienstadt“. Mnohé texty byly převzaty ze sbírky Karla Heřmana. V listopadu roku 1995 uvedla norská herečka Bennte Kohan v drážďanském divadle Brettl pořad nazvaný „Morgen fängt das Leben an“. Zazněly v něm básně a písně z terezínských kabaretů.²⁴⁾

Závěrečné hodnocení, se kterým se plně ztotožňuji, reprodukuji tak, jak je podala citovaná badatelka:

„Alle diese Lieder und Gedichte haben eines gemeinsam. Sie entstanden in Theresienstadt, einer Stadt, wo unverstellbare Verhältnisse herrschten, einem Ghetto und KZ zugleich. Sie wurden von Menschen, die in dieser Zwangsgemeinschaft lebten, geschrieben. Sie sind Dokumente, Zeugnisse. Aber sie erfüllen noch eine Aufgabe – sie spendeten Hoffnung, Mut, moralischen Halt, sie stärkten den Überlebenswillen und die Widerstandskraft.“²⁵⁾

Na závěr bych chtěl čtenáře seznámit s dokumentem, který pochází z Heřmanovy sbírky a který v dosavadní odborné literatuře nebyl zmíněn.²⁶⁾ Jde o německy psaný záznam, na němž jsou zachycena témata deseti přednášek, které v Terezíně proslovil MUDr. Viktor Frankl.²⁷⁾ Jejich názvy však na list vepsal přímo jejich autor, lékař (neurolog), jak se sám uvedl. Šlo například o témata: Spánek a jeho poruchy, Jak si uchovat zdravé nervy, Sociální psychoterapie, Únava ze života a odvaha k životu v Terezíně, ale také například Psychologie alpinismu, Problém existence v psychoterapii apod.²⁸⁾

Jistě, v Terezíně byly prosloveny stovky lékařských přednášek, populárních i vysoce odborných. Zde však máme před sebou jedinečný doklad o vědecké a popularizační činnosti vídeňského specialisty, světově proslulého profesora psychiatrie a neurologie.

Do Terezína byl MUDr. Viktor Frankl deportován z Vídně 25. září 1942 s transportem s kódovým označením IV/11. V ghettu byli uvězněni jeho žena a bratr a rovněž otec s matkou. (Jako jediná z rodiny se zachránila emigrací do

Austrálie jejich sestra Stella.) Věznění v koncentračních táborech přežil jediný MUDr. V. Frankl, prostřední ze sourozenců. Do Osvětimi, přesněji do Auschwitz II-Birkenau byl odvezen s transportem Es 19. října 1944. Odtud byl odvezen na otrockou práci do pobočných táborů Dachau, a to do Kauferingu (uvězněn byl v pobočných táborech III a VI).²⁹⁾ Šťastnou shodou okolností se zde dočkal v dubnu 1945 osvobození americkou armádou.

Už před válkou byl dr. Frankl vědecky činný. Do tábora v Birkenau pronesl rukopis své vědecké práce v oboru neurologie a léčení duševních nemocí, který v poslední chvíli odložil – zašitý v kabátě – při přijímací proceduře. Manuskript byl okamžitě zničen. (Autor jej po válce musel rekonstruovat.) Roku 1948 se stal profesorem Univerzity ve Vídni a působil i na dalších světových univerzitách. Jím založený nový vědní obor – logoterapie – je někdy nazýván „třetím vídeňským směrem psychoterapie“.³⁰⁾ Prof. Viktor Frankl patří k největším vědeckým kapacitám z řad zachráněných vězňů terezínského ghetta.

Poznámky

¹⁾ Tento článek vznikl na základě referátu, který jsem pronesl u příležitosti česko-rakouského kolokvia s tematikou holocaustu, který uspořádaly společnost „Aktion“ (tj. Česko-rakouská akce) na Univerzitě v Linci a katedra germanistiky Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 19. května 2009.

²⁾ Srov.: Jana ŠTEFANIKOVÁ: Karel Herrmanns Tätigkeit in Theresienstadt in den Jahren 1941–1944. Die Heřman-Sammlung und ihr Schicksal. In: Theresienstädter Studien und Dokumente 2004 (Herausgeber: Jaroslava Milotová, Ulf Rathgeber, Michael Wögerbauer), Praha, Sefer 2004, s. 74 až 76.

³⁾ Tamtéž, s. 93–95.

⁴⁾ Srov. tamtéž, s. 95–97.

⁵⁾ Eva KOLÁŘOVÁ: Das Theresienstadt-Bild in Werken der Häftlinge 1941–1945. Die Sammlung von Karl Herrmann. Ústí n. L., Albis International – Ústav slovansko-germánských studií UJEP, 1998, s. 106–107.

⁶⁾ Srov. zejména: Eva ŠORMOVÁ: Divadlo v Terezíně 1941–1945, Ústí n. L., Severočeské nakladatelství – Památník Terezín, 1972, s. 86 ad.

⁷⁾ Vlastním jménem Hans Schulhof (po válce přijal jméno Hanuš, domácí znělo „Hofek“) se narodil v Praze 17. března 1907. Do Terezína byl deportován s pražským transportem s označením AAu 17. července 1942. Do Auschwitz II-Birkenau byl odvezen s transportem Ek 28. září 1944. Osvobození se dočkal v Allachu, pobočném táboře Dachau. Vrátil se do Prahy, kde působil v letech 1945 až 1964 v různých divadlech; posléze se odstěhoval do Rostocku. Jeho poválečné memoáry zůstaly v rukopise a není mi znám další osud textu ani jejich autora. Srov.: Eva ŠORMOVÁ: Divadlo v Terezíně, s. 109, pozn. č. 129. (Na s. 111 čteme mylný časový údaj o Hoferově příjezdu do Terezína. Viz oddíl Literatura, titul č. 5.) – Za vyhledání spolehlivých biografických údajů – nejen o H. Hoferovi – v „Terezín Digital Centre“ jsem svým díkem zavázán Anně Hájkové.

⁸⁾ Karel LAGUS – Josef POLÁK: Město za mřížemi, Praha, Naše vojsko – Svaz protifašistických bojovníků 1964, s. 197.

⁹⁾ Památník Terezín (dále PT), inv. č. 4076/1,2.

¹⁰⁾ Eva KOLÁŘOVÁ: Die Sammlung von Karl Herrmann, s. 120.

¹¹⁾ PT, inv. č. 4080.

¹²⁾ Srov.: „Literarisches Strauss Brett!“ – PT, inv. č. 4079.

¹³⁾ Uvedená autorka připravila se studenty germanistiky montáž, která se skládala z recitace vybraných básnických textů L. Strausse, W. Lindenbauma a dalších německy píšících autorů v Terezíně.

- ¹⁴⁾ Eva KOLÁŘOVÁ: Die Sammlung von Karl Herrmann, s. 132. – Česká germanistka E. Kolářová ve svých citacích důsledně ponechává originální pravopis německých textů podle citovaného pramene: například „Juedin“ místo „Jüdin“, „muessen“, „waer“ místo „müssen“, „wär“ apod.
- ¹⁵⁾ Tamtéž, s. 129.
- ¹⁶⁾ PT, inv. č. 4195, 4164.
- ¹⁷⁾ PT, inv. č. 3846. – Zpěvačka přežila věznění v koncentračních táborech. Jako jediný žijící účastník událostí spatých s holocaustem a ghettem Terezín zahrála jednu z epizodních rolí ve filmu „Transport z ráje“. (Film vznikl roku 1962; režisér Zbyněk Brynych napsal scénář spolu s Arnoštem Lustigem na základě jeho povídkového souboru „Noc a naděje“.)
- ¹⁸⁾ Eva KOLÁŘOVÁ: Die Sammlung von Karl Herrmann, s. 134.
- ¹⁹⁾ PT, inv. č. 4103.
- ²⁰⁾ Vojtěch BLODIG ad.: Kultura proti smrti. Stálé expozice Památníku Terezín umístěné v bývalých Magdeburských kasárnách. Vydal Památník Terezín v Nakladatelství Oswald, Praha 2002, s. 207.
- ²¹⁾ Srov.: Miroslav KRYL. Terezínský osud Kamila Hoffmanna (1878–1944). In: Terezínské studie a dokumenty 2000, ed. M. Kárný, E. Lorencová, Praha, Academia – Institut Terezínské iniciativy 2000, s. 189–201.
- ²²⁾ Viz PT, inv. č. 4111/21, 3863, 3864.
- ²³⁾ Tamtéž, inv. č. 4026.
- ²⁴⁾ Eva KOLÁŘOVÁ: Die Sammlung von Karl Herrmann, s. 147.
- ²⁵⁾ Tamtéž, s. 135.
- ²⁶⁾ Pro nedostatek času jsem o něm na česko-rakouské konferenci 19. května 2009 nereferoval.
- ²⁷⁾ Záhloví zapsal kaligraficky Heřmanův spolupracovník, s největší pravděpodobností grafik Heinrich Bähr.
- ²⁸⁾ Viz PT, inv. č. 3993.
- ²⁹⁾ Srov.: Edith RAIMOVÁ: Nucená práce a vyhlazení v posledním roce války. In: Terezín v konečném řešení židovské otázky (sborník z Mezinárodní konference historiků k 50. výročí vzniku terezínského ghetta 1941–1945), ed. M. Kárný a V. Blodíg, Praha 1992, s. 179–181, pozn. č. 15.
- ³⁰⁾ Snad lze doplnit, že dne 17. března 1994 udělila Masarykova univerzita v Brně prof. Viktoru E. Franklovi Zlatou medaili při příležitosti jeho zdejší přednášky. (Jeho otec pocházel z Moravy, matka byla rodačkou z Prahy.) – Srov.: Viktor Emanuel FRANKL: Člověk hledá smysl. Úvod do logoterapie. 1. část: Zkušenost z koncentračního tábora, 2. část Základní pojmy logoterapie, Praha, Psychologické nakladatelství J. Kocourek 1994. Vlastní zážitky autor vylíčil až počínaje selekcí na rampě v Auschwitz II-Birkenau – a Terezín tak do své reflexe holocaustu nezařadil. Prof. V. E. Frankl zemřel ve Vídni 2. září 1997. Viz nekrolog, jehož autorem na vlastních webových stránkách je Dr. C. Georgie Boeree z Shippensburg University.

CULTURAL ACTIVITIES OF AUSTRIAN INMATES IN THE TEREZÍN GHETTO (1942–1944)

Miroslav Kryl

Summary

This is a paper delivered by the author at an international history conference, held as part of the joint Czech-Austrian project linking the universities in Linz and Ústí nad Labem. It was based on the monograph by Eva Kolářová “Theresienstadt-Bild in Werken der Häftlinge 1941–1945. Die Sammlung von Karl Herrmann”, published in Ústí nad Labem in 1998. It also drew on the author’s own research of the collection of Karel Heřman (Karl Herrmann), kept by the Terezín Memorial as an outstanding source on the cultural and artistic activities of inmates in the Terezín Ghetto.

DIE KULTURELLE TÄTIGKEIT ÖSTERREICHISCHER HÄFTLINGE IM GHETTO THERESIENSTADT (1942–1944)

Miroslav Kryl

Resümee

Inhalt des Aufsatzes ist der Text des Referates, das der Autor auf der internationalen Historikerkonferenz, die im Rahmen der tschechisch-österreichischen Zusammenarbeit der Universitäten in Linz und Ústí nad Labem stattfand, gehalten hatte. Er verwendete als Quelle die Monographie von Eva Kolářová „Theresienstadt-Bild in Werken der Häftlinge 1941–1945. Die Sammlung von Karl Herrmann“, erschienen 1998 in Ústí nad Labem. Er stützte sich aber auch auf eigene Studien der Sammlung von Karel Heřman (Karl Herrmann), die als hervorragende Quelle der kulturellen und künstlerischen Tätigkeit der Häftlinge des Ghettos Theresienstadt von der Gedenkstätte Theresienstadt aufbewahrt wird.

PRACOVNÍ NASAZENÍ TEREZÍNSKÝCH VĚZŇŮ V SUDETSKÉ ŽUPĚ – PROSMYKY A MLÉKOJEDY U LITOMĚŘIC, DLAŽKOVICE

Tomáš Fedorovič, Památník Terežín

Práceschopní vězni a vězeňkyně ghetta Terežín představovali pro okupační aparát vítaný pracovní a ekonomický potenciál.¹⁾ Protože jejich práce přinášela tamní služebně SS dodatečné finance, byli posíláni na práci na mnohá místa v protektorátu.²⁾ Kromě těchto venkovních komand, kdy pracující ženy a muži byli dlouhodobě umístěni mimo ghetto, existovala i venkovní komanda, kdy se v nich zaměstnaní Židé vraceli na noc zpět do ghetta. V našem článku se budeme věnovat pracovním komandům z terežínského ghetta pracujícím nikoliv v protektorátu, ale ve třech kilometrech vzdálených Mlékojedech, ležících již v sudetské župě, a dále zmíníme i komanda vyslaná na úpravu zámku v Dlačkovicích a komando Kamýk.

V době okupace (1940) padlo na litoměřickém landrátu rozhodnutí, aby se silnice druhé třídy v úseku mezi Prosmuky a Litoměřicemi přebudovala. Jak se vyjádřil starosta Mlékojed v dubnu 1940: „*Durch den heurigen Eisgang und Hochwasser der Elbe, sind sämtliche Strassen und Feldwege stark in Mitleidschaft gezogen worden. Teilweise sind die Wege der Art beschädigt worden, dass sie überhaupt unbefahrbar sind.*“³⁾

Samotná výstavba silnice byla rozdělena na tři části – úsek A (silnice mezi Želeticemi a Mlékojedy), úsek B (silnice mezi Mlékojedy a Prosmuky) a úsek C (silnice v obci Prosmuky).

V roce 1940 podal starosta v Prosmykách žádost o schválení dotace 48 000 RM na stavbu betonové silnice mezi Prosmuky a Mlékojedy. Tento pětisetmetrový úsek, vyvýšený o čtyři metry nad původní výšku silnice, měl být zbudován z „volkswirtschaftlichen Gründen“, neboť dosavadní nezpevněná silnice spojující tyto obce s Litoměřicemi a Lovosicemi by se v rámci přestavby stala současně hrází, a tak by se využilo její ochranné funkce před každoročními záplavami rozsáhlých oblastí na levém břehu Labe a před škodami vznikajícími na této silnici, nemovitostech a polnostech (15 ha).⁴⁾ Zakázku na vybudování silnice získala firma Bauunternehmung Conrad K.G. Bad Warmbrunn, Posen, Reichenberg.

Jako pracovní síla měly být nasazeny čtyři desítky válečných zajatců umístěných v táboře pro válečné zajatce v Prosmykách a práce měly podle původního plánu trvat od února do konce srpna 1941. Vězni měli dostávat 60 % tarifní mzdy, která ovšem byla vyúčtována příslušným Stalagem.⁵⁾

Práce na úseku B pokračovaly i po původním termínu. Z dokumentů zachovaných ve Státním okresním archivu v Litoměřicích se sídlem v Lovosicích však není zřejmé, kdy nasadili na práce vězně z policejní věznice gestapa v terežínské Malé pevnosti, jak dosvědčuje obrazový materiál k článku. První zmínka je z října 1941, kdy důlní mistr Dengler z firmy Conrad požádal litoměřický landrát, aby se

obrátil na gestapo s žádostí, zda by vězni z terezínské policejní věznice mohli pracovat o půl hodiny denně déle s cílem dosáhnout co nejdříve kýženého pracovního výsledku.⁶⁾

„Hauptsturmführer! Ich habe mit Hilfe Ihrer Häftlinge meinen Strassenbau in Prosmyk so weit vorgetrieben, dass er nun vor dem letzten Baulos, dem Betonieren der Fahrbahn steht [...] Ich bitte Sie, dazu nach Möglichkeit die von Ihnen gestellten Häftlinge täglich eine Stunde, mindestens aber eine halbe Stunde länger arbeiten zu lassen [...].“⁷⁾

O praktickém dopadu tohoto dopisu na práci vězňů z Malé pevnosti nic nevíme, ale je nám známo, že snaha o zvýšení počtu vězňů ze stávajících 30 na 40 osob z listopadu 1941 byla odmítnuta.⁸⁾ Nakonec na počátku prosince 1941 byli vězni z policejní věznice v Malé pevnosti ze stavby kvůli velkému mrazu staženi.⁹⁾

V polovině února 1942 zaslal litoměřický landrát na místodržitelství do Liberce dopis, ve kterém popisuje již vykonané práce na úseku B. Především konstatuje, že úsek mezi Prosmuky a Mlékojedy je již skoro hotov a do budoucna bude potřeba dodělat úsek mezi Mlékojedy a mostem přes Labe v Litoměřicích. Jak vyplývá z žádosti o přidělení dotace, náklady na tuto stavbu v celkové výši 90 000 – 95 000 RM byly vyhodnoceny jako nízké i pro pracovní nasazení vězňů z Terezína a blízkost příhodných zdrojů pro stavební materiál. Pracovní úřad dotaci na tuto stavbu povolil ovšem pouze s podmínkou, že *„[...] Bei den Arbeiten dürfen nur Häftlinge aus Theresienstadt angesetzt werden. Die Beschäftigung und Zuweisung zusätzlicher Arbeitskräfte ist ausgeschlossen.“¹⁰⁾*

Je zajímavé, že právě na přelomu února a března 1942 dochází k důležité změně v pracovním nasazení vězňů z Terezína. Zatímco ještě v dopise ze 4. února litoměřický landrát SS Stubaf. Paul Illing konstatoval, že *„die Arbeitskräfte waren bisher aus dem Protektorat (Polizeigefängnis Theresienstadt) bereitgestellt [...]“¹¹⁾* tak již 16. února 1942 v konceptu dopisu pro Liberec píše, že požádal K. H. Franka, aby obdržel *„wie bisher Häftlinge aus dem Lager Theresienstadt in möglichst grosser Anzahl“*, přičemž K. H. Frank mu v této záležitosti přislíbil plnou podporu.¹²⁾ Již 27. února vyjednává Hofmann ze stavební firmy Conrad s velitelem ghetta SS Ostuf. dr. Siegfriedem Seidlem (1911–1947) o poskytnutí 20 mužů pro práce právě na tomto stavebním úseku. Jak vyplývá ze záznamu, Seidl pomoc přislíbil s tím, že *„wohl jüdische Arbeitskräfte genügend vorhanden sind“*, ovšem poukazoval na skutečnost, že sice velí českému četnickému oddílu, ten však nemůže v žádném případě vyslat k jejich ostraze na říšské území. Jediným řešením se ukázalo přiřazení SS ostrahy. Toto si však vyžádalo svolení samotného K. H. Franka. Ještě 3. března 1942 však žádnou SS ostrahu Seidl přidělenou nedostal.¹³⁾ Z dopisu stavební firmy Conrad provádějící stavební práce na svěřeném úseku vyplývá, že se 5. března 1942 znovu telefonicky obrátila na velitelství terezínského ghetta ve věci poskytnutí židovské pracovní síly. Jejich žádost však byla dr. Siegfriedem Seidlem, velitelem terezínského ghetta, odmítnuta, neboť od vládního rady dr. Simona z pracovního úřadu v Ústí nad Labem dostal nový příkaz nezaměstnávat na této stavbě při dláždění silnice (Pflasterarbeiten) již žádného Žida.¹⁴⁾ Z důvodu prodlení a nepo-

Ledochod v Prosmykách v roce 1941 (SOkA Litoměřice)

skytnutí těchto židovských pomocných sil byla nedokončená stavba následně vážně poškozena záplavou a ledochodem (Eisgang) v druhé polovině března 1942.¹⁵⁾

O měsíc později, z ekonomických důvodů, byla stavební výjimka pro stavbu silnice mezi Prosmyky a Mlékojedy Říšským pověřencem pro řízení stavebnictví v Liberci k 15. dubnu 1942 zastavena. V předkládané žádosti pro bezpodmínečné znovuoobnovení prací se ovšem pevně počítalo s prací židovských vězňů z nedalekého ghetta.¹⁶⁾ Zatímco do 15. dubna 1942 pracovalo na rozestavěném stavebním úseku nepravidelně 25 Židů, po tomto datu jich mělo být nasazeno až 60.¹⁷⁾ V přehledu pracovního nasazení z 20. června 1942 pracovalo na stavbě silnice mezi Prosmyky a Mlékojedy však stále jen 24 Židů a jejich práce měla být ukončena k 30. listopadu 1942.¹⁸⁾ O tři dny později byl termín dokončení odložen na 1. prosinec 1942 s poznámkou, že dalších 40 Židů z ghetta je vyžádáno.¹⁹⁾ Firma Conrad z Liberce, která prováděla práce i v úseku Mlékojedy – Želetice (Eisendörfel) žádala stále o kontingent dalších 25 práceschopných Židů. Kvůli tomu se měl dr. Illing obrátit na příslušná místa v Praze.²⁰⁾

O tom, že jejich počet neodpovídal představám německých civilních hodnostářů, svědčí i situační zpráva ze stavby z 25. září 1942, která vybízí k citaci i z důvodu, že nám ukazuje na několik zásadních událostí ve vývoji terezínského ghetta.

„Bei der am 25. September 1942 stattgefundenen Baukontrolle wurde wieder festgestellt, dass nur eine ungenügende Anzahl von Juden zur Arbeitsleistung erschienen war. Nach der am selben Tage mit Herrn Dr. Seidel [Seidl] in Theresienstadt erfolgten Rücksprache erklärte dieser, dass er ausserstande sei, die Zahl der Juden (30) zu erhöhen. Er erklärte, dass er bereits auch von anderen Arbeitsplätzen Juden abziehen musste, ja sogar ein Arbeitskommando auf einer Baustelle ganz

*zurückziehen musste. Um seine ihm übertragenen Arbeiten durchführen zu können, sah er sich gezwungen, selbst Zivilarbeiter einzustellen. Nur aus Freundschaft zu Ihnen und in Anbetracht der Dringlichkeit der durchzuführenden Arbeiten wurde die Beschickung der Baustelle nicht eingestellt, sondern zwangsläufig auf den Stand von 30 Juden reduziert. Ein Zusage, dass es bei diesem Stande bleibt, d.h., dass dieser nicht nochmals verkleinert wird, kann er nicht geben.*²¹⁾

Za prvé se ukazuje, že příliv starých a především práceneschopných Židů z Německa a Rakouska v létě a na podzim 1942 zcela ochromil pracovní soběstačnost terezínského ghetta a vázal v drtivé míře všechny práceschopné osoby pro potřeby ghetta. Tento problém převisu starých lidí nad mladými a produktivními se podařilo vyřešit až s podzimními transporty starých lidí do vyhlazovacího tábora v Treblince.

Další významnou skutečností je přesah vlivu terezínského ghetta nejen na území protektorátu, ale i na území sudetské župy. Z dopisu vyplývá, že vztah mezi velitelem ghetta a litoměřickým landrátem byl více než jen formální. Jednou z mnoha styčných ploch mohlo být i jejich členství v SS.

Výše uvedený nedostatek židovských pracovních sil z 25. září 1942 měl být nakonec vyřešen zaměstnáním ruských válečných zajatců z tábora v Lovosicích.²²⁾ Tito zajatci byli (či měli být) nasazeni na tento stavební úsek od 16. října 1942.²³⁾ Ještě v listopadu 1942 se však v návrhu na pokračování výstavby vyhotoveném stavbyvedoucím píše o 40 Židech, kteří na stavbě pracují, a současně zde není žádná zmínka o nasazení válečných zajatců.²⁴⁾

Zasílání židovských dělníků z ghetta na stavbu nejspíše ustalo, neboť v září 1943 požádal Seeling z Říšského úřadu silničního stavitelství v Teplicích-Šanově o znovuoobnovení zasílání nejméně 20 Židů na stavbu silnice nového velitele terezínského ghetta SS Ostuf. Antona Burgera (1911–1995).²⁵⁾ Ten jejich prosbě vyhověl²⁶⁾ a je jisté, že i poslední terezínský komandant SS Ostuf. Karl Rahm (1907 až 1947), jak potvrzuje dokument z 22. března 1944, posílal na výstavbu silnice v Mlékojedech nadále ještě 14 židovských vězňů-dělníků z ghetta.²⁷⁾ Jen doplňuji pro celistvost informace, že v období od prosince 1942 do března 1943 pracovala na stavbě kromě Židů z Terezína i skupina 18 „Zivil-Strafgefangenen“. V tomto případě se nejspíš nejednalo o skupinu vězňů z Malé pevnosti v Terezíně.²⁸⁾ Kdy byly práce na této silnici ukončeny a židovské pracovní komando staženo, není z dochovaných dokumentů zřejmé, jisté však je, že toto komando patří v historii ghetta k nejdéle trvajícím venkovním komandům (období 1942–1944).

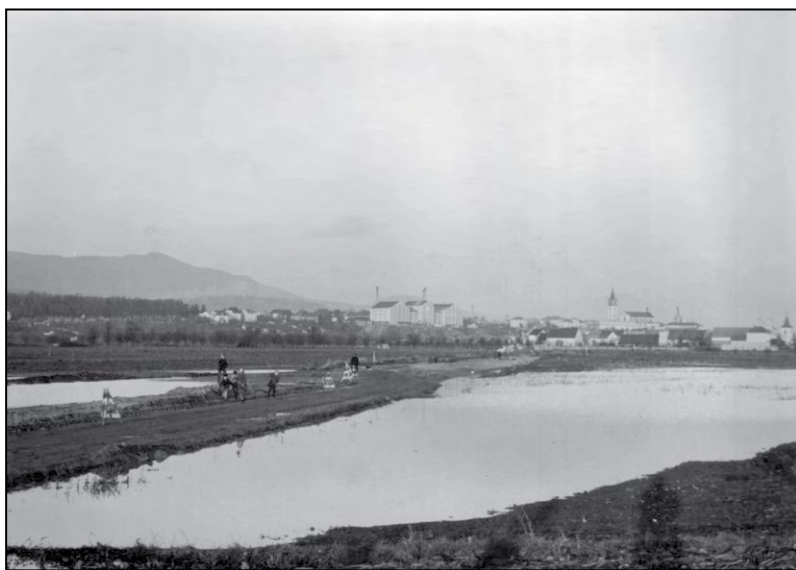
Na základě výkazů venkovních pracovních komand je jisté, že židovské dělníky vystřídal znovu vězni z policejní věznice gestapa v Malé pevnosti. O tom se dochovaly záznamy za období od září 1944 do ledna 1945. Na stavbě bylo zaměstnáno na 40 vězňů a pracovní doba se pohybovala v závislosti na denním světle od 6.45 do 18.20 hodin v září 1944 a od 7.00 do 16.20 hodin v prosinci 1944 a lednu 1945. Komando přestalo existovat 24. ledna 1945, neboť o den později byla v soupisu venkovních komand u komanda Prosmik [Prosmky] učiněna poznámka „zurückgeblieben“.²⁹⁾

Počet nasazených vězňů na stavbě silnice II. třídy Litoměřice – Mlékojedy – Prosmuky³⁰⁾

1. 2. 1941	40 válečných zajatců (předpoklad)
říjen – listopad 1941	30 vězňů z terezínské věznice
12. 3. 1942	50 vězňů-Židů ? (předpoklad)
10. 4. 1942	25 Židů
od 15. 4. 1942	55 Židů (?)
20. 6. 1942	24 Židů
30. 9. 1942	30 Židů
16. 10. 1942	váleční zajatci (předpoklad)
listopad 1942	40 Židů
15. 12. 1942	30 Židů + 18 Zivil-Strafgefangene
15. 3. 1943	30 Židů + 18 Zivil-Strafgefangene
15. 9. 1943	30 Židů
15. 12. 1943	20 Židů
15. 3. 1944	14 Židů
září 1944 – leden 1945	40 vězňů z terezínské věznice

Ve sbírkách Památníku Terezín se zachovaly dvě vzpomínky na pracovní komando při stavbě silnice mezi Litoměřicemi a Prosmuky. Vilém Kantor (nar. 1911, Vídeň) vzpomíná, že „v době heydrichiády jsme chodili na stavbu silnice směrem na Litoměřice. Byla to velká dřina, ale dostávali jsme tam chleba a jitrnicovou polévku. S námi pracovali i němečtí dělníci od stavební firmy a jejich mistr byl velice ostrý.“³¹⁾ Poměrně zajímavou vzpomínku přináší Leopold Pick (nar. 1903, Bršljanice), který utekl z ghetta a válku v ilegalitě přežil, neboť hrozilo, že bude zařazen do transportu do Osvětimi v říjnu 1942. Využil příležitosti venkovního nasazení a během práce na staveništi ohlásil, že potřebuje vykonat potřebu, hvězdu zahrabal a pěšky došel až do Prahy. Na práci v Mlékojedech vzpomíná, že „je někteří místní lidé podporovali. Vězňové nacházeli na silnici jídlo.“³²⁾

Dalším komandem, kam docházeli terezínští vězňové, bylo komando pracující v Litoměřicích. Jeden z pamětníků, Jiří Wachtl (nar. 1910, Velké Meziříčí), ho nazval „komandem Kamýk“. Na komando vstávali vězni v pět hodin ráno a o hodinu později je přejímala u brány ghetta stráž wehrmachtu, která je podle vzpomínky doprovázela až do dělostřeleckých kasáren pod Radobylem, kde je přebírala další eskorta. „V době, kdy jsme tam přicházeli, vytahovali na kasárenském dvoře, kde byl stožár, německou vlajku se všemi poctami a fanfárami. Obvykle jsme šli předtím dvě hodiny a nikdo si nemohl ‚odskočit‘. My jsme se také museli zúčastnit ceremoniálu, dalo by se říci, že 90 % během té parády vykonalo svoji potřebu. Vždycky to prošlo, jednou tam však byl nějaký důležitý velitel ceremoniálu a toto považoval za urážku. [...] Přihlásilo se nás asi 14. Tento velitel podal hlášení na komandanturu do Terezína a přišlo nařízení, že musíme být zařazeni do prosincového transportu.“ Nakonec měli být odsouzeni soudem ghetta ke 14 dnům vězení, ale v denních

Pracovní nasazení vězňů policejní věznice gestapa v Malé pevnosti na stavbě silnice Litoměřice – Mlékojedy – Prosmky (SOKA Litoměřice)

rozkazech židovské samosprávy se Wachtlovo jméno mezi osobami odsouzenými nevyskytuje. Z transportních čísel je tedy možné datovat jeho účast v komandu od září do prosince 1943.³³⁾ Ještě předtím, než nastoupil do komanda Kamýk, píše Eva Roubíčková do svého deníku 13. 9. 1943 tento záznam: „Toho dne byla velká aféra, přibližně 20 lidí bylo zavřeno a posláno na pevnost pro spojení s árijci. Pracovali za Litoměřicemi na planýrovacích pracích, Heindl [správně Rudolf

Stavba silnice Litoměřice – Mlékojedy – Prosmuky (SOKA Litoměřice)

Haindl (1912–1948),³⁴⁾ TF] je *prohledal a našel u nich spoustu věcí.*³⁵⁾ Také další terezínský vězeň František Schnurmacher (nar. 1912) pracoval v roce 1943 na stavbě střílnice v Litoměřicích. „Byl tam asi jen 5x až 6x, začaly se tam zhoršovat podmínky. Nejdříve tam hlídali staří dědkové, ale asi nebylo dostatečné tempo, pak nastoupili floutci a začalo tlučení.“³⁶⁾ Nevíme, zda se jedná o totéž komando, které je třikrát zmíněno v denních rozkazech židovské samosprávy.³⁷⁾ Denní rozkaz

Přehledná mapa silnic okresu Litoměřice (SOKA Litoměřice)

z 6. srpna 1942 sděluje okolnosti úmrtí a slavnostní pocty při pohřbu Eduarda Zentnera, který byl při práci v Litoměřicích zasypan a podlehl svým zraněním.³⁸⁾

Kooperace mezi litoměřickým landrátem a terezínskou služebnou SS nezůstala pouze u stavby silnice mezi litoměřickým mostem a Mlékojedy, ale probíhala i u opravných prací na zámku v Dlažkovicích. Ještě předtím, než do zámku v Dlažkovicích přišlo pracovní komando z ghetta Terezín, měl tento zámek patřící šlechtické rodině Schönbornů svou pohnutou historii. Vznik „Wohngemeinschaft Dlaschkowitz“ souvisel se snahou úřadu landráta a také gestapa koncentrovat

a izolovat zbylé židovské obyvatelstva litoměřického landrátu od okolního obyvatelstva.³⁹⁾

V situační zprávě vládního prezidenta v Ústí nad Labem z listopadu 1941 se k bodu Juden (Židé) píše: „*Auch der Landrat in Leitmeritz beabsichtigt der drückenden Wohnungsnot besonders in der Städten Leitmeritz und Lobositz dadurch zu steuern, dass er die Juden, die zum Teil noch in guten Wohnungen sitzen, gemeinsam im Schloss Dlaschkowitz unterbringen will; auf diese Weise wird auch die Überwachung der Juden wesentlich erleichtert.*“⁴⁰⁾

Část zámeckého komplexu v Dlažkovicích byla obydlena nejspíše od podzimu roku 1941 do roku 1943.⁴¹⁾ Na dokumentu z listopadu 1941 je uvedeno jediné konkrétní číslo z německých archivů o počtu Židů v Dlažkovicích, přičemž k 1. listopadu 1941 bylo internováno v Dlažkovicích pouhých 18 Židů.⁴²⁾ Přibližný počet všech židovských osob, které v roce 1942 zámek prošly, činí asi 120 až 130 osob.⁴³⁾

Dohled nad obyvateli zámku mělo gestapo. Provoz společenství byl placen samotnými Židy, popř. ho dotovalo Říšské sdružení Židů v Německu. Tato organizace si chtěla se svolením gestapa podle situační zprávy z dubna 1942 pronajmout celý zámek a přestěhovat do něj i Židy z ostatních okresů (Dubá, Česká Lípa, Jablonné v Podještědí). Proti tomuto návrhu koncentrovat Židy v Dlažkovicích se ovšem rozhodně postavil litoměřický landrát.⁴⁴⁾

Struktura nuceného společenství (používá terminologie H. G. Adlera) byla naprosto rozdílná od podobného sběrného střediska v Krásném Lese v Krušných horách, neboť do Dlažkovic byly umístěny celé rodiny a nikoliv osoby přestárlé jako v případě Krásného Lesa. Tomu by odpovídalo i označení Dlažkovic jako *Wohngemeinschaft*⁴⁵⁾ – bytová pospolitost. Domnívám se, že poměr mladých a mladších osob byl na zámku v Dlažkovicích příznivější, neboť, jak vyplývá z jedné ze dvou zachovaných vzpomínek bývalých terezínských vězňů deportovaných do ghetta ze sudetské župy uložených v Památníku Tereziín, opustilo v červenci 1942 Dlažkovice několik desítek lidí, mezi nimi i děti, aby byli odvezeni s transportem přímo na Východ.⁴⁶⁾

„*Die Juden treten im Regierungsbezirk kaum mehr in Erscheinung. Soweit sie arbeitsfähig sind, wurden sie in den letzten Wochen von den Dienststellen der Gestapo nach dem Osten abgeschoben, näheres über diese Aktion ist hier allerdings nicht bekannt geworden.*“⁴⁷⁾

Deportaci práceschopných a mladších ročníků potvrzuje nepřímě i dopis městské spořitelny v Roudnici na Labem místnímu úřadu v Dlažkovicích z 15. 8. 1942.

„*Die Jüdin Paula Weiss [...] Laut Mitteilung des Postamtes in Leitmeritz übersiedelte die Gennante nach Dlaschkowitz [...] Da aus dem Gerichtsbeschlusse hervorgeht, dass sie sich in Dlaschkowitz auch nicht mehr befindet, erlauben wir uns an Sie das höfl. Ansuchen zu stellen, uns gefl. mitteilen zu wollen, wohin Paula Weiss von dort übersiedelte mit der Angabe ihren jetzigen genauen Adresse.*“ Odpověď z Dlažkovic se nezachovala.⁴⁸⁾

Internace v Dlažkovicích nenabyla nikdy decimálního charakteru, jak dosvěd-

Beleg

Dr. Paul Illing
H-Obersturmbannführer.   Leitmeritz, den 17.10.1941.

Hauptsturmführer +

Ich habe mit Hilfe Ihrer Häftlinge meinen Strassenbau in Prosmik so weit vorgetrieben, dass er nun vor den letzten Baulos, dem Betonieren der Fahrbahn, steht. Das Betonieren muss in einem Arbeitstag durchgeführt werden, wenn die Strassendecke gleichmässig ausfallen soll. Die Arbeit ist von der Gunst des Wetters abhängig. Jeder Tag daher kostbar.

Ich stehe daher vor der Aufgabe, die Tagesarbeitsleistung möglichst zu steigern, um die Betonierarbeiten raschest weiterzutreiben. Ich bitte Sie, dazu nach Möglichkeit die von Ihnen gestellten Häftlinge täglich eine Stunde, mindestens aber eine halbe Stunde länger arbeiten zu lassen, da bei der bisherigen Arbeitszeit der Häftlinge der Arbeitserfolg nicht erreicht werden kann.

Ich danke Ihnen für Ihr Verständnis, das Sie der Wichtigkeit meines Strassenbauvorhabens durch Beistellung Ihrer Häftlinge entgegenbringen und hoffe, dass Sie auch noch dieser meiner Bitte entsprechen können.

H e i l   H i t l e r   !

H-Obersturmbannführer.

H-Hauptsturmführer
J ö c k e l
Führer der Suchkompanie
in Theresienstadt.

Žádost litoměřického landráta veliteli terezínské věznice H. Jöckelovi ohledně zaslání terezínských vězňů (SOKA Litoměřice)

čují i záznamy o úmrtí v třebenické matrice. V zámku Dlažkovice umírají během pouhého roku čtyři osoby, z toho nejméně dva muži.⁴⁹⁾ Všechna úmrtí byla hlášená vedoucím domova Ing. Emilem Steinerem.⁵⁰⁾ Jeho osud po transferu do Dlažkovic je zahalen nejasnostmi. Především nebyl deportován v létě 1942 dále na Východ, neboť ještě v prosinci 1942 je podepsán pod hlášením jednoho z obyvatel

29. September 1943.

72. Off. VII/19/a/2

An die
Dienststelle des Getto
(s. H. des Herrn 1. Hptstf. Berger)

in Theresienstadt.

Betrifft: Straßenbau L. II. C. Eisenbüffel-Deutsch Mikojed.
Hier: Wiederbeistellung der Zivil-Juden zur Fertig-
stellung des Besetzungspflasters und der Gräben.
Vorgang: Fernmündliche Rücksprache mit Herrn SS-Obstf. Berger.

Ich habe bereits am 28. September 1943 durch Fernmündliche
Rücksprache Herrn SS-Obstf. Berger von der Notwendigkeit des Wie-
dereinsetzens der Juden auf der Baustelle Mitteilung gemacht.

Hiermit bitte ich nochmals um Wiederbeistellung von mindestens 20 Juden, um vor Eintritt des zu erwartenden Frostes und
event. Hochwassers die Sicherungsarbeiten durchführen zu können.
Ich bemerke, daß, falls die Arbeiten nicht in diesem Herbst durch-
geführt werden können, die Gefahr besteht, daß die Fahrbahndecke
durch Untersenkung der Betonfelder und das bisher verlegte Pflaster
großen Schaden erleidet.

Es würden Setzungen der Fahrbahndecke und Verschiebungen
der Platten entstehen, sodaß der Verkehr aus Ort Deutsch Mikojed
bei Eintritt des Hochwassers und nachher unterbrochen wäre.

Nachdem die Fertigstellungsarbeiten doch nur zur Sicherung
des bisher geleisteten notwendig sind, bitte ich um unverzügliche
Zusage der Juden.

gen. Seeling.

Teplitz-Schönau, den 29.9.1943.

Der Vorstand des
Reichs-Straßenbauamtes
Teplitz-Schönau.

An den Herrn
L a n d r a t
in Leitmeritz.

mit der Bitte um Kenntnisnahme und Unterstützung.

1. Feil. 1. Seeling

Žádost o poskytnutí židovských dělníků na stavbu silnice
(SOKA Litoměřice)

Dlažkovic v matrice zemřelých. Víme jistě, že s posledním nám známým trans-
portem z Dlažkovic do Terezína neodjel. Byl nejspíše odvezen z nám neznámého
důvodu do Ústí nad Labem nebo do zámku v Krásném Lese, neboť v červnu 1943
byl Emil Steiner deportován do ghetta Terezín. Na podzim 1944 pak odjel s trans-
portem Eq do Osvětimi II-Březinky, kde zahynul.

Transporty z Dlažkovic do ghetta Terezín (1942–1944)

Transport	poslední adresa	datum deportace	počet osob	zahynulo	přežilo
XIX/2	Dlažkovice	20. 11. 1942	30	30	0
XIX/4	Dlažkovice	16. 12. 1942	38	34	4

Po zrušení tohoto dlažkovického židovského tábora se dle dokumentu z října 1942 plánovalo v zámku zřízení domova pro navrátilce (Rückwanderer), to se však nepodařilo uskutečnit, neboť pro tyto účely byl vybrán jiný objekt (zemský starobinec v Dolním Slezsku, Schönwaldau).

Opuštěný zámek upravovalo v období od srpna do září 1943 židovské pracovní komando z nedalekého ghetta na objekt pro 300 až 400 osob postižených bombardováním (Ausgebombte).⁵¹⁾

„Betr.: Arbeitskräfte für Dlaschkowitz. Sie erhalten 40 Mann aus dem Lager Theresienstadt (Tschechen) – darunter 20 Maurer – als Verstärkung der Belegschaft der Baufirma und sind dieselben entsprechend einzusetzen. Bedeckung durch 2 SS-Männer und 4 Gendarmen aus dem Lager⁵²⁾ folgt mit. Betreffs Verpflegung der Mannschaft an Ort und Stelle wird vom Landratsamt vorgesorgt.“⁵³⁾

Práce na opravě zámku byly přerušeny a poslední práce židovskými vězni byly na zámku prováděny nejspíše poslední dny v září 1943. „Weiters teilte ich mit, dass das Wehrmachtsskommando ab 27. v.M. [tj. září 1943, TF] die 12 Maurer nicht mehr beistellen werde, bzw. hierfür 12 ungeschulte Kräfte senden werde [...] Bei der Ortsbesichtigung vom 25. ds. (Montag) musste ich feststellen, dass seitens Theresienstadt Maurer-Häftlinge noch immer nicht beigelegt waren.“⁵⁴⁾

V roce 1944 koupil zámek litoměřický landrát a v květnu do něho přestěhoval okresní starobinec,⁵⁵⁾ neboť původní budovu v Litoměřicích nechal pronajmout nejprve Říšskému ministerstvu spravedlnosti,⁵⁶⁾ později firmě Elsabe A.G., využíající pro válečnou výrobu vězně litoměřického koncentračního tábora.⁵⁷⁾

Poznámky

¹⁾ Např. Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), KT-OVS, k. 45, inv. č. 64, březen 1945, Leistungen für siedlungsfremde Dienststellen im Monat Feber 1945. V přehledu je vyúčtována práce za 1,5 mil. korun.

²⁾ ZEMANOVÁ, Pavla, Terezínská pracovní komanda vnějšího nasazení. In: Terezínské studie a dokumenty 2001, Praha 2001, s. 51–77. Ve studii jsou zmíněna následující venkovní komanda: Kladenské doly (únor/březen 1942 – červenec 1943), Rosický uhelný revír (duben 1942 – srpen 1943), Křivoklát (duben 1942 – červen 1943), České Budějovice (duben 1942 – září 1942), Panenské Břežany (červenec 1942 – únor 1944), Wulkow (duben 1944 – únor 1945), Schnarchenreuth a Regen (březen/duben 1945 – duben 1945).

³⁾ Státní okresní archiv Litoměřice (dále jen SOKA Litoměřice), Landrat Litoměřice, k. 236, Beihilfen für Gemeindefremde, 8. 4. 1940. „Die Gemeinde Deutsch-Mlikojed war wieder tagelang durch die Eismassen von der Umwelt gesperrt [...] die Lebensmittelzufuhr konnte nur unter grosser Gefahr mit Kähnen erfolgen [...] Die Verbindungsstrasse nach Leitmeritz war in der Länge von 1 km bis zur Höhe von 2 m mit Eisblöcken versperrt.“ Viz např. SOKA Litoměřice, Landrat Litoměřice, k. 625, Die Eisgang-Katastrophe im Elbtal am 12. Feber 1941.

- ⁴⁾ Tamtéž, k. 625, Antrag des Bürgermeisters von Prosmik, 1. 2. 1941, dále pak tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, Antrag auf Weiterführung eines Bauvorhabens, 10. 4. 1942.
- ⁵⁾ Tamtéž, k. 625, Antrag auf Erteilung einer Ausnahmegewilligung, 1. 2. 1941.
- ⁶⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, 16. 10. 1941.
- ⁷⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, 17. 10. 1941. V dopise je Heinrich Jöckel titulován jako „Führer der Wachkompanie in Theresienstadt“.
- ⁸⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, 5. 11. 1941.
- ⁹⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, 5. 12. 1941.
- ¹⁰⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, 17. 3. 1942.
- ¹¹⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, 4. 2. 1942.
- ¹²⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, 16. 2. 1942.
- ¹³⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, 3. 3. 1942.
- ¹⁴⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, Judeneinsatz für Pflasterarbeiten Prosmik, 30. 3. 1942.
- ¹⁵⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, Antrag auf Weiterführung eines Bauvorhabens, 10. 4. 1942.
- ¹⁶⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, dopis na Říšský silniční úřad v Teplicích, 2. 4. 1942
- ¹⁷⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, Antrag auf Weiterführung eines Bauvorhabens, 10. 4. 1942.
- ¹⁸⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, Meldung Nr. 1, 20. 6. 1942.
- ¹⁹⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, Zurückziehung von Ausnahmegenehmigung, 23. 6. 1942.
- ²⁰⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, Juden-Zuteilung, Baustelle Eisendörfel-Deutsch Mlikojed, 10. 7. 1942.
- ²¹⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, L.II.O. Leitmeritz-Deutsch Mlikojed, Bauros A, 30. 9. 1942.
- ²²⁾ Bez židovské pracovní síly, zahraničních dělníků a především válečných zajatců by nebylo možné pokrýt nutné pracovní úkoly válečného Německa. V sudetské župě bylo k práci přinuceno v dubnu 1944 na 64 154 válečných zajatců. KOCOURKOVÁ, Květoslava, Váleční zajatci v obvodu vládního prezidenta Ústí nad Labem. In: Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, Ústí nad Labem, UJEP 1999, sv. 3, s. 93–142, zde s. 108.
- ²³⁾ SOKa Litoměřice, Landrat Litoměřice, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, Russeneinsatz, 17. 10. 1942.
- ²⁴⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, Antrag auf Weiterführung eines Bauvorhabens, listopad 1942.
- ²⁵⁾ Tamtéž, k. 625, Strassenbau, Bauvorhaben, sl. 608/21, Wiederbeistellung der Zivil-Juden zur Fertigung des Böschungspflasters und der Gräben, 29. 9. 1943. Za povšimnutí stojí i jeho uvedená vyšší hodnota SS, než v té době skutečně měl. Hodnosti SS Hauptsturmführera dosáhl až 30. 1. 1945. Viz Bundesarchiv Berlin (dále jen BA), SSO Anton Burger, 19. 11. 1911.
- ²⁶⁾ SOKa Litoměřice, Landrat Litoměřice, k. 625, Baustandbericht zur Ausnahmegenehmigung 1364, 3. 1. 1944.
- ²⁷⁾ Tamtéž, k. 625, Baustandbericht zur Ausnahmegenehmigung 1364, 22. 3. 1944.
- ²⁸⁾ Tamtéž, k. 625, Baustandbericht zur Ausnahmegenehmigung 1364, 11. 12. 1942, 21. 1. 1943 a 16. 3. 1943.
- ²⁹⁾ Památník Terezín (dále jen PT), A 11530, A 11532, Přehled počtu vězňů nasazených ve venkovních komandech z terezínské věznice, počet odpracovaných hodin a čas strávený mimo věznici na pracovišti. Za odkaz děkuji kolegyni M. Langhamerové.
- ³⁰⁾ Všechna zjištěná čísla pocházejí z SOKA Litoměřice, Landrat Litoměřice, k. 625 a PT, A 11530, A 11532.
- ³¹⁾ PT, A 4856, vzpomínka Viléma Kantora (nar. 1911, Vídeň), 3. 6. 1972.
- ³²⁾ PT, A 6490, vzpomínka Leopolda Picka (nar. 1903, Brsljanice), 25. 7. 1978. Viz dále PT, PM A 2/2008, k. 46/Ghetto.
- ³³⁾ PT, A 6701, vzpomínka Jiřího Wachtla (nar. 1910, Velké Meziříčí), 9. 4. 1981.
- ³⁴⁾ Státní oblastní archiv v Litoměřicích (dále jen SOA Litoměřice), MLS Litoměřice, Ls 147/48 Rudolf Haindl, k. 154.
- ³⁵⁾ PT, A 11890, deník Evy Roubíčkové, 13. 9. 1943.

- ³⁶⁾ PT, A 5902, vzpomínka Františka Schnurmachera (nar. 1912), 21. 2. 1975.
- ³⁷⁾ Tagesbefehl 97/2 z 10. 4. 1942, 127/4 z 17. 5. 1942 a 190/6 z 7. 8. 1942, viz Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941–1945, eds. Anna Hyndráková, Raisa Machatková, Jaroslava Milotová (regesta), Praha 2003.
- ³⁸⁾ PT, MF 385/3, denní rozkaz z 7. 8. 1942.
- ³⁹⁾ Zpráva z jednání jednoho zaměstnance ústeckého magistrátu s ústeckým komisařem Gädem z roku 1940. „Bei dieser Gelegenheit machte ich der Gestapo der Vorschlag, alle Juden, soweit dies nur irgendwie gesetzlich zulässig, in einem grösserem Gebäude bezw. Grundstück zu konzentrieren, um einerseits das Tun und Lassen dieser Elemente zu überwachen, andererseits eine Reihe von Wohnungen frei zu bekommen. Diesen Vorgang würde die Gestapo begrüßen.“ Viz Archiv města Ústí nad Labem (dále jen AMUL), inv. č. 1336, k. 805, Zpráva pro ústeckého primátora dr. Nittnera, 9. 4. 1940.
- ⁴⁰⁾ SOA Litoměřice, ÚVP Ústí nad Labem, k. 30, Situační zpráva ÚVP z října 1941, 5. 11. 1941. K prvnímu únoru 1939 se na území litoměřického landrátu vyskytovalo ještě přibližně 117 židovských osob. Viz SOKA Litoměřice, Landrat Litoměřice, k. 234, Hlášení landrátu na ÚVP v Ústí nad Labem, 18. 4. 1939.
- ⁴¹⁾ S absencí dokumentů souvisí i problém datace trvání tohoto sběrného tábora. Je však možné předpokládat, že Židé opustili zámek v Dlačkovicích s posledním židovským transportem do Terezína v prosinci 1942. M. R. Wlaschek, Juden in Böhmen, Beiträge zur Geschichte des europäischen Judentums im 19. und 20. Jahrhundert. München, Oldenbourg 1997, s. 165. Předseda MNV v Dlačkovicích sdělil po válce Bedřichu Glässnerovi, že internační tábor pro Židy trval od roku 1941 až do roku 1943. Viz SOKA Litoměřice, MNV Dlačkovice, k. 9, Odpověď na Váš dopis ze dne 4. 10. 1947, 17. 10. 1947.
- ⁴²⁾ BA, R 8150/29, Orte mit weniger als 100 Juden, 27. 11. 1942. Meldungen der Bezirksstellen der Reichsvereinigung zur Zentralkartei nach dem Stande vom 1. 11. 1941.
- ⁴³⁾ V listopadu a prosinci 1942 odešly dva transporty do Terezína s 64 osobami a v červenci 1942 podle Olgy Staňkové bylo přímo na Východ deportováno dalších asi na 60 osob. Viz PT, A 4043 vzpomínka Olgy Staňkové.
- ⁴⁴⁾ SOA Litoměřice, ÚVP Ústí nad Labem, k. 30, Situační zpráva ÚVP z dubna 1942, 1. 5. 1942.
- ⁴⁵⁾ AMUL, fond Landrat 1938–1945, K 263, inv. č. Gd 201 /18.
- ⁴⁶⁾ PT, A 4043 vzpomínka Olgy Staňkové: „Dne 13. července museli všichni z tábora zůstat doma, nikdo nesměl na rozkaz gestapa do práce. K polednímu se muselo připravit na transport asi 60 osob (přestárlí zůstali) a s tímto transportem odešli též moje děti – 13 a 15 let. Šli statečně s transportem do Podsedic k vlaku. Později jsem se dozvěděla, že jeli do Ústí. Kde tento transport skončil, jsem se však nedozvěděla.“
- ⁴⁷⁾ SOA Litoměřice, ÚVP Ústí nad Labem, k. 30, Situační zpráva ÚVP z července 1942, 5. 8. 1942.
- ⁴⁸⁾ SOKA Litoměřice, MNV Dlačkovice, k. 9, Paula Weiss, Leitmeritz NC 1391, Hyp. Darl. 4847, 15. 8. 1942.
- ⁴⁹⁾ Sdělení z MÚ Třebenice – matrika, 23. 10. 2009.
- ⁵⁰⁾ SOKA Litoměřice, Landrat Litoměřice, k. 234. K jeho osobě nemáme téměř žádné informace. Ojeďinělé dokumenty nám ukazují, že ještě před internací v Dlačkovicích bylo na dotyčného učiněno udání, že je jako Žid neoprávněně zaměstnán v děkanství a jako matrikář pomáhá vyplňovat žádosti z matriky narození. Dotyčný děkan, také Steiner, omlouval jeho zaměstnání tím, že se mu snažil pomoci, neboť Žid Steiner trpěl psychickými problémy a tato práce mu pomáhala jeho potíže překonat. Musel být okamžitě propuštěn.
- ⁵¹⁾ SOKA Litoměřice, Landrat Litoměřice, k. 683, Herrichtungsarbeiten im Schloss Dlaschkowitz, 17. 3. 1944.
- ⁵²⁾ O tom, že by se změnila situace oproti únoru 1942, kdy Seidl dal najevo, že protektorátní četnictvo nesmí být nasazeno na říšském území, není žádných zmínek.
- ⁵³⁾ SOKA Litoměřice, Landrat Litoměřice, k. 683, Umbau Schloss Dlaschkowitz, 20. 8. 1943.
- ⁵⁴⁾ Tamtéž, Schloss Dlaschkowitz – Beistellung Maurer-Häftlinge, 27. 10. 1943.
- ⁵⁵⁾ Tamtéž, k. 683, Oznámení o přestěhování okresního starobince do Dlačkovic, 18. 5. 1944.
- ⁵⁶⁾ Smlouva o pronájmu budovy Říšskému ministerstvu spravedlnosti byla uzavřena 22. 12. 1943. Tamtéž, k. 623, Landrat Litoměřice na Wehrkeiskommando IV, Kreisaltersheim Leitmeritz, 3. 4. 1944.
- ⁵⁷⁾ Tamtéž, k. 623, Vermietung des Kreisaltersheimes in Leitmeritz, 20. 12. 1944. Firma Elsabe A.G. byl však krycí název pro jednu z výrobních částí koncernu Auto Union vyrábějící motory pro tan-

ky (Maybach HL 230). Starobinec byl pronajat firmě Elsabe A.G. od 15. 11. 1944 za roční nájem ve výši 22 000 RM. Ke koncentračnímu táboru v Litoměřicích viz LANGHAMEROVÁ, Miroslava, Leitmeritz (Litoměřice). In: Der Ort des Terrors, Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager, Band 4 (Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück), [Hrsg.] Wolfgang Benz, Barbara Distel, München, C. H. Beck 2006, s. 175–184.

LABOR COMMANDOS OF THE TEREZÍN INMATES IN THE SUDETEN REGION – PROSMYKY AND MLÉKOJEDY NEAR LITOMĚŘICE, DLAŽKOVICE

Tomáš Fedorovič
Summary

This article points out that the Terezín Ghetto was a source of cheap labor not only for the Protectorate as a whole but also for the nearby Sudeten region.

It describes the work of three outside commandos in the territory of the Litoměřice landrat (administrative region), paying key attention to the formation of one of the longest-lasting outside labor commandos in the Ghetto's history, namely the construction of a second-class road between Litoměřice and Prosmky, a project in which the Jewish inmates from the Terezín Ghetto worked in the years 1942–1944. The study goes on to describe the process of changing individual working groups (POWs, political prisoners from the Gestapo Prison in the Small Fortress and the Jewish Ghetto) in labor deployment, difficulties facing the planned war economy, and cooperation between the state and communal administration levels with the SS Command in the Ghetto. In addition to working on road construction Jewish prisoners were also assigned to the "Kamýk" labor commando.

In conclusion, the article traces the history of the assembly point for the Jews in the Litoměřice landrat at Dlačkovice Chateau and the work of Terezín inmates on improvements in this object after the evacuation of the local Jews to Terezín or to the East.

ARBEITSEINSATZ DER HÄFTLINGS VON THERESIENSTADT IM SUDETENGAU – PROSMYKY UND MLÉKOJEDY BEI LITOMĚŘICE, DLAŽKOVICE

Tomáš Fedorovič
Resümee

In diesem Beitrag wird daran erinnert, dass das Ghetto Theresienstadt nicht nur für das Protektorat ein Reservoir billiger Arbeitskräfte war, sondern auch für den nahen Sudetengau.

Er beschäftigt sich mit der Tätigkeit von drei Außenkommandos im Amtsbereich des Landrats von Litoměřice (Leitmeritz). Größte Aufmerksamkeit wird der Genese eines der in der Geschichte des Ghettos am längsten dauernden Außenkommandos gewidmet, dem Bau der Straße 2. Ordnung zwischen Litoměřice (Leitmeritz) und Prosmky, bei dem in den Jahren 1942–1944 Juden aus dem Ghetto beschäftigt worden waren. Der Artikel beschreibt den Wechsel der einzelnen Arbeitsgruppen (Kriegsgefangene, politische Häftlinge aus dem Gestapogefängnis in der Kleinen Festung und des jüdischen Ghettos) beim Arbeitseinsatz, die Schwierigkeiten der geplanten Kriegswirtschaft und die Zusammenarbeit der staatlichen und kommunalen Verwaltung mit der SS-Kommandantur des Ghettos. Außer bei der Arbeit am Straßenbau wurden die jüdischen Häftlinge auch beim Kommando „Kamýk“ eingesetzt.

Der Schluss der gesamten Arbeit ist dann der Geschichte des Sammelplatzes der Juden im Amtsbereich des Landrats von Litoměřice (Leitmeritz) im Schloss Dlačkovice und dem Arbeitseinsatz der Häftlinge von Theresienstadt gewidmet, die dieses Objekt Instand setzen sollten, nachdem die dortigen Juden ins Ghetto Theresienstadt oder nach Osten evakuiert worden waren.

NĚMECKÝ ARCHEOLOG WALTER LUNG A JEHO PŮSOBNÍ V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

Miloš Hořejš, Národní technické muzeum

Ustavení Protektorátu Čechy a Morava s sebou přineslo značné omezení právní subjektivity státu. Nacistický dohled zasáhl prakticky i ty nejnižší stupně státní správy a samosprávy. Málo známým je fakt, že zásahy nacistických okupačních orgánů se nezastavily ani před takovými subjekty, jakými byla muzea, která v té době ještě hojně působila na spolkové bázi. Příkladem muzejních institucí, na něž se obrátila pozornost nacistů, nám mohou být muzea v Kolíně a Pardubicích.

V době, kdy se obě muzea dostala do hledáčku Němců, měla již za sebou více jak půl století existence.¹⁾ V roce 1923 převzalo správu muzea v Kolíně město. Muzejnímu kuratoriu předsedal od roku 1924 Josef Štolba, který se věnoval především regionální historii a numismatice. Správcem archeologické sbírky byl v témže roce jmenován MUDr. František Dvořák a díky jeho unikátním objevům se muzeum stalo uznávaným archeologickým pracovištěm.²⁾ V období první republiky zaznamenalo dynamický vývoj i pardubické muzeum. Pardubický Muzejní spolek roku 1920 opatřil pro své sbírky budovu pardubického zámku a o rok později i hrad na Kunětické hoře. Mezi nejvíce rozvíjené obory patřila i v případě pardubického muzea archeologie.³⁾

Rozvoj obou muzeí byl zastaven nacistickou okupací zbytku českých zemí roku 1939. Krátce po ní se kolínský archeolog MUDr. František Dvořák zapojil do odbojové skupiny, kterou v Kolíně organizoval korektor Bayerovy tiskárny Otakar Moravec-Robur. Skupina připravovala odchody lidí do zahraničí, tiskla a rozšiřovala letáky, shromáždila větší množství zbraní a výbušnin. Schůzky členů skupiny probíhaly především v kolínském muzeu. Později také byly navázány kontakty s pražským ústředím organizace „Všeobecné národní hnutí – Československý odboj domácí“ (prstýnkáři).⁴⁾

Na schůzky do Prahy nejvíce zajížděli O. Moravec a MUDr. F. Dvořák. Bohužel prostřednictvím konfidenta Antonína Nerada byla skupina odhalena a začalo rozsáhlé zatýkání. 4. září 1941 byl zatčen i František Dvořák. Po delším věznění jej lidový soud v Drážďanech 14. ledna 1943 odsoudil k trestu smrti a 10. června 1943 byl rozsudek vykonán.⁵⁾

Tragický osud MUDr. Františka Dvořáka, Otakara Moravce a dalších členů skupiny spolu s perzekucí jejich rodinných příslušníků hluboce zapůsobil na místní obyvatele. Ve vězení např. zemřel laborant Josef Dudek, vězněny byly i Dvořáková matka Pavla i manželka Marie atd.⁶⁾ Jen antisemitský Arijský boj ve svých dopisech z Kolína stupňoval útoky na vlastence a hrozil tzv. „roburštině“ a „dvořákovštině“, že budou vymýceny.⁷⁾

Z pardubického muzea bylo krátce po okupaci na příkaz nacistických úřadů odvezeno oddělení prvního zahraničního odboje a na uprázdněné místo byl vy-

staven přírodovědný materiál. Ani to však netrvalo dlouho a během roku 1940 byl v prostorách zámku po vnučené dohodě umístěn oddíl nacistické mládeže (Hitler-Jugend Bann 482).⁸⁾ Náhradní expoziční prostory musel muzejní spolek hledat na Kunětické hoře, kde roku 1941 instaloval archeologický materiál z okolí hory. Tím ovšem neměly být zásahy do fungování muzea skončeny.

Pro lepší pochopení následujících událostí se musíme vypravit do sousedního Německa, které patřilo od 19. století v archeologickém výzkumu k zemím nejvíce rozvinutým. Archeologie zde měla bohaté institucionální zázemí. Německo patřilo k nejlépe probádaným zemím v Evropě a vynikalo proto bohatstvím archeologických nálezů nad ostatní země, kde archeologický výzkum byl často ještě v počátcích. Toto dočasné relativní bohatství svádělo ještě před nástupem nacismu k přeceňování významu německého pravěku pro civilizační a kulturní vývoj evropského lidstva, ale i k tomu, aby vznik některých kultur s archeologickými nálezy do té doby zastoupenými jen na německém území byl také kladen do prostoru Německa (jako např. kultura durynská neboli šňůrová, kultura kulovitých amfor aj.).

Někteří představitelé německé archeologie podpořeni spisy vlivných antropologů-ideologů (J. A. de Gobineau, K. Penka, H. Chamberlain ad.) se snažili v prvních desetiletích 20. století učinit z německé prehistorie nástroj německého nacionalismu a pangermanismu. Pro německou prehistorii se začal razit pojem německé národní vědy („Deutsche Vorgeschichte, eine hervorragend nationale Wissenschaft“).⁹⁾

Již před první světovou válkou v základních rysech vytvořený nordicko-germánský mýtus začal mít od dvacátých let a zejména v letech třicátých rozhodující vliv na celkový život v Německu a na německou politiku. Širokým lidovým masám německého lidu bylo nacistickými ideology vnučováno učení o vznešeném německém národě, vytvořeném tisíciletým společenstvím a jednotou krve, jazyka a půdy, národa panského, jemuž sama příroda a prozřetelnost daly do vínku všechny vlastnosti nejušlechtlejší rasy a slavnou germánskou minulost, jež ho opravňovaly k tomu, aby vytvořil nový řád, řídil a vládl všemu lidstvu.

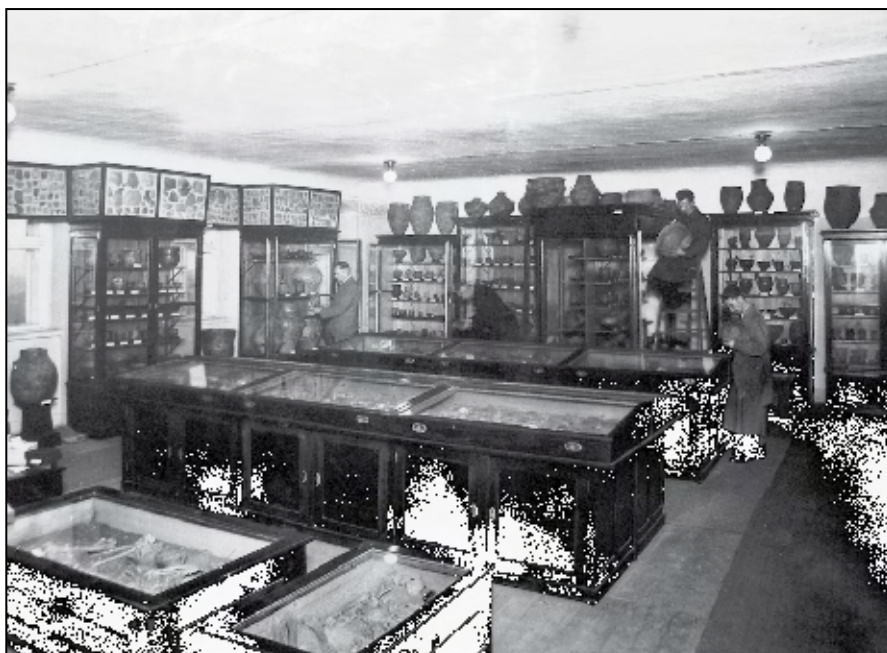
Nordicko-germánský mýtus se stal jednou z důležitých složek nacistické výchovy ve školách, ve straně, ve vojsku i ve veřejném životě a byl propagován denním tiskem a nesčíslnými publikacemi, takže záhy pronikl do všech složek německého života. Stal se zároveň jedním z pilířů nacistické ideologie, začal dokonce stále silněji nacházet své stoupence i mezi profesionálními archeology. Výzkumná činnost na pravěkých pohřebištích, sídlištích a hradištích byla bohatě podporována z veřejných prostředků.¹⁰⁾

Prehistorii se dostalo v Německu zvláštního postavení. Někdejší Společnost pro německý pravěk (Gesellschaft für Deutsche Vorgeschichte) profesora Kossinny byla přeměněna v oficiální Říšský svaz pro německou prehistorii (Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte). Vedením Hitler pověřil prof. Hanse Reinertha a úředním tiskovým orgánem obou institucí se stal reprezentativní měsíčník Germanen-Erbe.

Německá prehistorie spolu s antropologií se staly často ochotnými pomocníky

Kolínské muzeum v době protektorátu (Není-li uvedeno jinak, je zdrojem obrazových příloh Regionální muzeum v Kolíně.)

Archeologická expozice kolínského muzea v době Lungova působení

všude tam, kde bylo třeba „vědeckého a historického“ zdůvodnění základů nacistické ideologie – především rasismu – a byly s to předložit důvody pro oprávněnost německých výbojů ve střední Evropě, na východ i na západ. Na tomto podhoubí vznikl v roce 1935 rádoby výzkumný institut Ahnenerbe, založený Heinrichem Himmlerem k neskrývanému falšování archeologických výzkumů ve prospěch nacistických politických cílů. Cílem archeologických výzkumů bylo podle optiky Ahnenerbe posílit prostřednictvím seznamování německého lidu s vybranými nalezišti vazbu k půdě a rase, přesně v intencích myšlenek Blut und Boden.

Ahnenerbe nebyla na tomto poli zpočátku organizací jedinou. Pod vlivem myšlenek Alfreda Rosenberga vznikla malá skupina archeologů Amt Rosenberg, která tlačila prehistoriky do oblasti pseudovědy.¹¹⁾ Již v roce 1935 vytvořil Himmler „Oddělení vykopávek SS“. Toto pracoviště mělo sponzorovat nebo řídit vykopávky na hlavních archeologických nalezištích v Německu. Himmler zamýšlel z těchto nalezišť vytvořit exemplární příklad německého výzkumu, tj. místa, na nichž by se příslušníci SS mohli právě prostřednictvím vykopávek vzdělávat ve vědeckém odhalování dávné germánské minulosti. Oddělení během tří let zahájilo práce na osmnácti archeologických nalezištích, starou pevností v Altchristburgu ve Východním Prusku počínaje a velkou obchodní stanicí Vikingů v Haithabu v severním Německu konče.¹²⁾

V únoru 1938 Heinrich Himmler toto oddělení převedl kompletně do Ahnenerbe, ke kterému měl, zejména k jeho vedení, takovou důvěru, že ji začal rozšiřovat a včleňovat do ní potenciálně konkurenční organizace. Tato organizace se stala hlavním šířitelem nordicko-germánského mýtu na archeologickém poli. Podle scestných názorů klíčových představitelů této organizace vznikla z člověka kromaňonského a aurignackého průběhem mladšího paleolitu a mezolitu (podle německých autorů v době přednordické) rasa nordická.¹³⁾

V mladší době kamenné (nordický pravěk) nordikové měli vytvořit dvě skvělé nordické kultury: ve středním Německu kulturu durynskou neboli šňůrovou a ve vlastní oblasti nordické (severní Německo, Jutsko, jižní Skandinávie) kulturu megalitickou. Nedostatek životního prostoru prý přinutil nejprve lid megalitický a brzy nato i bojovný panský lid šňůrové kultury (Schnurkeramiker, Streitaxtleute), aby se koncem mladší doby kamenné vystěhovali ze své nordické pravlasti. Tím se rozšířila nordická rasa a nordická kultura v Evropě a do Asie. Všude si „nordikové“ podrobili původní domácí obyvatelstvo cizího rasového původu. Tak údajně vznikly indogermánské národy: Keltové, Slované, Řekové, Římané, Peršané a Indové. Pozdější rasové smíšení nordiků s porobeným lidem méněcenných ras vedlo k úpadku většiny indogermánských národů. Ze zbytků nordického rolnického lidu, které zůstaly ve své nordické pravlasti, se měli vyvinout vlastní „Germani“.¹⁴⁾

Samozřejmě, že v té době probíhající výzkumy prof. Karla Absolona v Moravském krasu či Dolních Věstonicích nemohly uniknout pozornosti německé archeologické obce. Absolonovi, který od roku 1907 působil na univerzitě v Praze a v Moravském zemském muzeu v Brně, se podařilo toto naleziště proslavit po ce-

Walter Lung při archeologickém průzkumu ve dvoře městské plynárny v Kolíně

Archeologická lokalita V Úzkem u Pardubic, zprava Walter Lung a Emil Hadač (1943)

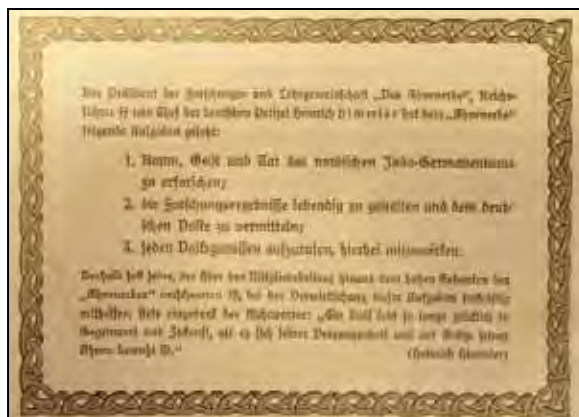
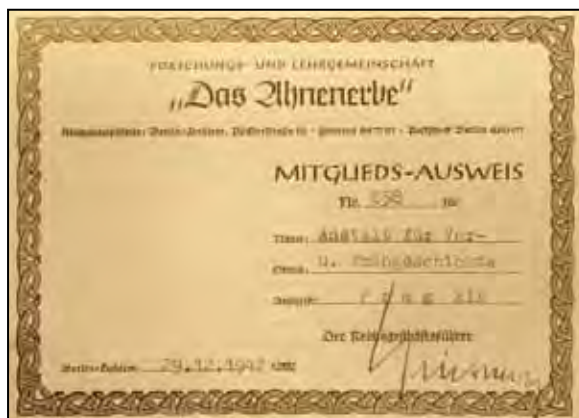

Oberstleutnant Schenk, který poskytl své ženisty jako pomocnou sílu, při obhlídce výkopových prací v lokalitě V Úzkem u Pardubic (1943).

lém světě.¹⁵⁾ Zájem Ahnenerbe o vykopávky v Dolních Věstonicích byl jistě probuzen Absolonovou úspěšnou mezinárodně-propagační činností. Navíc v mnoha evropských archeologických muzeích byla prehistorická éra spojována s antikou, zatímco v Brně vztah mezi prehistorií, evolucí lidstva a etnografií měl zásadní význam.¹⁶⁾ Představitelé Ahnenerbe zamýšleli výsledky zdejších výzkumů použít ve svůj prospěch.¹⁷⁾

Německou okupací pohraničí a v krátké době i zbytku českých zemí se i na území nacisty zřízeného Protektorátu Čechy a Morava rozšířil vliv organizací SS. Nacisté se v protektorátu velmi záhy snažili dostat pod svoji kontrolu i kulturní oblast včetně archeologie (prehistorie), která, jak bylo poukázáno výše, stála již delší čas před válkou v popředí zájmu německé propagandy. Dne 22. dubna 1939 napsal vrcholný představitel organizace Ahnenerbe SS Standartenführer Wolfram Sievers Himmlerovi, že Dolní Věstonice byly zajištěny (gesichert) pro Ahnenerbe.¹⁸⁾ Jak uvidíme, v hledáčku nacistických archeologů nezůstaly výzkumy prof. Absolona dlouho osamoceny.

Krátce po okupaci zbytku českých zemí se pozornosti nacistů nevyhnul Státní archeologický ústav v Praze, zamýšlený od svého vzniku 12. listopadu 1919 jako centrální archeologická instituce pro české země. Nacistická okupace znamenala zmaření nadějných vyhlídek archeologického ústavu. Pro odtržené pohraničí byl zřízen samostatný archeologický ústav v Teplicích. 29. července 1942 byla výnosem ministerstva školství a národní osvěty zřízena v Brně moravská pobočka archeologického ústavu, jejímž vedením byl pověřen tehdejší německý ředitel mo-

Rub a líc členské legitimace „Ahnenerbe“ vystavené pro pražský Archeologický ústav (Archiv Akademie věd ČR)

ravského Zemského muzea v Brně K. Huckle. Činnost ústavu byla neustále omezo-
vána a podléhala německému doзору. Brněnská pobočka se, podobně jako pražská
centrála, musela potýkat s mnohými těžkostmi, které přinášel okupační režim. Do
vedení obou ústavů byli dosazeni němečtí archeologové.¹⁹⁾ V roce 1941 nastoupila
do Státního archeologického ústavu v Praze, tehdy již nesoucího název Anstalt für
Vor- und Frühgeschichte in Prag, jako kommissarische Leiterin německá archeo-
ložka, působící na Německé (Karlově) univerzitě v Praze, Camilla Streit. Od roku
1939 byl ředitelem ústavu Jaroslav Böhm a i přes přítomnost Camilly Streit zůstal
autoritou, na kterou se obraceli nejen čeští, ale i němečtí archeologové.²⁰⁾

V meziválečném období se ústavu nepodařilo sdružit pod sebou všechny čes-
koslovenské archeology, jak bylo původně plánováno. Konkurenci představovalo
vedle Zemského muzea v Brně především Národní muzeum v Praze, kterému se
dostalo pozornosti ze strany nacistických okupačních orgánů.

Nacisté tak věnovali ideové nápravě a kontrole Národního muzea nemalou po-
zornost. Ústav byl přejmenován na Zemské muzeum (Landesmuseum), kuratori-
um bylo zrušeno a ředitelem nadřazeným jednotlivým vědeckým úsekům se stal
právník Antonín Zemek. To ovšem působilo problémy, takže v roce 1941 nacisty

kontrolovaný Zemský úřad jmenoval jeho odborným zástupcem přednostu historické archeologie docenta Karla Gutha. Ovšem ne nadlouho. Tento první významný pražský muzeolog, dříve zemský muzejní inspektor pro Čechy, spoluzakladatel Svazu muzeí a učitel muzejnictví na Státní archivní škole, na prvním místě u nás s výukou tohoto oboru, byl v září 1942 nacisty předčasně penzionován. Po úrazu náhle v říjnu 1943 zemřel, aniž stačil zpracovat své výzkumy na Pražském hradě, vedené od roku 1925.²¹⁾

Záhy se v Národním muzeu objevili noví němečtí zaměstnanci, dosazení s úkolem kontrolovat počínání českých kolegů. Německého přednostu dostalo Náprstkovo muzeum, začleněné do jeho celku k 1. lednu 1943. Stal se jím rytíř Edmund von Merkel. V oddělení historické archeologie pak říšský pověřenec Josef Opitz s působností vedoucího (Leiter) pro celé muzeum nahradil v roce 1942 Karla Gutha.²²⁾ Nacističtí odborníci, jakým byl např. profesor Emil Winter, i propagandisté opakovaně dezinterpretovali instituci Národního muzea jako ústavu původně německého v německém městě, jež je výtvozem německé šlechty v Čechách v čele s velkoněmeckým patriotem von Sternbergem, jako ústavu později tvůrcům odcizeného slovanskými rejdy Palackého.²³⁾

Restrikce ze strany nacistických orgánů se ovšem neměly omezit jen na centrum protektorátu, ale měly se v něm systematicky rozprostrít. Všechna muzea v protektorátu byla postavena pod dozor říšského pověřence Edmunda Wilhelma Brauna, bývalého ředitele Slezského zemského muzea v Opavě.²⁴⁾

Uvolněné místo kolínského archeologa dalo nacistům do rukou skvělou možnost, jak na místo archeologa, ale i ředitele muzea dosadit člověka oddaného myšlenkám národního socialismu, s jehož pomocí by bylo možné „nezvratně“ dokázat, že české země byly víc než půl tisíciletí před příchodem Slovanů germánské a zůstaly jimi trvale. V tomto bodě se spojují osudy dvou polabských muzeí v Pardubicích a Kolíně.

Koncem roku 1942 byl německým okresním komisařem v Kolíně JUDr. Wilhelmem Hübnerem pověřen soupisem archeologických nálezů v kolínském muzeu nacistický funkcionář Walter Lung, tehdy zaměstnanec Muzea pravěkých a raně historických dějin v Kolíně nad Rýnem. Jeho příchod a působení v Kolíně můžeme rekonstruovat z dopisu předsedy kolínského muzejního kuratoria J. Řehoře: „*Po zatčení našeho nezapomenutelného ředitele p. MUDra Fr. Dvořáka byl dne 1. listopadu 1942 dosazen do kolínského musea Walter Lung, úředník arch. musea v Kolíně n. R. Provedl soupis archeologického materiálu, pokud byl ve vitrínách, asi 9 000 čísel, pak se vrátil do Kolína n. R. a přijel opět koncem května 1943, dokončil soupis vystavených čísel, asi 6 000, v červenci 1943. V té době byl říšským protektorem ustanoven definitivním ředitelem musea v Kolíně a v Pardubicích se sídlem v Kolíně [...]. Po inventarisaci vystaveného materiálu dal se do čištění a sepisování materiálu z depot, pokud bylo ve staré budově, a za pomoci přidělených městem dělníků třídil nálezy a pokud neměly úplný průvodní popis a zjišťování by dalo práci, nálezy zahazoval [...].*“²⁵⁾

Ve výkazu činností Muzejního spolku Pardubice ze srpna 1943 ještě mezi ak-

Fotografie z Lungova působení v muzeu v Kolíně nad Rýnem při archeologických výzkumech

Titulní strana německého archeologického měsíčníku Germanen-Erbe

titivami vedle národopisného oddělení, muzejní knihovny, ornitologické sbírky a dalšími figuruje nedílně archeologie, když je konstatováno, že „bylo pokračováno v opravě a konzervování všech předmětů, které bylo započato v předešlém roce. Nově byly instalovány předměty bronzové a kamenné nástroje.“²⁶⁾ V příštím roce se již položka archeologie v činnostech Muzejního spolku neobjevuje. V dopise ze 4. září 1943 adresovaném správě muzea Český svaz muzeí uvádí, že „*Ministerstvo školství vyzvalo Český svaz muzeí, aby oznámilo všem muzeím v Protektorátu Čechy a Morava, že zvláštní zmocněnec pro musejnictví u pana říšského proktora pan ředitel Dr. E. W. Braun pověřil slečnu Dr. Camillu Streit, německou ře-*

ditelku Archeologického ústavu v Praze, dozorem nad pravěkými odděleními muzeí v protektorátě. Svaz Českých muzeí vyzývá proto musejní správy, aby Dr. C. Streit v její práci podporovaly a vyhověly jejím návrhům a nařízením.²⁷⁾

Lung byl tedy ve druhé polovině roku 1943 zastupujícím říšským protektorem jmenován ředitelem českých muzeí v Kolíně a Pardubicích, se sídlem v Kolíně. Následně se objevil i v Pardubicích, o čemž nám podává svědectví dopis podepsaný předsedou pardubického muzejního spolku Froňkem a jednatelem F. Svatoňem: „Lung k nám přišel z Kolína, kde podle svého sdělení byl ředitelem musea. Připisem tehdejšího německého starosty města Pardubic Obersturmbannführera Julius Stumpfa ze dne 25. 9. 1943 bylo nám nařízeno předati mu ihned archeologické oddělení musea. Práci v museu se příliš nevěnoval, více se zajímal o práci v terénu a podnikl několik výkopů, které stály obec značný obnos, aniž přinesly nějaký vědecký zisk [...] dojížděl k nám asi jednou týdně, později ani tak často ne [...] My sami jsme s ním v museu přišli do styku jen několikrát. Musejním sbírkám ublížili oba (Lung a jeho pomocník) jen tím, že při vkládání věcí do beden před nálety přišlo mnoho drobných bronzů o svá čísla.“²⁸⁾

Stumpf ve svém dopise zmiňuje, že za dosazením Lunga stojí i iniciativa kolínského okresního komisaře (byl jím JUDr. Wilhelm Hübner) a především Zemského úřadu v Praze: „Museumsdirektor Walter Lung blickt auf eine erfolgreiche Tätigkeit in seinem früheren Arbeitsgebiet Köln und Umgebung zurück, über die auch verschiedene Veröffentlichungen in der Presse und in Fachzeitschriften vorliegen. Von den interessierten Stellen wird es sicher auch begrüsst werden, wenn die Vor- und Frühgeschichte unserer Heimat durch einen Fachmann von Ruf entsprechend erforscht und vertreten wird.“²⁹⁾

Aby byla Waltru Lungovi umožněna důkladná metodická práce, přijal Stumpf následující opatření:

1. Walter Lung převezme neprodleně vedení oddělení raných a pravěkých dějin.
2. Bez jeho výslovného souhlasu nemůže žádný odborný pracovník či kdokoliv jiný provádět záznamy či fotografickou dokumentaci či jinou odbornou činnost z nalezišť.
3. Veškerá hlášení o nových nálezech či nálezy samotné, které dorazí do muzea, mají být předány přímo jemu, popřípadě dr. Hadačovi (pomocná síla přidělená Lungovi pozn. MH), a to na radnici č. dveří 26. Kdykoli mu musí být umožněna spolu s ředitelem muzea Froňkem návštěva naleziště.
4. Veškerá nařízení centrálních nebo pověřených úřadů říše nebo protektorátních úřadů interně se dotýkající muzea mu musí být dána neprodleně ve známost.³⁰⁾

Jmenování Lunga ředitelem městského muzea v Kolíně s pravomocí v oblasti archeologických výzkumů (pravěkého památkáře) pro politické okresy Kolín a Pardubice konstatoval Stumpf ve svém německy psaném dopise z 22. října 1943 adresovaném pardubickému muzeu. Bylo zde zároveň uvedeno, že je tak činěno na základě nařízení ministra školství z 12. října 1943 číslo 85.950/43-V/3 článek 6. Funkce měla být čestná a vymezená lety 1943 až 1945. Pražský Anstalt für Vor-

und Frühgeschichte, který Böhm vedl, měl být s Lungem ve stálém kontaktu a měl mu být nápomocen ve věcech právních.³¹⁾

Kým vlastně byl Wilhelm Walter Lung? Narodil se 8. dubna 1894 v Kottenheimu, obci, která je dnes součástí oblasti Mayen/Eifel (Nordrhein-Westfalen). Podle úvodu z jeho knihy o archeologii rodné obce Kottenheimu učinil svůj první archeologický nález již jako patnáctiletý gymnazista v létě roku 1909 v uzavřeném lomu ve Winnfeldu.³²⁾ Od té doby se pravěká a raně středověká archeologie stala jeho životní vášní.³³⁾

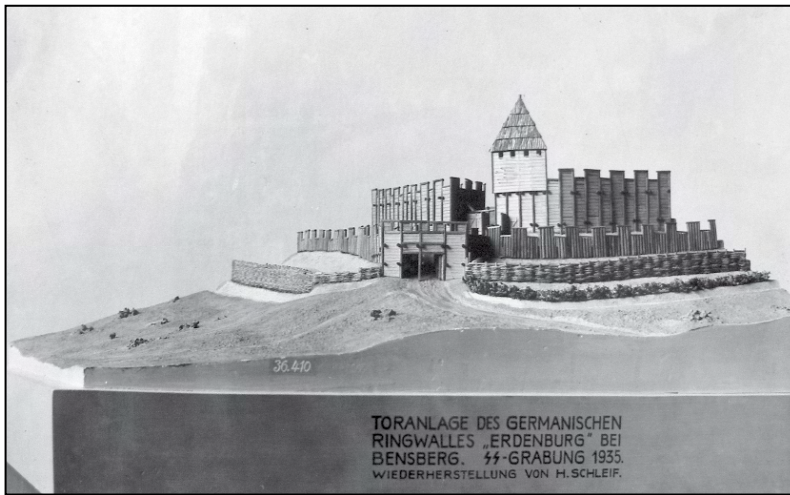
Walter Lung pracoval jako obchodník a podle vlastního vyjádření každou volnou chvíli věnoval obchůzkám po okolí, při nichž se snažil pátrat po pravěkých a raně středověkých nálezech. Od svých třiceti let bydlel Lung v Kolíně nad Rýnem, přesněji v jeho severozápadním předměstí, ve čtvrti Bickendorf, Venloerstrasse č.p. 865. V tomto období uveřejnil v odborných periodikách své první náleзовé zprávy (Mannus 24, 1932, 332–336; Bonner Jahrbücher 139, 1934, 213 Abb. 8–9). Zároveň začal usilovně budovat svou rozsáhlou sbírku keramiky z období pravěku a středověku.³⁴⁾

Walter Lung navštěvoval jeden z nejvýznamnějších porýnských archeologických výzkumů té doby, sídliště lidu šňůrové keramiky v Lindenthalu, který probíhal v letech 1930–1932. V roce 1935 se zapojil do výzkumu v lokalitě Erdenberg v Bensbergu, jenž byl prvním archeologickým průzkumem prováděným na objednávku Reichsführera SS Heinricha Himmlera. Během této doby navázal kontakt s vedoucím výzkumu, jímž byl dr. Werner Buttler (1907–1940), od roku 1934 vedoucí Museum für Vor- und Frühgeschichte v Kolíně nad Rýnem, který současně přednášel pravěké a raně středověké dějiny v rámci Historického semináře tamější univerzity. Samouk Walter Lung získal v roce 1936 v Museum für Vor- und Frühgeschichte in Köln místo technika výkopů (Grabungstechniker). V září roku 1936 se Werner Buttler stal referentem péče o pravěké archeologické památky na říšském ministerstvu výchovy v Berlíně. Ředitelská pozice v muzeu v Kolíně nad Rýnem byla po jeho odchodu po dva roky neobsazena. V roce 1939 se ředitelem stal přesvědčený nacist dr. Walter Stokar Freiherr von Neuform. V jeho zprávě o novém směřování Institut für Vor- und Frühgeschichte na Univerzitě v Kolíně nad Rýnem z roku 1939 se uvádí, že Walter Lung byl zodpovědný za praktické vykonávání památkové péče.³⁵⁾

Do NSDAP Walter Lung vstoupil 1. května 1937 (Ortsgruppe Köln, Gau Aachen) s pořadovým číslem 4 188 340, tedy poměrně pozdě.³⁶⁾ Nicméně dr. Walter Stokar si právě jeho vyhlédl pro plnění „odpovědných úkolů“ na Německem obsazeném území.³⁷⁾

Díky jeho pečlivým záznamům můžeme přesně datovat období Lungova přесunu do protektorátu. Do 31. srpna 1943 si hradil nájemné v bytě v Kolíně nad Rýnem a v polabském Kolíně první úhrada nájemného proběhla k 1. září 1943 a 22. října téhož roku za ním do Kolína doputoval i nábytek. Do doby, než byl byt odpovídajícím způsobem vybaven, bydlel přechodnou dobu v hotelu. Následně byl ubytován v bytě v Krčínově ulici 594. Poblíž ostatně nalezlo svůj dočasný domov

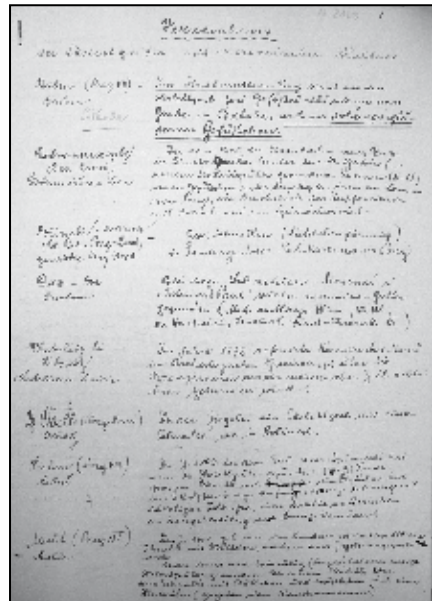
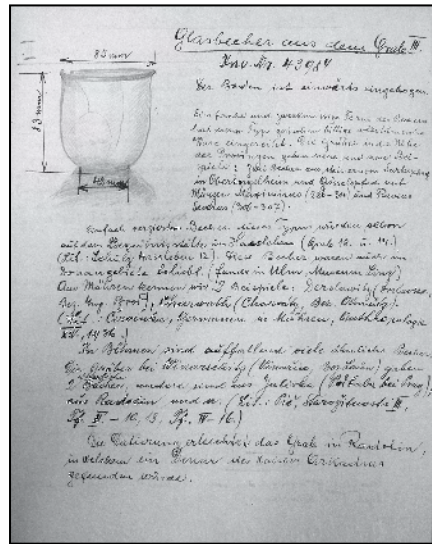

Fotografie hmotné rekonstrukce opevnění v lokalitě „Erdenburg“. Jedná se o první archeologický průzkum prováděný na objednávku Reichsführera SS Heinricha Himmlera. V roce 1935 se na něm podílel i Walter Lung.

i několik dalších představitelů nacistické moci v Kolíně. Všechny položky související s jeho přesunem a pobytem v polabském Kolíně musela hradit tamní radnice. Do Čech ho doprovázela podle dochovaných záznamů i jeho manželka Adele (roz. Schürmann) a dcera Lieselotte (Lise *1928), která následně navštěvovala střední školu v Praze.³⁸⁾

V novém působišti Lung nejen evidoval dosavadní archeologické nálezy, ale prováděl i archeologické výzkumy. Z Lungových kolínských výzkumů lze uvést např. halštatské komorové hroby a hroby z období stěhování národů z lokality „plynárna“. Nový ředitel muzea si byl vědom hodnoty Dvořákovy archeologické sbírky a zahájil její rozsáhlou inventarizaci, kterou nestačil zcela dokončit.³⁹⁾ Z Lungova pardubického působení se dochovalo několik nálezových zpráv z lokalit Dražkovice (z 13. 1. 1944), Mikulovice (z 26. 1. 1945), Ostrěšany (z 9. 3. 1945), Pardubice „V Úzkém“ (z 28. 9. 1943 a z 1. 10. 1944), Pardubice – lokalita Závodiště (z 19. 12. 1944), Popkovice (z 12. 1. 1945), Rosice nad Labem (ze 17. 1. 1944), Úhřetice (z 12. 1. 1945), Blato (okres Chrudim, z 19. 1. 1945), zasílaných na adresu Anstalt für Vor- und Frühgeschichte v Karmelitské ulici 13 v Praze.⁴⁰⁾ Při archeologických vykopávkách v Pardubicích a jeho okolí byl Lungovi nápomocen pozdější univerzitní profesor RNDr. Emil Hadač, DrSc.⁴¹⁾ Jeho zaznamenané vzpomínky nám poodhalují pozadí zdejších archeologických výzkumů i působení Waltera Lunga: „[...] přišel příkaz z městského úřadu, že je v muzeu zapotřebí archeolog. Ředitelem archeologického oddělení muzea se totiž stal Walter Lung z Kolína nad Rýnem a potřeboval ovšem asistenta. Padlo to na mne. Pan Lung hledal, kdo by mohl vykopávat nějaké archeologické památky. V našem terénu se ovšem nevyznal a vypytał se mne. Věděl jsem o kulturních vrstvách v některých cihelnách, např. v Mikulovicích, většinou z bronzové doby, ale to nebylo nic vzácného. Ale vzpomněl

jsem na dosud nezkoumanou lokalitu – břeh Labe v Úzkém, kde jsem nedávno zahlédl ve břehu Labe kulturní vrstvu, obnaženou při povodni. W. Lung sehnal dokonce několik vojáků. Němců, a ti ovšem dali přednost práci s lopatou než boji na frontě. Kopali jsme opatrně a postupně odkrývali kus sídliště, které se rozkládalo na ploše nejméně 180 metrů dlouhé a 25 m široké. Nálezy byly dost sporé. Něco keramických střepů tzv. píchané keramiky, tedy mladší doby kamenné z doby asi před 4 500 lety, trochu drobných pazourkových ostří sotva centimetr dlouhých a velmi ostrých, které zřejmě byly nasazovány do dřevěných držadel, a dost velký počet kamenných nožičků z místního porcelanitu, t. j. slinu, do tvrda vypáleného magmatem, které nedaleko tvořilo zřetelný práh napříč řečištěm. Na odkryté ploše se pak rýsovaly obrysy chatrčí a stopy kůlů. V té době byla sídliště prvních zemědělců mladší doby kamenné u nás velmi vzácná, a tak byl o naše vykopávky dost zájem. V místním tisku se také objevily titulky jako ‚Pardubice z doby kamenné‘ apod.⁴²⁾ Práce Emila Hadače pro muzeum byla ukončena odchodem W. Lunga (podle Hadače byl odvolán na frontu, což ovšem nelze z jiných zdrojů ověřit).⁴³⁾ Zprávy jsou vypracovány se zřejmou pečlivostí. V Lungově dochované pozůstalosti se nacházejí i seznamy archeologické literatury postihující české země a podrobné výpisky z těchto studií. Nevyhnul se ani excerpci česky psané odborné literatury, dnes se můžeme jen domnívat, že s překlady mu byl někdo další nápomocen. V oficiálních vyjádřeních uplatňoval dogmata nacistické propagandy. V odborných článcích a zprávách ovšem nenalzáme přímočaré dezinterpretace, ze kterých by se dalo vyvozovat, že se jejich pomocí snaží zdůvodnit tzv. kontinuální germánské osídlení českých zemí. Jiným přístupem se vyznačoval Lothar Zotz, archeolog z Německé (Karlovy) univerzity v Praze. Ač mu nešly upřít smířlivost,

Lungovy poznámky z kolínského působiště

kolegialita a respekt k české archeologické obci, nacistická dogmata se vyskytovala nejen v jeho oficiální úřední korespondenci, ale zkreslení doznaly i jím interpretované archeologické výzkumy. Jeho populární studie o Čechách a Moravě byly propagandistické a prohlašovaly, že tyto regiony byly původně obývány germánským lidem.⁴⁴⁾

Nemáme rovněž v Kolíně ani Pardubicích prokázány žádné ztráty ve sbírkách archeologických nálezů, na rozdíl od situace v Dolních Věstonicích – pro nacisty a Ahnenerbe atraktivního naleziště. Ambice čelného člena Ahnenerbe Assiena Bohmerse⁴⁵⁾ se zčásti naplnila a je prokázáno, že stál za odvozem několika archeologických nálezů (plastika z pálené hlíny, mamutí kost s ornamenty a dvojice náhrdelníků se zvířecími zuby), které putovaly již z jara 1939 přes centrálu Ahnenerbe na zámku Wewelsburg u Padebornu do štábu RKF na Princ Albrechtstrasse 8.⁴⁶⁾

Walter Lung musel být z povahy věci v úzkém kontaktu s německým vedením Archeologického ústavu Anstalt für Vor- und Frühgeschichte in Prag, v jehož čele od roku 1941 stála „kommissarische Leiterin“ Camilla Streit. Ostatně zachovala se písemná komunikace mezi oběma archeology – nálezové zprávy Waltera Lunga byly adresovány nikoli řediteli ústavu Böhmovi, ale přímo Camille Streit. Oba dva jak Streit, tak i Lung, byli zároveň zapojeni do činnosti Ahnenerbe.⁴⁷⁾ Byla to právě C. Streit, která zapojila pražský Archeologický ústav do struktur organizace Ahnenerbe, konkrétně do tzv. Forschungs und Lehrgemeinschaft (registrované členství od 1. ledna 1943).

Od jara roku 1939 Ahnenerbe zaznamenala výrazný rozkvět a začala citelně pronikat do německého akademického světa. Stávala se institucí snažící se přilákat mladé, nadané vědce, institucí, starající se o jejich výzkumné projekty, i institucí, v níž se dala rychle udělat akademická kariéra. Ahnenerbe přidělovala žádaná místa na univerzitách a v institucích, financovala vysněné výzkumné zahraniční cesty, dokázala odstranit všechny zdlouhavé byrokratické překážky, které bránily většině ostatních vycestovat z říše.

Ahnenerbe byla institucí, v níž vládl duch nacionálního socialismu a byl každodenně uváděn do praxe Führerprincip znamenající absolutní podřízenost vůči výše postaveným. Byla institucí, kde se štědře přidělovaly zakázky organizaci SS. Jako taková měla Ahnenerbe jen pramalé potíže s najímáním elitních mladých, ale i již etablovaných vědců s nacistickými názory.⁴⁸⁾

Walter Lung byl podle všeho jedním z mnoha zlákaných. V zadání Ahnenerbe provedl minimálně jeden archeologický průzkum, a to v lokalitě germánského hradíště Erdenburg nedaleko Benberu. Tento výzkum zahájený v roce 1935 patřil mezi 18 archeologických projektů, které zaštitilo a sponzorovalo již zmíněné Himmlerovo Oddělení vykopávek SS.

Během svého protektorátního angažmá musel Lung překonávat problémy pramenící z neznalosti bližších okolností nálezů a jazykové bariéry, a proto část materiálu s neúplnými průvodními popisy kontroverzně vytrídil. Sbírkám neprospělo ani jejich stěhování z důvodu ochrany před bombardováním. Lungovy inventáře se však staly základem pro zpracování sbírek v poválečném období, neboť např.

Kölner Anthropologische Gesellschaft E. O.

Vollstreckkonto Köln 62099

Sonntag, den 11. Mai 1941, 11 Uhr vorm.

Rautenstrauch = Fests-Museum Ubierring
Herr Prof. Dr. Heydeich und Herr Dr. Feilich

Führung durch die Sonderchau exotischer Musikinstrumente.
Vorführung von Musik und Gesang Völker (Schallplatten).

Sonntag, den 18. Mai 1941: Fahrt nach Brühl.

Führer: Herr Walter Lung
Abfahrt: Köln, Baharoffplatz 9.08 Uhr mit der Vorgebirgsbahn nach Brühl
(Sonntagskarte).

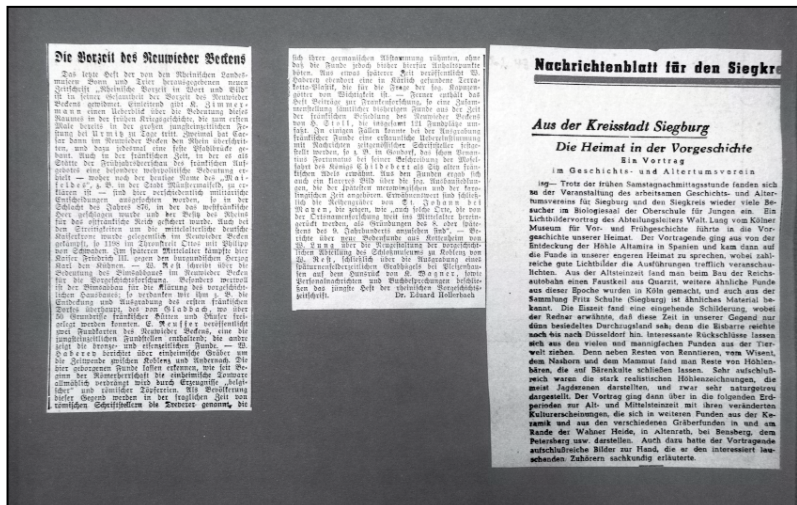
1. Besichtigung der Löffgrube Wings (eiszzeitlicher Fundplatz, interessantes Lößprofil).
2. Besuch eines vor- und frühgeschichtlichen Siedelplatzes.
3. Besuch des Brühler Schlosses.
(Rudolfwerkzeug).

Die Arbeitsgemeinschaft für Vorgeschichte ist hierdurch dazu eingeladen.
Gäste willkommen.

Heil Hitler!
Der Vorstand.

Neuanmeldungen (arisch) an den Vorsitzenden Prof. Dr. Czajlewski, Vorgebirgstraße 19.
Jahresbeitrag Rm. 6.— Ermäßigter Jahresbeitrag Rm. 3.—

Pozváňka kolínské antropologické společnosti z roku 1941, kde mezi přednášejícími figuruje i Walter Lung.

Ukázka z Lungova alba, do něj si vkládal novinové články a fotografie v době archeologického působení v kolínském muzeu.

Dvořákovy seznamy se v kolínském muzeu dochovaly jen zčásti. Nutno zdůraznit, že situace v obou muzejních institucích byla odlišná. V polabském Kolíně Walter Lung figuroval nejen jako ředitel, ale nahradil i správce archeologické sbírky, který byl za svou odbojovou činnost zatčen a posléze popraven. V Pardubicích zůstal ve funkci správce archeologické sbírky Emil Hadač, který byl i členem výboru muzejního spolku, jak je zřejmé i z výše uvedené vzpomínky, a který se nemalou měrou v této době přičinil na archeologických výzkumech a nálezech.

Ke konci války Lungovo nacistické nadšení podle vyjádření pamětníků silně ochablo (patrně i vlivem jeho ženy) a 5. května (někdy udáván duben) 1945 z Kolína narychlo odjel. Vrátil se do svého původního působiště, kde asi do 60. let pokračoval v odborné práci. Věnoval se archeologickým výzkumům osídlení v okolí Kolína nad Rýnem a svého rodiště Kottenheimu od pravěku do raného středověku.⁴⁹⁾ Do penze odešel v roce 1959. Zemřel v Kolíně nad Rýnem 20. dubna 1985 a byl zde i pochován (Nordfriedhof).

Z jeho činnosti v Pardubicích, jakož i v Kolíně se dochovaly náleзовé zprávy uložené v Archeologickém ústavu v Praze a ve Východočeském muzeu v Pardubicích. V historických sbírkách Regionálního muzea v Kolíně se nachází osobní fond Waltera Lunga, který obsahuje i soubor různých materiálů, souvisejících s jeho odbornou prací jak v Německu, tak i v Protektorátu Čechy a Morava.⁵⁰⁾ V mapování nacistických zásahů na poli archeologie v Protektorátu Čechy a Morava stojíme na samotném počátku, není např. jasné, zda k podobným personálním zásahům nedošlo i v jiných regionálních pracovištích, není důkladně analyzována situace v Archeologickém ústavu, situace v Národním muzeu, a proto bude potřeba podniknout ještě řadu dílčích výzkumů, abychom mohli dospět k určitým zobecňujícím závěrům.

Poznámky

- ¹⁾ Počátky sbírkotvorné činnosti v Kolíně můžeme sledovat od první poloviny devadesátých let 19. století. Počátky muzea v Pardubicích se datují rokem 1879.
- ²⁾ Dvořák dlouhodobě usiloval o přeměnu kolínského muzea na vědecký ústav s vyhraněně archeologickým zaměřením. Ziskal řadu místních spolupracovníků a byl ve styku s profesory Albínem Stockým, Janem Filipem a dalšími odborníky. Do kolínského muzea zajížděl na exkurze také archeologický seminář z Univerzity Karlovy. V roce 1935 byl MUDr. František Dvořák jmenován jednatelem Státního archeologického ústavu pro kolínský okres. Z. JELÍNEK – Z. HELFERT, Kolínsko, Praha 1990, s. 198 n. Blíže: Zdeněk JELÍNEK – Zbyněk SEDLÁČEK, MUDr. František Dvořák – lékař, archeolog a odbojář, Práce muzea v Kolíně, sv. 2, Kolín 1982, s. 3–20; Ladislav JOUZA, MUDr. František Dvořák (28. 11. 1896 – 10. 6. 1943), Archeologické rozhledy, roč. XLVIII., 1996, 4, s. 550–558.
- ³⁾ Václav ZIKMUNDA, Devadesát let Východočeského muzea v Pardubicích: 1880–1970, Pardubice 1970, s. 1.
- ⁴⁾ Blíže Z. JELÍNEK – Z. SEDLÁČEK, MUDr. František Dvořák – lékař, archeolog a odbojář, Práce muzea v Kolíně, sv. 2, 1982, s. 3–20; L. JOUZA, MUDr. František Dvořák (28. 1. 1896 – 10. 6. 1943), Archeologické rozhledy, roč. XLVIII., 1996, s. 550–558.
- ⁵⁾ Zpráva o rozsudku vyvolala nebyvalý ohlas. V Dvořákově soudním spisu jsou dodnes uchovány dopisy např. z lékařské komory, lékaře ředitelství železnic, řady obecních úřadů a také kolínského muzea, které žádají pro Dvořáka milost či aspoň kladně hodnotí jeho lékařskou praxi. Některé zmiňují i jeho archeologické výzkumy. L. JOUZA, MUDr. František Dvořák (28. 1. 1896 – 10. 6. 1943), Archeologické rozhledy, roč. XLVIII., 1996, s. 555.
- ⁶⁾ Až osvobození umožnilo uctění památky MUDr. Dvořáka. Prezident republiky mu 5. května 1947 udělil Československý válečný kříž 1939 „in memoriam“. Tamtéž, s. 555.
- ⁷⁾ Arijský boj, č. 10 z 6. 3. 1943 a č. 12. z 20. 3. 1943 atd.
- ⁸⁾ Jednalo se o jeden velký sál, dvě další přilehlé místnosti, terasu, sociální zařízení, Státní okresní archiv Pardubice (dále jen SOkA Pardubice), fond Musejní spolek Pardubice, k. č. 12, inv. č. 129. 31. prosince 1940 Der Leiter der Verwaltung der Befehlstelle Böhmen und Mähren der RFF Stammführer Karl Stritz.

- ⁹⁾ Jako příklad možno zmínit působení germanisty Gustava Kossinny, později profesora prehistorie na berlínské univerzitě. Svědčí o tom závěrečná slova jeho programové přednášky, pronesené r. 1895 v Kasselu na antropologickém sjezdu na téma „Předhistorické rozšíření Germánů v Německu“. „*My Němci a s námi všichni ostatní členové germánského kmene jsme naplněni hrdostí a musíme se obdivovatí síle malého německého národa, když vidíme, jak jeho synové v pravěku a starověku opanovali celou Skandinávii a Německo a rozšířili se ve středověku a v novověku do vzdálených světadílů.*“ František KALOUSEK, *Německá věda ve službách nacistické protislovan-ské propagandy*, in: *Z dávných věků*, Brno 1948, s. 96.
- ¹⁰⁾ F. KALOUSEK, *Německá věda*, s. 96.
- ¹¹⁾ Jeho hlavní myšlenku tvořil odvěký světový boj mezi nordickou rasou, podle něj pocházející z bájně Atlantidy, a rasou semitskou. I archeologické průzkumy měly prokázat nadřazenost germánské-atlantické rasy nad rasou semitskou.
- ¹²⁾ Michael H. KATER, *Das „Ahnenerbe“ der SS 1935–1945*, s. 80.
- ¹³⁾ Jeden z nejprominentnějších rasových badatelů Hans F. K. Günther například trval na tom, že o kromaňoncích je nutno mluvit jako o „vládnoucí rase střední Evropy“, o lidu milujícím chlad, který zdatně porazil všechny své současníky. Ve snaze dokázat, že z jejich rodu vzešla nordická rasa, upozornil na podobnost ve tvaru obličeje kromaňonců a některých moderních Skandinávců. Jiní němečtí teoretici rasy se pokoušeli tvrdit, že kromaňonští muži a ženy měli plavé vlasy. Heather PRINGLEOVÁ, *Velký plán, Himmlerovi vědci a holocaust*, Praha 2008, s. 130.
- ¹⁴⁾ F. KALOUSEK, *Německá věda*, s. 96.
- ¹⁵⁾ V roce 1924 uspořádal významnou mezinárodní konferenci v Brně (Congres Internationale d'Anthropologie) a v následujících letech několikrát publikoval články v hojně čtených mezinárodních novinách *The Illustrated London News*.
- ¹⁶⁾ M. EICKHOFF: *Historie „ukradeného“ naleziště. Assien Bohmers a vykopávky SS-Ahnenerbe v Dolních Věstonicích*, Sborník Regionálního muzea v Mikulově 2009, s. 131.
- ¹⁷⁾ Mužem, který měl na výzkumy na Moravě obzvláště spadáno, byl Assien Bohmers (1912–1988), vystudovaný geolog původem z Nizozemska. V roce 1937 se rozhodl zažádat o místo v Oddělení vykopávek SS s tím, že je archeolog se specializací na paleolit. V té době prováděl pro SS vykopávky v Mauernu v Německu na nalezišti s pozůstatky člověka kromaňonského a tvrdil, že odkryl původ árijské rasy, která podle jeho názoru nepocházela z východu, ale měla původ v prostoru „Velkého Německa“. Jeho nálezy Himmlera údajně fascinovaly a našel v něm významného příznivce. Angažmá Bohmerse v protektorátu bylo do značné míry ovšem „brzděno“ dalším exponentem Ahnenerbe prof. Lotharem Zottzem z Německé (Karlovy) univerzity v Praze. Blíže: Michael H. KATER, *Das „Ahnenerbe“ der SS 1935–1945*, s. 269–273.
- ¹⁸⁾ 16. března 1939, pouze den po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava, Bohmers z vlastní iniciativy napsal Sieversovi dopis s odkazem na slavné naleziště v Předmostí, že na Moravě se nachází nejvýznamnější paleolitické naleziště v Evropě. Podle Bohmerse bylo toto naleziště „špatně vytěženo tím ‚Židem‘ Absolonem, který nepublikoval žádnou seriózní zprávu o výsledcích svých kampaní“. Dodal, že by na tomto místě mohl okamžitě zahájit výzkum a že Himmler by se o toto naleziště jistě zajímal. M. EICKHOFF: *Historie „ukradeného“ naleziště*, s. 132.
- ¹⁹⁾ K oslabení brněnské pobočky přispívaly též časté změny v jejím vedení (1942 J. Poulik, 1943 H. Schwabedissen, 1944 N. Máhling, 1944 C. Streit). V roce 1944 se německé vedení rozhodlo pobočku zrušit, k čemuž však již nedošlo. M. PYTLÍČEK, *Státní archeologický ústav v Praze. Inventář*, 1996, s. 6.
- ²⁰⁾ V době totálního nasazení klesal i počet pracovníků a v roce 1944 došlo k téměř úplnému zastavení činnosti ústavu. Nicméně i za těchto těžkých podmínek byly nalezeny cesty k realizaci některých výzkumů. Pod zámkou záchraných akcí byla prozkoumána slovanická hradiště Levý Hradec a Budeč, na Moravě slovanské žárové pohřebiště s keramikou pražského typu ve Velaticích u Brna. Během okupace rovněž pokračovala práce na soupisech archeologických památek v muzeích a jiných sbírkách, budoval se archiv a knihovna ústavu. Tamtéž s. 6–7.
- ²¹⁾ K. SKLENÁŘ, *Obraz vlasti. Příběh Národního muzea*, Praha 2001, s. 340. Karel Guth (1883 Praha – 1943 Praha) pracoval po ukončení studia od roku 1915 v Zemském památkovém úřadě v Praze, od roku 1917 v historicko-archeologickém oddělení Národního muzea. Tam se nesmírně zasloužil o rozšíření sbírek a o jejich nové uspořádání podle vývojového hlediska. V roce 1935 se habilitoval z dějin umění. Získal velkou muzejní praxi, kterou pak mohl využít jako zemský muzejní inspektor pro Čechy i jako učitel muzejnictví na Státní škole archivní. Od roku 1919 byl také činný ve Svazu českých muzeí. Specializoval se na dějiny počátků české architektury v 10. a 11. století,

a tak se dostal k archeologii. Je znám významnými archeologickými výzkumy českých středověkých památek. Dovedl sloučit praktické zkušenosti archeologie s teoretickými znalostmi a položil tak základy vědecky podložené historické archeologie. Karel Guth řídil vykopávky na Vyšehradě, pracoval na výzkumech ostrovského kláštera u Davle, vedl od roku 1925 až do své smrti archeologický průzkum Pražského hradu. Byl členem Archeologické komise při České akademii věd a umění.

²²⁾ Dosazených německých úředníků však bylo víc a doplňovali je dobrovolníci pilně docházející do oddělení, jako sběratel motýlů Grosse, bývalý československý generál, který se přihlásil k německtví a vstoupil do říšské armády. Tamtéž, s. 340.

²³⁾ Tamtéž, s. 341.

²⁴⁾ Edmund Wilhelm Braun (1870 Epfenbach – 1957 Norimberk) platil za uznávaného historika umění. Vedle toho, že byl v letech 1897 až do svého penzionování v roce 1935 ředitelem Slezského zemského muzea v Opavě, působil jako profesor dějin umění na Německé (Karlově) univerzitě v Praze, byl předsedou Sdružení německých muzeí v ČSR, zakladatel a redaktor odborných časopisů, konzervátor památkové péče pro Slezsko. Za války jej okupační úřady donutily k aktivní účasti, stal se muzejním komisařem Protektorátu Čechy a Morava, kde prokazoval korektnost vůči českému prostředí, a převzal opět řízení Slezského zemského muzea. V publikační činnosti se odmlčel na znamení nesouhlasu s nacisty. Po válce byl přesto odsunut do Norimberku, kde se ještě pustil do obnovy válkou zničeného Germánského národního muzea. Také tam založil Společnost přátel keramiky.

²⁵⁾ Emanuel ŠIMEK, Vandalism Němce Lunga, in: Z dávných věků, Praha 1948, s. 167.

²⁶⁾ Tamtéž. Žádost z 3. srpna 1943.

²⁷⁾ Státní okresní archiv Pardubice (dále jen SOKa Pardubice), fond Muzejní spolek Pardubice, kart. č. 13, inv. č. 132. Dopis ze 4. září 1943 Českého svazu museí.

²⁸⁾ Emanuel ŠIMEK, Vandalism Němce Lunga, c. d., s. 167. Směrnice upravující ochranu sbírek před možnými následky náletů dorazila do pardubického muzea z ministerstva školství 23. června 1943. Autorem směrnice byl dr. von Both. 19. srpna téhož roku bylo v německém dopise z pardubické radnice odesláno nařízení o ochraně sbírek spolku uložených v kostele proti náletům, sestavené na základě výnosu říšského protektora pro Čechy a Moravu L4/a z 2. srpna 1943. SOKa Pardubice, fond Muzejní spolek Pardubice, kart. č. 13, inv. č. 132.

²⁹⁾ SOKa Pardubice, fond Muzejní spolek Pardubice, kart. č. 13, inv. č. 132. Dopis *Julia Stumpfa ze dne 25. 9. 1943*.

³⁰⁾ SOKa Pardubice, fond Muzejní spolek Pardubice, Kart. č. 13, inv. č. 132. Dopis *Julia Stumpfa ze dne 25. 9. 1943*

³¹⁾ SOKa Pardubice, fond Muzejní spolek Pardubice, Kart. č. 13, inv. č. 132. Dopis *Julia Stumpfa ze dne 22. 10. 1943*.

³²⁾ Die Flur meines Heimatortes durchstreifte, mit einer Sehnsucht nach Abenteuern im Herzen, wie sie nur Jungens eigen ist. Hoch oben im Steinbruchgebiet des Winnfeldes, damals noch von herrlichem Buchenwald umgeben, geriet ich zufällig in eine neu aufgedeckte Lavagrube und bemerkte in einer anstehenden Sandschicht etwas Merkwürdiges. In einer schwärzlichen Bodenverfärbung, die sich bald als Holzkohleschicht herausstellte, lagen Scherben von eigenartigen Tongefäßen, viele absichtlich zerschlagene Tierknochen und vom Feuer oder der Sonne gehärtete Lehmbröckchen. Mit unzulänglichen Hilfsmitteln, aber desto größerem Eifer und unbeschwert von jeglichen wissenschaftlichen Vorkenntnissen, begann ich meine erste „Ausgrabung“. Walter LUNG, KOTTENHEIM, Ein Dorf und seine Landschaft, Mayen 1962, s. 9. Koncept uložen v Archivu Regionálního muzea v Kolíně, fond Walter Lung.

³³⁾ Tamtéž s. 10.

³⁴⁾ Kolínské nálezy Waltera Lunga byly roku 1970 převzaty do sbírek Römisch-Germanische Museum Köln a roku 1989 Güntherem Bernhardttem opublikovány (Oberflächenfunde Ur- und frühgeschichtlicher Siedlungen im Kölner Norden: ein Katalog der Sammlungen W. Lung und G. und A. Topp. Kölner Jahrbuch 22, 1989, s. 417–532).

³⁵⁾ Walter von STOKAR-NEUFORM, Neuerrichtung eines eigenständigen Instituts für Vor- und Frühgeschichte an der Universität Köln, in: Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit (ed. Martin JAHN), Leipzig 1939, s. 271.

³⁶⁾ BA Berlin, fond NSDAP, sign. OK 3200.

³⁷⁾ Walter von Stokar-Neuform měl minimálně na odborný vývoj Lunga nezpochybnitelný vliv. Vyznává se z něho i v konceptu úvodu ke své knize z roku 1944: „Weiter danke Ich Universitätspro-

fessor W. v. Stokar-Köln für die mühevollte Prüfung des wissenschaftlichen Textes. Wenn es mir bei der Schilderung der vorgeschichtlichen Verhältnisse möglich war, den heutigen Forschungsstand zu berücksichtigen so verdanke ich dies nur der unermüdlichen Schulung in seinen Vorlesungen, an denen ich in den Kriegsjahren 1940–1942 teilzunehmen die Ehre hatte.“ Archiv Regionálního muzea v Kolíně, fond Walter Lung.

- ³⁸⁾ Ve školním roce 1944/1945 navštěvovala 6. třídu střední školy. Archiv Regionálního muzea v Kolíně, fond Walter Lung.
- ³⁹⁾ Z. MAZAČ, *Moje město Kolín*, s. 46.
- ⁴⁰⁾ Archiv Východočeského muzea Pardubice. V některých případech se jednalo jen o zprávy o náhodných nálezech, které se k Lungovi různou cestou dostaly. Za poskytnutí zmíněných materiálů děkuji Mgr. Janu Jilkovi. Podle vyjádření PhDr. Františka Šebka Lung v zájmu osvědčit vůči Archeologickému ústavu svou aktivitu, zpracoval některá „hlášení“ o nálezech učiněných ještě před jeho příchodem do Pardubic.
- ⁴¹⁾ Prof. RNDr. Emil Hadač (10. 5. 1914 – 26. 4. 2003) pocházel z rodiny evangelického duchovního v Bohdanči. V roce 1938 získal na Přírodovědecké fakultě Karlovy univerzity titul doktora přírodních věd. Pracoval na VŠCHT, vedl Ústav pro výzkum peloidů ve Františkových Lázních, přednášel na Pedagogické fakultě v Plzni jako docent a později profesor, odtud přešel do Botanického ústavu ČSAV. V letech 1971–1979 byl ředitelem Ústavu krajinné ekologie ČSAV. Zasloužil se o zřízení rezervace SOOS, byl řadu let předsedou vědecké rady Krkonošského národního parku, předsedou Bioklimatologické společnosti. Patnáct let předsedal výboru Ekologické sekce Biologické společnosti ČSAV, která v roce 1983 sepsala pro federální vládu první zprávu o stavu životního prostředí v Československu, jež se prostřednictvím Charty 77 dostala do zahraničí a díky vysílání zahraničních stanic i mezi širokou veřejností v Československu.
- ⁴²⁾ Zprávy Klubu přátel Pardubicka, č. 9–10/1997, s. 4.
- ⁴³⁾ Hadač musel změnit zaměstnání a do konce války pracoval na bytovém úřadě pardubické radnice. Tamtéž, s. 4.
- ⁴⁴⁾ ZOTZ, L. F. – VON RICHTHOFEN, B.: *Ist Böhmen-Mähren die Urheimat der Tschechen?*, Leipzig 1940; ZOTZ, L. F.: *Von den Mammutjägern zu den Wikingern. Ergebnisse und Aufgaben der Böhmischo-mährischen Vorgeschichtskunde*, Leipzig 1944, s. 4. O Zotzových aktivitách v Čechách a na Moravě viz LEUBE, A.: *Anmerkungen zur deutschen Prähistorie 1938–1945. Brandenburg und die Slowakei*, *Slovenská archeológia*, roč. 49 (2002), č. 1–2, s. 1–18. K jeho činnosti i ABS sign. 52-92-5. Bundesarchiv Berlin, BDC, sign. PK U162, Zotz L.
- ⁴⁵⁾ Viz také pozn. 15. Bohmers se nakonec v květnu roku 1939 přestěhoval do Mikulova a výkopové práce zahájil začátkem července 1939. ABS, Alexandrijský archiv, Himmler File, sign. 1228. Za informaci děkuji Mgr. Michalu Šimůnkovi PhD. K působení Bohmerse v Dolních Věstonicích blíže M. EICKHOFF: *Historie „ukradeného“ naleziště. Assien Bohmers a vykopávky SS-Ahnenerbe v Dolních Věstonicích*, *Sborník Regionálního muzea v Mikulově 2009*, s. 129–146.
- ⁴⁶⁾ Marné byly následné požadavky Bohmerse, podpořené jeho nadřízeným, ředitelem Ahnenerbe v letech 1935–1945 SS Standartenführerem Wolframem Sieversem (1905–1948) o zpětné zapůjčení nálezů, které nebyly podrobeny důkladnému průzkumu.
- ⁴⁷⁾ Organizaci Ahnenerbe byl podporován i německý profesor archeologie, působící na Německé (Karlově) univerzitě v Praze Lothar Ferdinand Zotz (1899–1967). Blíže: BA Berlín, BDC, Parteikorrespondenz, sign. U 162, Zotz Lothar; dále ABS, fond 52 – Výpovědi zaměstnanců gestapa, sign. 52-92-5; Karel SKLENÁŘ, *K Lotharu Zotzovi minulému i přítomnému*, *Archeologické rozhledy*, roč. LV, 2003, s. 171–175; Týž: *Lothar Ferdinand Zotz*, in: *Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů a jejich spolupracovníků z příbuzných oborů*, Praha 2005, s. 65; Týž: *Kdo byl Lothar Zotz? (Kapitola z dějin výzkumu Českého krasu)*, *Speleo* 6, 1991, s. 15–20; Týž: *Z dějin německé univerzity. Vztah vědy a ideologie v příběhu Lothara Zotze*, *Vesmír* 72, 1993, s. 453–455. S. VENCL.: *Lothar Zotz: o něm i o nás*, *Archeologické rozhledy* LIV, 2002, s. 837–850.
- ⁴⁸⁾ H. PRINGLEOVÁ, *Velký plán*, s. 143
- ⁴⁹⁾ Kromě citovaných zejména Walter LUNG, *Die Ausgrabung nachkarolingischer Töpfereien in Paffrath, Gemeinde Bergisch Gladbach, Rheinisch-Bergischer Kreis – 1956*; Týž, *Die Ausgrabung nachkaroling. Töpferöfen in Paffrath, Gde. Bergisch-Gladbach, Rheinisch-bergischer Kreis*, in: *Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Rheinischen Amtes für Bodendenkmalpflege im Landschaftsverband Rheinland und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande*. Mainz 1955/56, s. 335–371; Týž, *Die Hallstatt und Latènezeit im Stadtgebiet Köln*.

Köln 1956; Týž, Zur vor- und frühgeschichtlichen Keramik im Kölner Raum, Köln 1959; Latènekeramik aus Lülldorf, Siegkreis, Köln 1961; Týž (mit Marschall, Arthur, Fremersdorf, Fritz), Die vor- und frühgeschichtliche Besiedelung des Bergischen Landes Narr, 1954; Týž, Vor- und frühgeschichtliche Funde im Norden Kölns, 1966; Týž, Mittelalterliche Töpferöfen und Eisenverhütung in Katterbach, Gmde. Bergisch-Gladbach, Rhein.-Berg. Kreis, 1958; Týž, Vorgeschichtliche Siedlungskeramik aus Kottenheim, 1963; Týž, Zur Topographie der frühmittelalterlichen Kölner Altstadt, 1956; Neue vorgeschichtliche Funde aus der Umgebung Kölns, 1961.

⁵⁰⁾ Archiv Regionálního muzea v Kolíně, fond Walter Lung.

GERMAN ARCHEOLOGIST WALTER LUNG AND HIS WORK IN THE PROTECTORATE OF BOHEMIA AND MORAVIA

Miloš Hořejš

Summary

The establishment of the Protectorate of Bohemia and Moravia brought about substantial curtailment of the legal powers of the state. Nazi supervision filtered down even to the lowest levels of local self-administration. It is not generally known that the Nazi occupation authorities intervened in the work of such institutions as museums. A case in point illustrating a museum institution that came into the focus of the Nazi authorities was the Pardubice museum. In the latter half of 1943, the acting Reichsprotector appointed Walter Lung to the post of the director of the museums in the Czech towns of Kolín and Pardubice, based in Kolín. This particular personnel appointment may be seen as reflecting Nazi efforts to find and present “conclusive” evidence that more than half a millennium before the arrival of Slavonic tribes the Czech lands had been German and remained so. Walter Lung was a German self-educated archeologist who came to Pardubice and Kolín from Cologne where he worked in the Museum für Vor- und Frühgeschichte (Museum for Pre- and Early History). A member of the NSDAP and the organization Ahnenerbe, Lung was sent to the Protectorate by Dr. Walter Stokar Freiherr von Neuform, Director of the Museum in Cologne and a convinced Nazi. Lung’s work in the Kolín and Pardubice museums was quite controversial, to say the least. In his new job, Lung not only registered and checked the existing archeological finds, but also carried out archeological research of his own. During archeological excavations in and around Pardubice Lung was helped by the then university professor RNDr. Emil Hadač, DrSc. Lung carefully registered his finds in the inventories that have survived to this day and are still used. In his official statements Walter Lung resorted to the Nazi propaganda dogmas. However, his specialized articles and reports contain no straightforward misinterpretations that could point to his endeavors to use his research for the justification of the so-called continual German settlement in the Czech lands. At the end of the war, Lung’s enthusiasm for the Nazi ideology seemed to have evaporated, and probably on May 5, 1945 he hastily left Kolín, returned to his former job and resumed his professional activities. He then devoted himself to archeological research around Cologne and in his birthplace Kottenheim, specializing in the period from the primeval age to the early Middle Ages. Walter Lung retired in 1959 and died in Cologne on April 20, 1985.

DER DEUTSCHE ARCHÄOLOGE WALTER LUNG UND SEINE TÄTIGKEIT IM PROTEKTORAT BÖHMEN UND MÄHREN

Miloš Hořejš

Resümee

Die Konstituierung des Protektorats Böhmen und Mähren brachte erhebliche Einschränkungen der rechtlichen Subjektivität des Staates mit sich. Die nazistische Überwachung griff praktisch auch auf die unterste Ebene der staatlichen Selbstverwaltung über. Wenig bekannt ist die Tatsache, dass die Eingriffe der nazistischen Okkupationsorgane auch vor solchen Subjekten nicht Halt machten, wie es die Museen waren. Beispiel für eine Museumsinstitution, auf die die Nazis ihre Aufmerksamkeit richteten, war eben gerade das Museum in Pardubice. In der zweiten Hälfte des Jahres 1943 war Walter Lung vom stellvertretenden Reichsprotektor zum Direktor der Museen in Kolín nad Labem und Pardubice mit Sitz in Kolín nad Labem ernannt worden. Hinter dieser Personalentscheidung kann die Absicht der Nazis erkannt werden, „unwiderruflich“ zu beweisen, dass die böhmischen Länder über ein halbes Jahrtausend vor der Ankunft der Slawen germanisch waren und es immer geblieben sind. Lung war deutscher Archäologe, Autodidakt, der von Köln, wo er im Museum für Vor- und Frühgeschichte gearbeitet hatte, nach Pardubice und Kolín kam. In das Protektorat wurde Lung, ansonsten Mitglied der NSDAP und der Organisation Ahnenerbe, vom Direktor des Museums in Köln, Dr. Walter Stokar Freiherr von Neuforn, einem überzeugten Nationalsozialisten, geschickt. Lungs Engagement im Kolíner und Pardubicer Museum war recht kontrovers. An seiner neuen Wirkungsstätte evidierte Lung nicht nur die bisherigen archäologischen Funde, sondern führte auch selbst archäologische Untersuchungen durch. Bei den archäologischen Ausgrabungen in Pardubice und Umgebung wurde Lung vom späteren Universitätsprofessor RNDr. Emil Hadač, DrSc. unterstützt. Seine Funde dokumentierte Lung sorgfältig in bis heute erhalten gebliebenen und verwendeten Inventarien. In der offiziellen Berichterstattung brachte er die Dogmen der Nazi Propaganda zur Geltung. In seinen Fachartikeln und Nachrichten finden wir jedoch keine direkten Desinterpretationen, die darauf schließen ließen, dass er mit ihrer Hilfe versucht hätte, die sogen. kontinuierliche germanische Besiedelung der böhmischen Länder zu begründen. Gegen Kriegsende schwächte sich Lungs nationalsozialistische Begeisterung ab. Wahrscheinlich reiste er am 5. Mai 1945 eilig aus Kolín ab und kehrte an seine ursprüngliche Wirkungsstätte zurück, wo er seine Fachtätigkeit fortsetzte. Er befasste sich mit der archäologischen Erforschung der Besiedlung der Umgebung Kölns und seines Geburtsorts Kottenheim von der Urzeit bis zum frühen Mittelalter. 1959 ging er in Pension. Er starb am 20. April 1985 in Köln.

POLITICKÉ PROCESY S ŠIMONEM ORNSTEINEM A MORDECHAJEM ORENEM – ANTISEMITSKÉ TENDENCE V KOMUNISTICKÉM ČESKOSLOVENSKU

Ivo Pejčoch, Vojenský historický ústav

Porážka nacismu v roce 1945 znamenala záchranu židovského národa před fyzickou likvidací, nikoliv však konec jeho pronásledování v některých zemích. Jeho poválečný vývoj výrazně komplikovala zhoršující se situace v Palestině, kde probíhal politický boj za skončení stávajícího britského mandátu a vyhlášení nezávislého židovského státu. Ten se dotýkal nejen židovské komunity přímo v Palestině, ale celé světové diaspory. Když se v květnu 1948 skutečně podařilo naplnit dávný sen a konstituovat nezávislý stát, zaútočily na právě vyhlášený Izrael armády okolních arabských zemí a palestinští Židé stáli před hrozbou zničení. Byli odhodláni za svou nezávislost bojovat do krajnosti, chyběly jim však zbraně i vycvičení bojovníci, a v těchto kritických chvílích našli izraelští představitelé hmatatelnou pomoc pouze v Československu. Během léta 1948 zde v rámci tajného programu s krycím názvem Akce Důvěrné Izrael proběhly výcvikové kurzy vojenských pilotů, tankistů, parašutistů, leteckých mechaniků a také třinácti set příslušníků pozemní mechanizované brigády Hagana. Současně do Izraele plynuly dodávky nejrozličnějších druhů zbraní a munice, které měly pro těžce sužovanou zemi klíčový význam. Mezi oběma státy se slibně rozvíjely politické i obchodní vztahy, které však měly vzít zanedlouho za své.

Kladné vztahy mezi Československem a Izraelem se ve velmi krátké době začaly rychle proměňovat. Pravým důvodem se staly nečekané změny na izraelské vnitropolitické scéně. 31. ledna 1949 totiž proběhly ve Státě Izrael parlamentní volby, jejichž výsledek znamenal pro rodící se východní blok studenou sprchu. Komunistická strana Izraele dostala pouhých 3,51 % hlasů, které jasně ukázaly, že další vývoj v zemi nebude kráčet směrem ke komunistickému internacionalismu. Vítězem se navíc proti očekávání nestala ani levicová strana Mapam, volby naopak vyhrála pravicová formace Mapai a vládu postavil David Ben Gurion.¹⁾

Na spolupráci Izraele a Československa se rovněž podepsala vlna antisemitismu, která se zvedla v Sovětském svazu a postupně se přenesla i do dalších zemí východního bloku, v Československu zesílily protižidovské tendence po příchodu sovětských poradců v říjnu 1949.

Na další vývoj vztahů Československa a Státu Izrael měly určující vliv i události v mezinárodní politice, konstituování dvou vojenských bloků a rozpoutání studené války. Izrael sice deklaroval již v roce 1949 neutralitu, českoslovenští komunisté však předpokládali, že bude muset zvolit mezi oběma bloky, a soudili, že se přikloní k západu. Prý o tom svědčila i americká půjčka ve výši sto miliónů dolarů. Tento názor podporovaly také zprávy z podzimu 1949, podle nichž procházejí důstojníci izraelské armády ve Spojených státech odbornými a velitelskými kurzy.

Výcvik židovských dělostřelců v prostoru Libavá během přípravy mechanizované brigády, říjen 1948

Židovské dobrovolnice během vojenského výcviku mechanizované brigády v Libavé

V průběhu roku 1950 zcela ustaly dodávky československého vojenského materiálu do Izraele a velmi poklesl počet občanů, jimž bylo povoleno se do něj z Československa vystěhovat. Klíčovým mezníkem vztahu vedení československých komunistů k Izraeli a sionismu jako politickému a ideologickému směru představoval velký soudní proces proti takzvanému zrádcovskému centru v čele s Rudolfem Slánským. V soudním případě s částí vedení KSČ se opakovaně hovořilo o sio-

nismu a nebylo náhodou, že jedním z jedenácti funkcionářů, odsouzených k trestu smrti, byl Vladimír Clementis, který se přímo podílel na programu vojenské pomoci Izraeli. Po tomto nejznámějším a nejrozsáhlejším procesu však československá justice řešila další případy s údajnými agenty sionistů, část z nich spočívala v organizování vystěhovalectví do Palestiny, dva další souvisely s předchozími zbrojnými dodávkami izraelské armádě. Oběťmi politické perzekuce se stala rovněž rodina Ehrenfeldových, která se spolu s přáteli pokusila ilegálně přejít hranice s Rakouskem a pokračovat dál až do Izraele. Tři členové rodiny byli postříleni příslušníky československé Pohraniční stráže, další čtyři palbou vážně zraněni, tento otřesný případ se ale režimu podařilo v podstatě zamlčet. Následující řádky se zabývají dvěma nejmarkantnějšími případy zinscenovaných soudních procesů s údajnými agenty sionismu, Šimonem Ornsteinem a Mordechajem Orenem, kteří se ve skutečnosti podíleli na organizování Akce Důvěrné Izrael. Oba ve své době vzbudily kritické reakce v demokratickém světě, vládnoucí režim je v pozdějších letech de facto vypustil z oficiální historie.

Proces s Šimonem Ornsteinem

Šimon Ornstein²⁾ představoval hlavní postavu jednoho z procesů s takzvanými sionistickými centry, které komunistický režim vykonstroval na počátku padesátých let. On sám se dostal do pozornosti Státní bezpečnosti především pro svou účast na organizování vojenské pomoci Izraeli.

Pocházel z Bedevle u Tačova na Podkarpatské Rusi, kde se 21. prosince 1904 narodil. Podle dostupných materiálů absolvoval základní školní docházku a potom vystudoval gymnázium. Po maturitě se živil obchodem a po obsazení zbytku českých zemí roku 1939 odešel do exilu a vstoupil do vojenských jednotek ve Velké Británii, po válce demobilizoval v hodnosti četaře. Pozoruhodné je, že se o jeho službě v armádě nedochovaly vojenské záznamy, ale zkušenost ukazuje, že nejde o zcela ojedinělý případ. Je rovněž možné, že nebyl v Anglii příslušníkem československých, nýbrž britských jednotek.

Po druhé světové válce se usadil v Praze a aktivně se zapojil do organizování zbrojních dodávek nově budované izraelské armádě, pomáhal i při náboru dobrovolníků a vyřizování jejich výjezdních povolení. Po vzniku Státu Izrael a vybudování jeho pražské ambasády pracoval jako vedoucí jejího obchodního oddělení.

Když českoslovenští komunisté otočili kormidlem a došlo k citelnému ochlazení vztahů s židovským státem, objevila se současně vlna skrytého antisemitismu, vyvolaná ovšem nikoliv občany, ale stranickým vedením. V té době se o osobu Šimona Ornsteina začala intenzivně zajímat StB a nakonec jej zatkla jako hlavu smyšlené protistátní sionistické skupiny. Její údajní členové skončili rovněž v celách vyšetřovací vazby. Součástí případu se kromě něj stali Ervin Steiner (narozen 23. srpna 1906 v Starej Bystrici), Mikuláš Stern (15. června 1904 v Pezinku), Josef Büchler (10. května 1904 v Kremniče), Adolf Reich (3. února 1900 v Maďarsku), Ondrej Oráč (původním jménem Doweis, narozen 25. prosince 1922 v Rimavské Sobotě), Ervín Vrána (původním jménem Weinberg, narozen 7. srpna 1921 v Le-

voči), Alžběta Breznitzová (rozená Kleinová, 18. června 1897 v Levicích), Ferdinand Herlinger (3. července 1890 v Ostravě) a Štefan Potrok (15. listopadu 1914 v Kocúricích v okrese Piešťany). Bohužel podstatné části dokumentace k tomuto případu podlehy v průběhu doby skartacím, proto jej lze popsat jen v základních rysech.³⁾

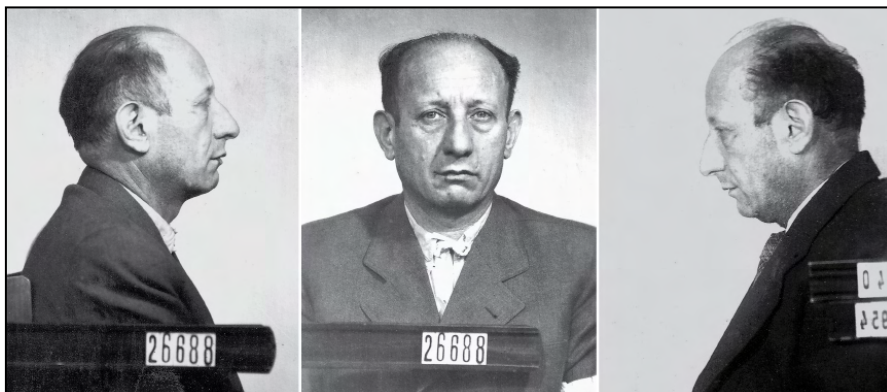
Stejně jako u mnoha zinscenovaných případů padesátých let, i zde podstata obvinění spočívala v trestných činech velezrady a vyzvědačství. Obvinění měli rovněž zneužívat vystěhovalectví k nezákonnému vývozu soukromých židovských majetků z Československa. Sionisté a židovská buržoazie tvořili podle obžaloby jeden z hlavních pilířů protistátního centra, vedeného Rudolfem Slánským. Generální prokuratura obsáhle popisovala údajnou nezákonnou činnost celé skupiny a konstruovala stále nová obvinění. Podle snad nejvíce absurdního se sionisté na protistátní činnost připravovali již v letech druhé světové války a spolupracovali přitom s fašisty!

Prokuratura vytvářela neuvěřitelná obvinění o mohutné tajné židovské organizaci, budované již za války za účelem prosazovat po osvobození hospodářské a mocenské zájmy izraelitů. Také židovský výsadek na Slovensku, k němuž patřila slavná Chavíva Rajková a jehož členové takřka do posledního padli, prý nechtěl bojovat proti nacismu. Jeho skutečným úkolem prý bylo připravit sionistické organizace, aby hned po osvobození mohly vyvíjet činnost. Například Josef Büchler byl donucen vypovědět: *„V době Slovenského národního povstání byli shozeni na povstalecké území parašutisté z Palestiny, kteří společně s Chavívou Rajkovou, která přiletěla z Palestiny s anglickou misí, přinesli pokyny od sionistické exekutivy pro další sionistickou činnost.“*⁴⁾

Za důkaz těchto nehorázných obvinění byla označena činnost Ústředního svazu sionistů, který měl ve skutečnosti soustřeďovat židovské buržoazní nacionalisty a jiné nepřátele a škůdce lidově demokratického zřízení v Československé republice. Jeho činnost od roku 1945 byla označena za nepřátelskou, škodlivou jak hospodářskému, tak politickému vývoji v ČSR. Sionisté se prý už roku 1945 zaměřovali na získání hospodářské základny a pomocí různých organizací usilovali o navrácení majetku židovských kapitalistů, kteří zahynuli v koncentračních táborech, židovské buržoazii.⁵⁾

Židovští agenti se podle prokuratury po válce dokonce vetřeli na některé rozhodující funkce ve státním aparátu Československé republiky i na vedoucí místa v KSČ. Podporu nepřátelským sionistickým silám měli poskytovat členové Slánského protistátního spikleneckého centra, především Otto Fischl. Všichni kromě Potroka byli obviněni z velezrady, Ornstein, Steiner, Herlinger a Oráč navíc z vyzvědačství. Štefana Potroka prokurátor obvinil z porušení povinností veřejného činitele. Současně doporučil řešit případ před senátem Nejvyššího soudu.⁶⁾

Nejvyšší soud zasedal nad případem Ornstein a spol. ve dnech 5. až 7. srpna 1953. V rozsudku uvedl, že imperialisté se nemohou smířit se skutečností, že země osvobozené Rudou armádou od fašistického jha si vybraly takovou formu vlády, jaká nejlépe vyhovuje širokým vrstvám pracujících, které se daly na cestu k lep-

Vazební snímek Šimona Ornsteina

ším zítřkům. Imperialistický tábor se tedy snažil prostřednictvím agentů odtrhnout lidové demokracie od Sovětského svazu a obrátit je zpět ke kapitalistickému vykořisťování.

Jak prý ukázal proces s Rudolfem Slánským, významnou roli hrál v kontrarevolučních plánech sionismus se svou sítí po celém světě rozvětvených organizací: „Sionismus jako židovské buržoazně nacionalistické hnutí, rozprostřené po celém světě, velmi dobře zapadal do plánů amerických imperialistů, namířených proti životně důležitým zájmům pracujících v lidově demokratických zemích. Toto hnutí dostalo nový impuls, když po druhé světové válce byl na území Palestiny vytvořen samostatný židovský stát Izrael, ze kterého se americkým imperialistům podařilo za ochotné pomoci židovské buržoazie vytvořit na podkladu známého plánu Morgenthau-Achesca nárazníkový stát, vojenskou základnu v chystané válce proti Sovětskému svazu. Dalším plánem amerických imperialistů vytvořením Státu Izrael bylo zanést národnostní nesváry mezi národy Blízkého východu a současně oslabit svého nejsilnějšího kapitalistického konkurenta Anglii a získat sympatie a falešnou slávu osvoboditele v očích židovstva, především Židů, žijících v zemích lidové demokracie.“

Již krátce po válce se prý židovští kapitalisté snažili ve svých rukách koncentrovat veškerý židovský majetek. Na cestě k tomuto cíli spolupracovali s „židovskými kapitalistickými advokáty“, kteří pod rouškou právní pomoci podávali velké množství žalob na získání židovského majetku. Současně se snažili odvést mladé lidi do Izraele a budovat tam z nich útočnou armádu: „Plánem amerických imperialistů bylo vytvořit na území Izraele imperialistickou žoldnéřskou armádu. Proto všemožně podporovali vystěhovalectví mladých Židů, kteří takto unikali vojenské službě v ČSR. Těmto cílům amerických imperialistů velmi účinně napomáhali obvinění Steiner, Stern, Bűchler, Reich a jiní, kteří vyvíjeli horlivou propagandistickou činnost směřující k vystěhování mladých Židů do Izraele.“

Všichni se měli navíc účastnit machinací, směřujících k rozvrácení československého národního hospodářství, pašování obráběcích strojů, zdravotnického

Vězeňský snímek Šimona Ornsteina

materiálu, ale také zlata, šperků a jiných cenností. Současně napomohli ilegálnímu odchodu mnoha mladých lékařů do Izraele a neváhali za tímto cílem podplácet bezpečnostní a celní orgány.

Šimon Ornstein údajně prováděl špionážní činnost proti Československé republice především v hospodářské oblasti. Pomáhala mu prý skupina zrádců z okruhu Rudolfa Slánského, zpravodajské informace pak měl předávat rezidentu americké zpravodajské služby Illinovi. Další členové skupiny byli odsouzeni zejména za organizování vystěhovalectví do Izraele nebo za vývoz hospodářských komodit.

V poslední den procesu byli všichni prohlášeni vinnými z trestných činů, za něž je obžalovali. Soud vynesl rozsudek, v němž výše trestů za smyšlená provinění přesně zapadala do obrazu doby. Šimon Ornstein byl odsouzen k trestu doživotního vězení, Josef Büchler na 23 let, Ferdinand Herlinger na 22 let, Mikuláš Stern na 21 let, Ervin Steiner na 20 let, Adolf Reich na 13 let, Ervin Vrána na 10 let, po 9 letech dostali Ondrej Oráč a Mikuláš Kardač, jediná žena ze skupiny Alžběta Breznitzová si vyslechla verdikt 7 let a Štefan Potrok 5 let.⁷⁾

Ornsteina věznili na Mírově a potom na Pankráci. Izraelská vláda i židovské organizace ve světě vyvíjely snahu, aby jej komunisté propustili na svobodu. Nakonec se tohoto cíle podařilo dosáhnout na podzim 1954, kdy byl Šimon Ornstein v důsledku mimořádné amnestie propuštěn z výkonu trestu. Bezprostředně poté byl vyhoštěn do Izraele.⁸⁾

Ostatní vězňení účastníci procesu opakovaně žádali o jeho revizi a nakonec dosáhli zasedání Nejvyššího soudu, jenž ve dnech 18. až 20. června 1958 jednal o obnově soudního řízení. Všichni vězni argumentovali skutečností, že byli k přiznání donuceni mučením, bitím, odpíráním spánku a vyhladověním. Vyšetřovatelé StB zároveň otevřeně vyhrožovali vážným postihem také jejich nejbližším. Nejvyšší soud však přesto nedošel k závěru, že se objevily nové skutečnosti, a žádost o obnovu zamítl. Vězni byli propuštěni až v rámci rozsáhlé prezidentské amnestie roku 1960.⁹⁾

Proces s Mordechajem Orenem

Ústřední postavou dalšího zpolitizovaného a vykonstruovaného soudního případu, spojeného s operací Důvěrné Izrael, se stal jeden z mužů, kteří zajišťovali na mezinárodním poli podporu vznikajícímu státu i tok výzbroje pro milici Hagana – předchůdce izraelské armády. Ve spárech komunistické justice totiž uvízl také izraelský levicový politik Mordechaj Oren. Pocházel z Podhájců v Polsku, kde se 16. března 1905 narodil jako Margus Orenstein do rodiny místního výčepního. Již v mládí byl členem sionistické organizace Hashomer Hacair, později vstoupil do strany Mapam a stal se jejím funkcionářem. Oren se přestěhoval do Palestiny a roku 1942 tam začal působit v odborové organizaci. Roku 1945 převzal funkci člena předsednictva židovských odborů, současně zastával pozici člena ústředí strany Mapam.

V době před vznikem nezávislého izraelského státu navázal Oren jako významný levicový židovský politik kontakt s důležitými představiteli Komunistické strany Československa. Poprvé se zde objevil již v listopadu 1945, kdy se snažil dosáhnout setkání s Vlado Clementisem a předestřít mu problém etnického a politického uspořádání v Palestině. Oren v následujících letech Československo opakovaně navštěvoval a jednal se zdejšími politiky.¹⁰⁾ Československým funkcionářům vysvětloval, že se snaží získat širší podporu komunistických stran v Evropě. Oren považoval spolupráci židovských a arabských dělnických organizací za jediné možné východisko k řešení palestinského problému. Upozorňoval ale, že Arabové nejen spolupracují s britskou konzervativní pravicí, ale především za války udržovali kontakty s Hitlerovými nacisty. Jejich protižidovská propaganda pak často nabývala vysloveně rasistických rozměrů.¹¹⁾

V roce 1947 se Oren v Tatrách sešel s Vlado Clementisem a přesvědčoval jej o nutnosti osamostatnění Izraele, mimo jiné zdůrazňoval, že palestinští Židé vedou boj proti Velké Británii jako koloniální velmoci. Původní myšlenka na udržení jednotné Palestiny se ukázala jako nerealistická. Z toho důvodu viděli Židé jako jedinou možnost rozdělení Palestiny na dva samostatné etnické státy.¹²⁾

Mordechaj Oren se snažil získat u československé reprezentace politickou podporu, jeho osoba dávala současně komunistům naději, že vývoj v Izraeli se bude pohybovat na cestě k socialismu.

Po procesu se Slánským se stal obětí antisionistického tažení také Mordechaj Oren. Organizátoři odborového kongresu ho pozvali do Berlína a při návratu podle plánu navštívil Československo. Tady ho ale nečekaně 31. prosince 1951 zatkli příslušníci Státní bezpečnosti, když cestoval rychlíkem z Prahy do Vídně. Za záminku si vzali údajné vypršení platnosti jeho vstupního víza, potom však vznesli obvinění z organizování protistátní činnosti na československém území, špionáže a dalších trestných činů. Oren později uváděl, že proti němu bylo při výsleších používáno násilí, které mělo zlomit jeho vůli k odporu a donutit jej podepsat smyšlená přiznání.

Státní bezpečnost předala jeho případ Generální prokuratuře v Praze, která proti Orenovi sestavila obžalovací spis, datovaný 1. září 1953. Konstatuje se v něm,

Vězeňský snímek Mordechaje Orena

že při vyšetřování protistátního spikleneckého centra Rudolfa Slánského bylo prokázáno, že v ní měli důležitou úlohu sionisté. Jedním z jejich nejvýznamnějších mezinárodních agentů měl být právě Mordechai Oren, označovaný za odchovance organizace Hashomer Hacair: *„Pod rouškou pokrokového izraelského činitele od roku 1945 až do svého zatčení ve službách sionistů navštěvoval Československo, Polsko, Bulharsko a Německou demokratickou republiku. V těchto zemích navrhoval spojení se sionistickými organizacemi, zajišťoval podporu nepřátelských sionistických akcí těm zrádci, kteří se vetřeli do důležitých funkcí, zachraňoval již odhalené a zatčené sionistické agenty, získával špionážní materiál pro sionistické ústředí a anglickou IS a prováděl další nepřátelskou činnost.“* Příмым důvodem zatčení byla jeho další údajná nezákonná činnost, zjišťování podrobností o průběhu vyšetřování Rudolfa Slánského. Pokyn k němu měl převzít okamžitě po svém příjezdu do Prahy od izraelského vyslance dr. Kuboviho. Z těchto důvodů prý navázal také kontakty s *„titovskou fašistickou klikou“*. Generální prokuratura vinila Orena i z množství další trestné činnosti. Jako sionistický agent prý působil také v Rumunsku, kde dosáhl propuštění několika špiónů na svobodu, nebo v Bulharsku. Tam se setkal s ministerským předsedou Kostovem, prohlášeným ovšem později za zrádce věcí socialismu.¹³⁾ Mordechai Oren od něj získal příslib pomoci bulharské vlády izraelské věci. Podobný postup podle obžaloby zvolil i v Československu, kde se obrátil na Vladimíra Clementise. U něj našel rovněž příznivou odezvu a pochopení pro řešení izraelské problematiky. Ve spise je citována jeho výpověď, k jejímuž podpisu však byl násilím přinucen: *„[...] Jako formy jsem používal dále tisku a svých projevů v rozhlasu. [...] Toto jsem vše dělal pod rouškou pokrokovosti, přičemž jsem se sám vydával za pokrokového, přestože jsem byl agentem reakční iz-*

raelské vlády [...].“ Oren prý připravoval i protikomunistickou propagandu, v Československu si nechával překládat články z Rudého práva a Tvorby, které plánoval v Izraeli přednést „se svým pomlouvačným komentářem“. Svou činnost rozšířil na Německou demokratickou republiku, kde organizoval špionáž a získával tajné informace o východoněmeckém průmyslu nebo počtech Židů, kteří v zemi žili. V zemích lidové demokracie navíc působil jako placený agent britské zpravodajské služby Intelligence Service. Podle obžalovacího spisu měl podepsat přiznání, že pro tuto službu pracoval již od roku 1934, zprvu v Německu, potom ve Švýcarsku a nakonec v zemích lidově demokratického tábora. Podle Generální prokuratury se dopustil trestných činů velezrady a vyzvědačství, protože: „V letech 1945 až 1952 v Praze a jinde jako agent západních imperialistů a palestinské sionistické exekutivy organizoval a zajišťoval podle pokynů izraelského vyslanectví v Praze protistátní činnosti sionistů v ČSR. V téže době v ČSR, NDR a jiných zemích tábora míru vyzvídal jako agent britské špionážní služby IS zprávy o hospodářské a politické situaci, z nichž některé zpracoval a zaslal řídicímu orgánu do Izraele.“⁽¹⁴⁾

Případ převzal Nejvyšší soud, před nímž proběhlo hlavní líčení 9. října 1953, téměř dva roky po Orenově zatčení. V rozsudku se zdůrazňuje podíl sionismu na činnosti protistátního spikleneckého centra a poukazuje se na rozvracečskou činnost sionistů, řízenou ze zahraničí. O obžalovaném se uvádí, že pod rouškou pokrokového izraelského odboráře navazoval spojení se sionistickými organizacemi v Československu, NDR, Polsku, Rumunsku a Bulharsku: „V těchto zemích pak navázal spojení se sionistickými organizacemi, zajišťoval podporu nepřátelských sionistických akcí těmi zrádci, kteří se vetřeli do důležitých státních, politických či hospodářských funkcí, zachraňoval již odhalené a zajištěné sionistické agenty, přičemž ovšem získával špionážní materiál pro sionistické ústředí a anglickou IS a snažil se škoditi vším možným způsobem konsolidaci zemí lidové demokracie. Posledním jeho nepřátelským úkolem, při jehož plnění byl zatčen, bylo zjištění podrobností o důvodech zatčení a výsledcích vyšetřování protistátní činnosti Rudolfa Slánského.“ Soudce zároveň vysvětlil, že Slánský měl sehrát v Československu stejnou roli, jakou předvedl v Jugoslávii Josip Broz Tito. Mordechaj Oren prý v Československu na základě povšechných informací sestavil a předal izraelskému vyslanci Kubovimu zprávu, jejímž obsahem bylo státní tajemství. Toto obvinění postrádalo vnitřní logiky, což však v dobách politických procesů nebylo ničím neobvyklým. Při své špionážní činnosti se měl Oren opírat o pomoc „sionistů, židovských buržoazních nacionalistů a jiných zrádců“, kteří pracovali ve prospěch světového sionismu a amerického imperialismu. V Československu se stýkal s vysokými státními představiteli, které se snažil uvést v omyl: „Přitom obviněný uváděl, že sionismus je pokrokový – přesto, že je to reakční směr nacionalistický – že strana Mapam a předtím Hašomer Hacair je stranou pokrokovou, aby tam zastřel její reakčnost a nepřátelství.“ Při prohlídce u něj byly nalezeny zprávy o výrobě a počtech zaměstnanců v různých východoněmeckých továrnách i množství Židů v NDR, což soudce označil za cenný špionážní materiál.

Mordechaj Oren se snažil vysvětlovat, že údaje o NDR nejsou zpravodajské

povahy, ale jen konceptem plánované přednášky o rozvoji východní Evropy. Svá předchozí přiznání k práci pro britskou Intelligence Service prohlásil za zcela smyšlená a bránil se i obvinění z reakcionářství. Stranu Mapam popsal jako levicovou, jejíž poměr k zemím lidové demokracie je kladný. Soud však jeho obhajobu zcela zamítl a plně se ztotožnil se závěry Státní bezpečnosti a Generální prokuratury. Prohlásil, že se dopustil trestných činů velezrady a vyzvědačství,¹⁵⁾ a odsoudil jej k odnětí svobody v trvání 15 let.¹⁶⁾

Případ bedlivě sledovalo izraelské vyslanectví v Praze, které opakovaně zasílalo nóty československému ministerstvu zahraničních věcí, nepomohly však ani další kroky, spočívající v urgencích a dotazech na ostatní zainteresované státní orgány. Stejný výsledek měly i intervence některých západních levicových politiků. Stejně tak byla zamítnuta žádost rodiny odsouzeného o milost, projednaná ministerstvem spravedlnosti v květnu 1954.

Ze zahraničně politického pohledu nepříjemnou kauzu vězněného izraelského politika vyřešily československé orgány 11. května 1956. Toho dne bylo vydáno usnesení generálního prokurátora, jímž se upouštělo od dalšího potrestání a Oren měl být zároveň vyhoštěn ze země.

Letadlo s osvobozeným vězněm dosedlo na přistávací dráhu na letišti v Lyddě 15. května 1956. Mordechaje Orena zde čekali nejbližší, ale i několikatisícové shromáždění spoluobčanů, kteří jej přišli spontánně přivítat.

Po propuštění a návratu do vlasti se Oren pokusil o revizi svého případu a úplnou rehabilitaci. V říjnu téhož roku se obrátil na Ústřední výbor KSČ memorandem, v němž naprosto odmítal jakoukoliv trestnou činnost, za niž byl odsouzen. Popisoval nevybíravé a především nezákonné metody Státní bezpečnosti, jímž byl vystaven a nucen k podpisu smyšlených přiznání. Oren vysvětloval, že jej týrali fyzicky i psychicky, byly mu odepírány spánek i strava, vyšetřovatelé mu opakovaně hrozili likvidací. Některé z jejich pohrůzek byly neskrývaně antisemitské. Argumentoval, že mu nepovolili předstoupení svědků, jež požadoval, naopak proti němu nasadili falešné svědky se smyšlenými výpověďmi. Celý proces vnímal jako důsledek zatčení Rudolfa Slánského, jehož osobně ani neznal. Soud se Slánským označil jako vyloženě antisemitský a zahajující novou éru protizidovské propagandy. Obvinění ze špionáže prohlásil za vylhané, v memorandu si stěžoval i na praktiky komunistického vězeňství v Československu. Protiprávně mu zadržovali poštu od rodiny a jak zjistil po návratu, ani jeho dopisy manželce se k nejbližším nedostaly (zadrženy cenzurou). Oren se v závěru dokumentu obsáhle hlásil k myšlenkám socialismu a označil vykonstruované procesy za otřesnou falzifikaci socialistických principů. Politické procesy považoval za pokřivení a krutou, leč pomíjející epizodu.¹⁷⁾

Memorandem se zabývalo československé ministerstvo spravedlnosti, jež jej postoupilo Nejvyššímu soudu. Ten došel k závěru, že se nenašly takové rozpory v předchozím rozsudku, aby mohly vést k obnovení procesu. Orenovi písemně odeslali stručné stanovisko: „*Nejvyššímu soudu byla předložena Vaše žádost o revizi Vašeho odsouzení z rozsudku ze dne 9. října 1953. Uvedený rozsudek byl pře-*

zkoumán na základě příslušného spisového materiálu, nebyly však zjištěny takové vady, které by odůvodňovaly jeho zrušení. Předseda Nejvyššího soudu se proto rozhodl, že nepoužije svého práva podat stížnost pro porušení zákona proti rozsudku, jímž jste byl odsouzen.⁴¹⁸⁾

Mordechaj Oren se však nevzdal a počátkem šedesátých let znovu žádal o obnovu procesu, což se mu nakonec podařilo dosáhnout. Nejvyšší soud na zasedání 19. září 1963 uvedený rozsudek zrušil a odsouzeného zprostil viny z obou trestných činů.¹⁹⁾ Nevinný politik tak po létech dosáhl očistění svého dobrého jména. Zrušení rozsudku ve vykonstruovaném politickém procesu představuje současně pomyslnou tečku za Akcí Důvěrné Izrael.

Mordechaj Oren dále působil na izraelské politické scéně, ve věku sedmdesáti devíti let pak zemřel v nemocnici města Jezreel Valley 27. února 1985.²⁰⁾

Tento článek je součástí přípravných studií, které vyústí v knihu o historii československé vojenské pomoci Izraeli, zpracovávanou na půdě Vojenského historického ústavu Praha.

Poznámky

¹⁾ Mapai získala 35,8 % hlasů oprávněných voličů, Mapam 14,77 %, Sjednocená náboženská fronta 12,25 %, Cherut 11,52 % a Komunistická strana Izraele 3,51 %.

²⁾ Jeho jméno bývá často omylem přepisováno jako Orenstein či Orenštajn.

³⁾ Dochován je spis Státního soudu i Osobní vězeňský spis Šimona Ornsteina, dosud se však nepodařilo najít vyšetřovací spis a operativní svazky Státní bezpečnosti.

⁴⁾ NA, f. Státní soud, Š. Ornstein a spol., Obžaloba.

⁵⁾ NA, f. Osobní spisy vězňů, Šimon Ornstein, Obžaloba.

⁶⁾ NA, f. Státní soud, Š. Ornstein a spol., Rozudek Nejvyššího soudu.

⁷⁾ Tamtéž.

⁸⁾ NA, f. Osobní spisy vězňů, Šimon Ornstein. Zpráva o propuštění Šimona Ornsteina.

⁹⁾ Tamtéž. Záznam o propuštění vězňů osob.

¹⁰⁾ NA, f. Osobní spisy vězňů, Mordechaj Oren.

¹¹⁾ NA, f. Ústřední výbor KSČ 1945–1989, Praha-generální sekretariát, 100/1. s. 59, a.j. 483, Zpráva o rozmluvě s M. Orenem.

¹²⁾ Jiří DUFEK, Karel KAPLAN, Vladimír ŠLOSAR, Československo a Izrael v letech 1947–1953, Praha 1993, s. 11.

¹³⁾ Trajčo Kostov Džunev (17. 6. 1897 Sofie – 16. 12. 1949 Sofie) byl významným komunistickým představitelem, zastával funkce generálního tajemníka Komunistické strany Bulharska a předsedy bulharské vlády. Když podobně jako v dalších zemích sovětského tábora proběhly v bulharské komunistické straně čistky mezi vrcholnými představiteli, patřil Kostov mezi jejich hlavní oběti. 31. března 1949 jej odvolali z funkce ministerského předsedy, později byl obviněn z protisovětských postojů a nacionalistické úchytky. 20. června Kostova zatkl a postavili před soud společně s dalšími deseti vysoce postavenými straníky. Při procesu probíhajícím od 7. do 14. prosince 1949 byli označeni za pachatele řady protistátních činů, obvinění z pokusu narušit přátelství mezi Bulharskem a SSSR, ze špionáže pro Jugoslávii, Velkou Británii a USA, snah dezorganizovat národní hospodářství a dalších zločinů. Kostov byl odsouzen k trestu smrti a o dva dny později popraven, ostatní vyslechli rozsudky mnohaletých trestů vězení. Trajčo Kostov Džunev byl rehabilitován v roce 1956.

¹⁴⁾ NA, f. Nejvyšší soud, Mordechaj Oren, Obžaloba z 1. 9. 1953.

¹⁵⁾ Podle paragrafu 78 odstavec 1 písmeno c a odstavec 2 písmeno b trestního zákona a paragrafu 86 odstavec 3 trestního zákona.

- ¹⁶⁾ NA, f. Nejvyšší soud, Mordechaj Oren, Rozsudek z 9. 10. 1953.
- ¹⁷⁾ Tamtéž, Orenovo memorandum.
- ¹⁸⁾ Tamtéž, Stanovisko ministerstva spravedlnosti k Orenově memorandu.
- ¹⁹⁾ Tamtéž, Rozsudek Nejvyššího soudu z 19. 9. 1963.
- ²⁰⁾ New York Times, 1. 3. 1985, Oznámení o úmrtí Mordechaje Orena.

POLITICAL TRIALS OF ŠIMON ORNSTEIN AND MORDECHAJ OREN – ANTI-SEMITIC TENDENCIES IN COMMUNIST CZECHOSLOVAKIA

Ivo Pejčoch
Summary

When an independent State of Israel was established in May 1948, it was attacked from the south by the armies of the Arab countries, and the Palestinian Jews found the only major source of help in Czechoslovakia. During the summer of 1948, as part of the clandestine programme codenamed Akce Důvěrné Izrael (Confidential Actions Israel), training courses were held for army pilots, tank crews, parachutists, Air Force mechanics and also 1,300 members of the ground mechanized brigade Hagana. At the same time, Czechoslovakia was sending to Israel deliveries of diverse types of weapons and ammunition, which were of key importance for the harshly tried country.

But very soon, the positive relations between Czechoslovakia and Israel were beginning to cool, as there were parliamentary elections in the State of Israel on January 31, 1949 and the Communist Party of Israel polled a mere 3.51 % of the vote. By 1950 Czechoslovakia's military deliveries to Israel were stopped and soon afterwards Czechoslovakia, staged several trials of alleged Zionists. In addition to Rudolf Slánský the most significant convictions were those of Šimon Ornstein, employee of the Israeli Embassy in Czechoslovakia and his alleged anti-state group, and of the Israeli left-wing politician Mordechaj Oren. Ornstein was given life imprisonment on framed-up charges of espionage and high treason; Oren was sentenced to 15-year imprisonment for the same fictitious offences. Following pressure from the democratic world both convicts were prematurely released from jail in 1954 and in 1956 respectively.

DIE POLITISCHEN PROZESSE MIT ŠIMON ORNSTEIN UND MORDECHAJ OREN – ANTISEMITISCHE TENDENZEN IN DER KOMMUNISTISCHEN TSCHECHOSLOWAKEI

Ivo Pejčoch
Resümee

Als es im Mai 1948 gelang, den unabhängigen Staat Israel zu konstituieren, wurde er von den Armeen der arabischen Länder angegriffen, und die palästinensischen Juden fanden die einzige bedeutende Hilfe nur in der Tschechoslowakei. Während des Jahres 1948 fanden hier im Rahmen eines geheimen Programms unter dem Decknamen Aktion Vertrauliches Israel Ausbildungskurse für Militärpiloten, Panzerfahrer, Fallschirmjäger, Flugzeugmechaniker und auch für 1300 Angehörige der mechanisierten Infanteriebrigade Hagana statt. Gleichzeitig wurden verschiedenste Waffenarten und Munition nach Israel geliefert, die für das schwer bedrängte Land elementare Bedeutung hatten.

Die guten Beziehungen zwischen der Tschechoslowakei und Israel sollten sich jedoch innerhalb kurzer Zeit rasch ändern, denn am 31. Januar 1949 fanden in Israel Parlamentswahlen statt, bei denen die Kommunistische Partei Israels lediglich 3,51 % der Stimmen erhielt. Die Waffenlieferungen wurden bis 1950 eingestellt, und bald kam es zu mehreren Prozessen mit angeblichen Zionisten. Neben der Causa von Rudolf Slánský betrafen die bedeutendsten Verurteilungen den Angestellten der israelischen Botschaft Šimon Ornstein und seine angeblich staatsfeindliche Gruppe, des Weiteren den israelischen linken Politiker Mordechaj Oren. Ornstein wurde wegen konstruierter Spionage und Hochverrat zu lebenslänglicher Haft verurteilt, Oren für die gleichen erfundenen Taten zu 15 Jahren Freiheitsentzug. Beide wurden dann auf Druck aus der demokratischen Welt 1954 bzw. 1956 vorzeitig aus der Haft entlassen.

Zpráva o digitalizaci sbírek a databází bývalých vězňů perzekvovaných nacistickým režimem v Památníku Terezín

V 90. letech minulého století byl v Památníku Terezín zahájen projekt, který s rozmachem nových informačních technologií vedl k zahájení procesu digitalizace sbírek a vytváření databází bývalých vězňů perzekvovaných nacistickým režimem. Součástí těchto výzkumných a muzejních aktivit se stalo zveřejňování dílčích výstupů tohoto projektu od prosince 2010 především na webových stránkách Památníku Terezín (www.pamatnik-terezin.cz).

Digitalizaci sbírek Památníku Terezín provádějí sbírkové oddělení a dokumentační oddělení, která mají na starosti správu sbírkových fondů, z nichž většina obsahuje sbírkové předměty z období druhé světové války. Obě oddělení pečují mimo jiné o podsbírkou historicko-uměleckou a historicko-dokumentární, k nimž jejich odborní pracovníci vytvořili digitalizované evidenční záznamy a rozdělili je pak do skupin a podskupin podle tematických třídniců, tedy podle obsahu sbírkových předmětů. S těmito třídniců se může návštěvník stránek seznámit v úvodním slovu ke každé digitalizované podsбірce.

V *podsбірce historicko-umělecké* (sbírkové oddělení) jsou shromážděny předměty nejrozličnějších materiálů, technik, rozměrů a proveniencí. K jednotlivým digitalizovaným evidenčním záznamům sbírkových předmětů probíhá postupně připojování i jejich vizuálních vyobrazení, zejména výtvarných děl, notopisů, listinného materiálu a trojrozměrných předmětů.

Podsбірka historicko-dokumentární (dokumentační oddělení) je členěna do dvou databází, první tvoří fotografický a filmový materiál a druhou listinný materiál. V těchto databázích lze již v současnosti studovat on-line některé sbírkové předměty z proveniencie terezínského ghetta, policejní věznice gestapa v Malé pevnosti a koncentračního tábora v Litoměřicích, dále z proveniencie nacistických koncentračních táborů, káznic a věznic, ale též vztahující se k historii města Terezín a 1. světové válce.

Databáze bývalých vězňů nacismu neboli pamětní knihy on-line vznikly zásluhou odborných pracovníků historického oddělení, kteří zaměřili své úsilí na analytické zpracovávání informací o osudech pronásledovaných a perzekvovaných osob v době nacismu. K vytvoření jednotlivých jmenných seznamů (databázových souborů) využili bohatou a rozmanitou pramennou základnu, kterou tvořila výlučně originální dokumentace z let německé okupace, případně z bezprostředně poválečného období.

V našich i zahraničních archivech se tak podařilo získat přes 500 tisíc jmenových záznamů různého rozsahu a vypovídací hodnoty, z kterých pak po analýze a sloučení dat do jediného záznamu o dané osobě vzniklo deset jmenných databázových souborů zpřístupněných veřejnosti v podobě jmenných vyhledávačů:

Tým odborných pracovníků Památníku Terezín, foto Miroslav Zimmer

- Databáze bývalých vězňů policejní věznice Terezín 1940–1945
- Databáze vězňů Německé vyšetřovací a vazební věznice Praha-Pankrác v Terezíně v roce 1945
- Oběti ghetta Terezín a transportů z českých zemí do ghetta Łódź, Minsk a do pracovního tábora Ujazdów
- Perzekvovaní Židé z českých zemí, kteří neprošli ghettem Terezín
- Databáze pohřbených na Národním hřbitově v Terezíně
- Databáze vězňů koncentračního tábora Litoměřice (Leitmeritz) 1944–1945
- Databáze českých vězňů v koncentračním táboře Ravensbrück 1939–1945
- Databáze českých vězňů v koncentračním táboře Mauthausen 1938–1945
- Databáze vězňů v pobočkách koncentračního tábora Flossenbürg na českém území
- Internální tábor pro německé obyvatelstvo, Malá pevnost Terezín 1945–1948

Výhled do budoucna

Práce Památníku Terezín na databázích sbírek a databázích bývalých vězňů perzekvovaných nacistickým režimem je dlouhodobým projektem. V nadcházejícím období budeme do jmenných vyhledávačů vkládat nové informace, připojovat dokumenty, fotografie, případně zobrazení výtvarných děl ze sbírkových fondů Památníku Terezín, které perzekuci vězňených osob v době nacismu dokládají. Sbírkové oddělení a dokumentační oddělení budou v příštích letech pokračovat v pořizování digitální obrazové dokumentace sbírkových předmětů.

Využíváním moderních informačních technologií vstupuje Památník Terezín do nové etapy své existence. Chce touto činností napomáhat nejen rozvoji historiografie moderních dějin, ale i výchovně vzdělávací činnosti. Zpřístupnění informací o bývalých vězňích i o sbírkových fondech Památníku Terezín má sloužit i jako argumentační základna při usilování demokratických sil o zastavení dalšího šíření neonacismu a rasové nesnášenlivosti v české společnosti.

Miroslava Langhamerová, Památník Terezín

Sladký Theresienstadt?

(Ad: Nela Růžičková: Ďáblova osvěta. In: Terezínská iniciativa č. 48, září 2009, s. 14–15)

Domnívám se, že obsah povídky osmnáctileté studentky o setkání s bývalou vězeňkyní terezínského ghetta, Osvětlemi a dalších koncentračních táborů svou citovou naléhavostí zaujal řadu čtenářů. Autorka kombinuje podivuhodně vyzrálým stylem faktografické údaje, které jí při jízdě vlakem mezi Nymburkem a Kolínem vypráví neznámá stará žena s vytetovaným osvětimským číslem na předloktí, s vlastními emocionálně zaměřenými etickými úvahami.

Také já se přiznám, že mě povídka velmi zaujala. Ale jak je u historiků zvykem, pojednou jsem se zarazil nad vyprávěním neznámé pamětnice:

„Šíleně jsem se v Terezíně zamilovala do Němce [tj. vězně], který se jmenoval Willy Mahler. Dodnes si pamatuji, jak jsem ho provokovala otázkami, kdy pro mne složí operu či alespoň krátkou hudební skladbu. A on to nakonec dokázal. [...]“

Jak vyplývá z dalšího vyprávění, zavedl Mahler dívku jednoho večera „po návštěvě místní ghetto kavárny [...] do podkrovního jednoho z domů, kde jeho kamarádi muzikanti potichu zahráli různé líbivé melodie, které vydával s úsměvem a vtipným humorem za vlastní“.

S největší pravděpodobností, ba téměř s jistotou lze tvrdit, že zde zmíněný muž, totiž Willy Mahler, je totožný s autorem deníku, který si vedl vedoucí správy ubikací v terezínském ghettu („Gruppenältester“) v tzv. Hannoverských kasárnách. Deník uchovává Památník Terezín jako jeden z nejvýznamnějších narativních pramenů k dějinám ghetta z let 1942–1944.¹⁾ V době nacistické okupace byl W. Mahler funkcionářem židovské náboženské obce v Německém (dnes Havlíčkově) Brodě a do Terezína byl deportován 13. června 1942 ze shromaždiště v Kolíně. Německy uměl dobře, a jak je možno se dozvědět ze stránek deníku, zdokonaloval se v ní i díky své terezínské známosti se svou poslední láskou, Gertrudou Hirschovou z Berlína. (V deníku figuruje pod jménem Truda.)²⁾

Dodejme, že v deníku se odrážejí autorovy obsáhlé hudební znalosti a zaznamenaný jsou návštěvy koncertů a dalších kulturních pořadů v Terezíně se zasvěcenými autorovými komentáři. Koncem 90. let mi sdělil historik z Muzea Vysočiny v Jihlavě, že otec Willyho a Gustav Mahler byli bratřenci. Ač tato informace v deníku obsažena není (ani v pasážích o otcově smrti v ghettu), je možné, že se své milé s příbuzenským svazkem se slavným skladatelem svěřil.

Dívčino milostné vzplanutí udržoval asi o dvacet let starší muž, který tvrdil, že je „v říši“ ženatý, drobnými dárky (například květinami tajně utrženými na hradbách ghetta) a přísahal jí věrnost. Oba si prý tajně přáli při společné modlitbě, „aby válka neskončila, protože její konec by znamenal konec naší lásky [...]“.

Mahler nebyl podle vlastních slov ženatý; v rodném městě zanechal dívku nebo ženu, o níž píše jako o „Mařence“. Že jí byl v Terezíně nevěrný, omlouvá tím, že mu o sobě nedávala žádné zprávy. V deníku se dozvídáme o vícero ženách a dívkách, s nimiž autor navazoval blízké kontakty (někdy jeho snaha vyzněla naprázdno). Ne-

byl hrdinou, spíše egocentrikem. Jestliže byla některá z nich povolána do transportu na Východ, nanejvýš ji doprovodil – jako v případě ruské emigrantky „Šury“ v září 1943 – na shromaždiště a nechal odjet. Není proto divu, že pamětnice takto vylíčila „první a jedinou krizi mezi námi“:

„Byla jsem zařazena do transportu na Východ a Willy měl možnost se nechat výměnou zařadit také, měl k tomu totiž v ghettu patřičné styky a známosti. Ovšem neudělal to. Přišel plačící a sliboval mi, že nejbližším dalším transportem přijede a najde si mne. [...]“ Vypovídající dále uvedla, že W. Mahler odjel do Osvětimi dalším transportem a později zahynul v Buchenwaldu (jak se prý dozvěděla po osvobození).

Pravda je ovšem taková, že Mahler obdržel 23. září 1944 předvolání do jednoho ze dvou velikých, tzv. pracovních transportů, které za týden odjely do Auschwitz II-Birkenau. Týž den se nervově zhroutil. Vzchopil se však a s pomocí Trudy, která mu pomohla sbalit zavazadla, nastoupil na shromaždiště a odjel z Terezína transportem s kódovým označením El dne 29. září 1944. (19. ledna 1945 zahynul v Dachau, s největší pravděpodobností v některém z venkovních poboček tohoto koncentračního tábora na území Bavorska.)³⁾

Abychom však nebyli nespravedliví: Willy Mahler, stejně jako tvůrci jiných, zejména rozsáhlých a průběžně vedených deníků, prokazovali v mezní životní situaci značnou duševní sílu a odolnost. Willy Mahler (anebo například Egon Redlich) neznali cíl a pravý účel své deportace na podzim 1944. Svá díla zanechali v ghettu, a tak je zachránili pro budoucnost – jako osobní neopakovatelné svědectví. V Mahlerově případě deník poskytl látku k divadelnímu představení, podle něhož jsem nazval svůj příspěvek. Pro pražské Divadlo Archa je napsal Arnošt Goldflam a premiéra se konala v listopadu 1996. (Představení se dočkalo četných repríz i v následujícím roce.)⁴⁾

Miroslav Kryl, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

Poznámky

¹⁾ Památník Terezín, inv. č. A 5704 /1–6.

²⁾ O Mahlerově deníku souhrnně viz Miroslav KRYL: Obraz terezínských deportací na východ v deníku Willyho Mahlera. In: Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau. Sborník z mezinárodní konference, Praha 7. – 8. března 1994 (editoři T. Brod, M. Kárný, M. Kárná), Praha, Terezínská iniciativa – Melantrich 1994, s. 156–175. Zmíněnou protagonistku v Mahlerově terezínském životě identifikovala Ilona SMĚKALOVÁ ve stati: Ještě jednou Mahlerův deník. In: Terezínské listy, 26, 1998, s. 155.

³⁾ M. KRYL: Obraz terezínských deportací na východ v deníku Willyho Mahlera, s. 156, 173, poznámka č. 14. – Willyho matka Julie Mahlerová přežila v Terezíně a deník svého syna při repatriaci vzala s sebou a tím jej zachránila.

⁴⁾ Srov. zejména Jan MUNK: Arnošt Goldflam – Sladký Theresienstadt. In: Terezínské listy 25, 1997, s. 147; Vladimír JUST: Úvahy postdivadelní. Až příliš sladký Theresienstadt. In: Literární noviny, ročník VII, č. 47 (20. 11. 1996), s. 14. – Mahlerův deník i Goldflamova hra se staly námětem diplomové práce: Tereza VINICKÁ, Sladký Theresienstadt – postmoderní divadelní zpracování tematiky holocaustu. Pedagogická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, Ústí n. L. 2002.

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V ROCE 2010

Leden

14. 1.

Ve foyeru kina v Malé pevnosti byla zahájena grafická výstava Lenky Vilhelmové „Jen okamžik, kde každá chvíle“.

Únor

11. 2.

Výstava obrazů a kreseb Hany Alisy Omer byla otevřena v předsálí kina Muzea ghetta.

Hana Alisa Omer při vernisáži

Březen

4. 3.

Ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti byla vernisáží zahájena výstava kreseb, obrazů a plastik Martina Tomáška „Asociační prostor I“.

25. – 26. 3.

Ve městech Terezín a Litoměřice proběhla konference o cestovním ruchu, na které byl Památník Terezín jedním z pořadatelů. Při této příležitosti zde byla podepsána smlouva o vzájemné spolupráci při organizování a usměrňování turistického ruchu mezi Památníkem Terezín a městy Terezín a Litoměřice a biskupstvím v Litoměřicích.

Instalace plastik Martina Tomáška

Duben

Byla vydána výroční zpráva Památníku Terezín za rok 2009 v českém a anglickém jazyce.

12. 4.

Před modlitebnou z doby ghetta v Dlouhé ulici se za účasti vrchního pražského a zemského rabína Karola Efraima Sidona a dalších hostů konala vzpomínková akce u příležitosti světového dne památky obětí holocaustu Jom ha'šoa.

Čtení jmen na vzpomínkové akci Jom ha'šoa

15. 4.

Výstava obrazů Jaromíra Máslera a soch Karla Peřiny byla zahájena ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti.

Vernisáž Jaromíra Máslera a Karla Peřiny

Květen

6. 5.

Dokumentační výstava k 65. výročí osvobození nazvaná „Osvobození míst utrpení a statečnosti“ byla otevřena v předsálí kina Malé pevnosti.

Jan Munk a Arno Pařík při otevření dokumentační výstavy „Osvobození míst utrpení a statečnosti“ k 65. výročí osvobození

Ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti byla zpřístupněna výstava z přírůstků do sbírek Památníku Terezín v letech 2004–2009 pod názvem „Osudy a tvorba“.

16. 5.

Na Národním hřbitově se konala každoroční Tereziánská tryzna za účasti zástupců Senátu a Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, vlády a zastupitelských úřadů mnoha zemí a dalších hostů. Hlavní projev přednesl předseda Senátu Parlamentu České republiky Přemysl Sobotka. Před zahájením Tereziánské tryzny proběhlo kladení věnců na popravišti Malé pevnosti při příležitosti uctění památky obětí poslední popravy v Terezíně dne 2. května 1945.

Kladení věnců na popravišti v Malé pevnosti při příležitosti uctění památky obětí poslední popravy v Terezíně 2. května 1945

25. 5.

Slavnostní vernisáž byla v předšálí kina muzea ghetta zahájena výtvarná výstava obrazů a fotografií Jima Schantze a Nadii Rovder „Terezín mezi zemí a nebem“.

Červen

4. 6.

U Památníku sovětských vojáků proběhlo za účasti vyslance Ruské federace kladení věnců.

V prostorách kina Muzea ghetta se konalo slavnostní vyhlášení výsledků výtvarné a literární soutěže na téma „Jak můžeme dál žít?“, kterou každoročně počátkem kalendářního roku vyhlašuje Památník Terezín ve spolupráci s Hanou Greenfieldovou a Tereziánskou iniciativou. Vyhlášení se zúčastnilo vedení Památníku Terezín, zástupci města Terezín a Tereziánské iniciativy.

Jedna z prací oceněných ve výtvarné soutěži na téma „Jak můžeme dál žít?“

Vyhlašování výsledků výtvarné a literární soutěže na téma „Jak můžeme dál žít?“

20. 6.

Ve městě Terezín, v kostele Vzkříšení Páně se uskutečnil koncert v rámci „Festivalu zakázané hudby“, kde byla uvedena díla terezínských autorů.

22. 6.

V Národním archivu v Praze se uskutečnila prezentace společného projektu Národního archivu a Památníku Terezín „Digitalizace spisů německé okupační správy v Protektorátu Čechy a Morava“.

24. – 25. 6.

U příležitosti 70. výročí vzniku policejní věznice gestapa se v Magdeburských kasárnách v Terezíně konal vědecký seminář „Malá pevnost Terezín a nacistická perzekuce v českých zemích 1939–1945“.

Účastníci vědeckého semináře

25. 6.

V pamětní síni Malé pevnosti proběhl pietní akt k 60. výročí poprav y JUDr. Milady Horákové.

Srpen

5. 8.

Výtvarná výstava Lenky Wilhelmové „Prázdná krajina, krajina bez lidí“ byla zahájena slavnostní vernisáží ve výstavních prostorách IV. dvora v terezínské Malé pevnosti.

Září

2. 9.

Ve výstavním prostoru IV. dvora Malé pevnosti byla otevřena výstava kreseb, obrazů a plastik Martina Tomáška „Asociační prostor 2“.

5. 9.

V prostoru Židovského hřbitova v Terezíně se konala tradiční tryzna Kever Avot za oběti genocidy Židů z českých zemí.

Rabín Karol Efraim Sidon na tryzně Kever Avot

23. 9.

V předšálí kina v Malé pevnosti proběhla vernisáž fotografií Andere Seite Studia, autorů Zdeňka a Radka Květoňových pod názvem TEREZINALIA I.

Říjen

14. 10.

V Muzeu ghetta v Terezíně se konala vzpomínková akce k uctění památky obětí transportu, který dne 16. října 1944 odvezl do vyhlazovacího tábora v Osvěti-

mi II-Březince řadu předních kulturních osobností z terezínského ghetta, a zároveň k počátku deportací židovského obyvatelstva z českých zemí v roce 1941. Obě výročí byla připomenuta v rámci vernisáže výtvarné výstavy autorek Denisy Abrahámové, Dalii Barkey, Ivany Grimmové a Yvonne Livay nazvané „Setkávání“.

Vystoupení herce Josefa Abraháma na vernisáži

19. – 20. 10.

V Památníku Terezín proběhla mezinárodní Konference o vzdělávání o holocaustu a lidských právech pořádaná agenturou Evropské unie pro základní lidská práva (FRA).

Listopad

Byly vydány Terezínské listy č. 38.

25. – 28. 11.

Již po desáté proběhl mezinárodní seminář pro učitele „Holokaust ve vzdělávání“.

Prosinec

22. 12.

Ve spolupráci s Konfederací politických vězňů se v pamětní síni Malé pevnosti konalo shromáždění k uctění památky JUDr. Milady Horákové.

Sestavila Dagmar Holzhammerová, Památník Terezín

TEREZÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE ZA ROK 2010

	Použité zkratky:
Rch	Roš chodeš
TI	Terezínská iniciativa
TL	Terezínské listy
Z/N	Zpravodaj / Newsletter

Sborníky:

Terezínské listy 38/2010. Vyd. Památník Terezín, Praha, Nakladatelství Oswald 2010, 176 s.

Periodika:

Roš chodeš	Věstník Židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku. Praha, Federace židovských obcí v ČR 2010, č. 1–12.
Terezínská iniciativa	Časopis mezinárodního sdružení. Praha, Terezínská iniciativa 2010, č. 50–53.
Zpravodaj / Newsletter	Vzdělávací a informační bulletin / Educational and Informative Bulletin. Vyd. Památník Terezín / Publ. Terezín Memorial 2010, č. 1–4.

Adolf Hitler	Z franc. orig. přel. Jiří Brož. Praha, Naše vojsko 2010, 159 s.
Auschwitz nu / Auschwitz now.	Text Judith Belinfante. Amsterdam, Paloma pers. 2010, 83 s.
Banfi Massimo – Baldo Angelo	Storia di Nova. Ed. Gruppo culturale San Carlo, 387 s.
Baumová Věra	Na tradiční pietní akci všichni řečníci odsoudili vzrůstající extremismus. Premiér se v Terezíně zúčastnil pietní vzpomínky. In: TI 52/2010, s. 3.
Benešová Hana	Nemám žádné jméno! Spor o autorství deníku z terezínského ghetta není dosud vyřešen. In: Reflex 38/2010, s. 70–73.
Berlin 1933–1945 between Propaganda and Terror.	Published by Stiftung Topographie des Terrors. Immenstadt, EBERL PRINT 2010, 264 s.
Better Jenny	Children's layer in the Theresienstadt exhibition: a first. Hoping for school visitors' empathy with child inmates. In: Journal, Jewish Museum of Australia 15/2010, s. 8–9.
Binet Laurent	HHhH. Praha, Argo 2010, 346 s.
Birenbaumová Halina	Naděje umírá poslední. Očité svědectví holocaustu. Praha, Jota 2010, 256 s.
Blodig Vojtěch	Mezinárodní setkání IC MEMO v Terezíně. In: TL 38/2010, s. 152–156.
Bohušovičtí vzdali hold obětem války.	Odhalili desku. In: Litoměřický deník 28. 5. 2010, s. 3.
Bondy Ruth	Potulné kořeny. Praha, Nakladatelství Franze Kafky 2010, 162 s.
Brooks Mera	No mastering the past. Theresienstadt artists did not live and die in theory. In: Journal, Jewish Museum of Australia 15/2010, s. 4–5.
Buch der Erinnerung.	Juden in Dresden deportiert, ermordet, verschollen 1933–1945. Hrsg. Universitätsverlag und Buchhandel Eckhard Richter & Co. OHG 2006, 408 s.
Buraschi Christina – Lombardo Antonio	„pensieri pensati“. La storia da non dimenticare... Per educare ai valori di solidarietà, democrazia e pace. Giugno 2006, 60 s.
Burleigh Michael – Wippermann Wolfgang	Rasistický stát Německo 1933–1945. Praha, Columbus 2010, 365 s.
Celovsky Boris	Germanisierung und Genozid. Hitlers Endlösung der tschechischen Frage. Deutsche Dokumente 1933–1945. Dresden, Neisse Verlag – Brno, Stilus Verlag, 432 s.
Co na sebe prozradil Luděk Eliáš?	S Ludkem Eliášem hovořila Anna Lorencová. In: TI 53/2010, s. 4–7.

- Český ostrov v Izraeli.** Rozhovor s ředitelem památníku Bejt Terezín Odedem Bredou vedla Alice Marxová. In: Rch 7/2010, s. 6–7.
- Čtvrtečková Alena** Osudy židovských rodin z Náchodska 1938–1945. Liberec, Nakladatelství Bor 2010, 624 s.
- Dams Carsten – Stolle Michael** Gestapo. Moc a teror ve Třetí říši. Praha, Litomyšl, Nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka 2010, 237 s.
- Daniček Jiří** Mládí v Böhmen und Mähren. In: Rch 7/2010, s. 17.
- Demetz Peter** Praha ohrožená 1939–1945. Praha, Mladá fronta 2010, 416 s.
- Dolák Jan – Marie Gilbertová** Historik Jiří Špét. Život a dílo. Brno, Masarykova univerzita 2010, 51 s.
- Doležal Miloš** Spálený jazyk Shloma Venezii. Autentické svědectví člena osvětimského sonderkommanda. In: Respekt 38/2010, s. 58.
- Doležalová Lenka** Duchovní život v terezínském ghettu / Spiritual life in the Terezín ghetto. In: Z/N 4/2010.
- Druhá světová válka 1939–1945 na vlastní oči.** Praha, Naše vojsko 2010, 266 s.
- Drukker Alfred** Memories, Revisited. Recollections of a wartime boyhood. Jerusalem, Zu Ort-Press 2010, 182 s.
- Dubová Jana** Bodamské jezero, Eriskirch, Theresienheim. In: TI 50/2010, s. 16.
- Einspruch und Abwehr.** Die Reaktion des europäischen „Judentums auf die Entstehung des Antisemitismus (1879–1914). Jahrbuch 2010 zur Geschichte und Wirkung des Holocaust. Hg. Fritz Bauer Institut. Frankfurt am Main – New York, Campus 2010, 372 s.
- Epstein Jan** Through the looking glass: film in the Third Reich. In: Journal, Jewish Museum of Australia 15/2010, s. 19–22.
- Erben Petr** Pováleční přistěhovalci v Izraeli. In: TI 50/2010, s. 15.
Smutné zprávy. V Los Angeles zemřel 24. července Jirka Tesař-Tausig. In: TI 52/2010, s. 16.
- Fedorovič Tomáš** Neobyčejný život Julia Taussiga. In: TL 38/2010, s. 128–143.
- Fencel Radek** Jaroslav Fiala. Konfident uvnitř III. Ilegálního ústředního vedení KSČ. In: TL 38/2010, s. 144–151.
- Frank Anne** Deník. Praha, Triáda 2010, 262 s.
- Frank Niklas** Můj otec. Účtování. Praha, Academia 2010, 266 s.
- Frankl Michal** Evropská infrastruktura pro výzkum o holocaustu (European Holocaust Research Infrastructure). In: TI 53/2010, s. 14.
Židovské muzeum v Praze a připomínání šoa v roce 2009 – Oddělení pro dějiny šoa. In: TI 50/2010, s. 11–12.
- Frommer Benjamin** Národní očista: retribuční poválečném Československu. Praha, Academia 2010, 506 s.
- Fryberg Erica** Music of defiance in Theresienstadt. In: Journal, Jewish Museum of Australia 15/2010, s. 10–11.
- Fulbrook Mary** Dějiny moderního Německa od roku 1918 po současnost. Praha, Grada Publishing 2010, 304 s.
- Gális Radek** „Před soudem svého svědomí jsem obstála“. Česko si připomíná šedesát let od vykonstruovaného procesu s Miladou Horákovou. In: Litoměřický deník 25. 6. 2010, s. 13.
- Ganor Solly** Aufleben 1945! Z angl. přel. Sabine Zaplin. München, P. Kirchheim Verlag 2010, 288 s.
- Gebhart Jan – Köpplová Barbara – Kryšpínová Jitka** Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava. Vyd. Univerzita Karlova. Praha, Karolinum 2010, 146 s. + CD.
- Gesicht des Gettos / Face of the Ghetto.** Bilder jüdischer Photographen aus dem Getto Litzmannstadt 1940–1944 / Pictures taken by Jewish photographers in the Litzmannstadt ghetto 1940–1944. Berlin, Stiftung Topographie des Terrors und Urheberrechtsinhaber 2010, 95 s.
- Gestapo za druhé světové války.** „Domácí fronta“ a okupovaná Evropa. Edd. Gerhard Paul, Klaus-Michael Mallmann. Praha, Academia 2010, 724 s.
- Ghetto-rente z pohledu Felixe Kolmera.** S Felixem Kolmerem hovořila Anna Lorencová. In: TI 51/2010, s. 12–13.

- Giesová Miep – Goldová Alison Leslie** Zachránit! Příběh ženy, která ukrývala rodinu Anne Fran-
kové. Voznice, LEDA + Praha, Rozmluvy 2010, 256 s.
- Groman Martin** Obyčejné roky Třetí říše. In: Respekt 8/2010, s. 51.
- Gruntová Jitka** Die Wahrheit über Oskar Schindler. Weshalb es legenden über „gute Nazi-
s“ gibt. Berlin, Verlag Das Neue Berlin 2010, 287 s.
- Guňková Monika** Kdo je to vlastně Brundibár?/, „Who is Brundibár?“. In: Z/N 1/2010.
- Hachenburg Hanuš** Hned vedle bílá barva mráček. Terezín 1943. Praha, Baobab, G+G 2010,
61 s.
- Hajšman Jan** V drápech bestie. Vzpomínky na Buchenwald. Praha, Nakladatelství
XYZ 2010, 403 s.
- Halamová Martina** Příběh vyprávění Viktora Fischla. Praha, Nakladatelství ARSCI 2010,
192 s.
- Hamar Eleonóra** Vyprávěná židovství. O narativní konstrukci druhogeneračních židov-
ských identit. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2008, 244 s.
- Hensley Becca** Český přeživší jako průvodce dojemnou cestou holocaustem. Vyhledáva-
ná návštěva míst blízko Prahy, kde došlo k ukřutnostem za 2. světové
války. In: TI 52/2010, s. 12 + TORONTO STAR 22. 5. 2010, s. 10.
- Herrmannová Eva** Dr. David Bloch (1939–2010). In: TI 52/2010, s. 15.
Festival zakázané hudby opět ve Schwerinu. In: TI 53/2010, s. 14.
Terezínský hudební podvečer. In: TI 53/2010, s. 15.
- Hernández Jesús** Podivuhodné příběhy druhé světové války. Brno, Jota 2010, 320 s.
- Hillenbrand Klaus** Die Kinder von damals. In: Die Tageszeitung 2. 5. 2010, s. 22–23.
- Hlušík Antonín** Abychom nezapomínali. Příběhy ze života židovské menšiny v Lounech
1849–1949. Louny, Městská knihovna Louny, Občanské sdružení
Knihovna třetího tisíciletí 2010, 87 s.
- Holocaust and Genocide Studies** Nr. 1–3/2010. Published by Oxford University Press with the Uni-
ted States Holocaust Memorial Museum, 545 s.
- Horák Ondřej** Arnošt Lustig. In: Příloha Hospodářských novin 5/2010, s. 28–29.
Válečné příběhy. Kniha amerického historika se zabývá 2. světovou vál-
kou. In: Hospodářské noviny, 19. 8. 2010, s. 13.
Zabít Heydricha. Francouzského autora uhranul příběh z libeňské za-
táčky. In: Hospodářské noviny, 10. 11. 2010.
- Hrachová Ivana** Terezínský dozorce Rudolf Burian. In: TL 38/2010, s. 34–46.
- Hron Hanuš** Jiří Fried odešel do nekonečna. In: TI 53/2010, s. 16.
Maximilian Kolbe Werk. Dobročinnost jak ji neznáme. In: TI 53/2010, s. 16.
- Hroznanová Eva** Přečtěte si knihu o hrdinech z regionu. In: Litoměřický deník, 18. 11.
2010, s. 8.
- Hrušková Lenka** Projekty škol: Putovní dokumentární výstava Mnichov, okupace, osvo-
bození / School projects: The traveling documentary exhibition Munich,
Occupation, Liberation. In: Z/N 3/2010.
- Hydráková Anna** Cizí člověk v cizím městě. In: TI 51/2010, s. 7.
- Cherish Barbara U.** Můj táta, velitel Osvětími. Skutečný příběh dívky, která vyrůstala jako
dcera velitele Osvětími. Líbeznice, Nakladatelství Víkend 2010, 343 s.
- Chinciński Tomasz** Forpoczta Hitlera. Niemiecka dywersja w Polsce w 1939 roku. Gdańsk –
Warszawa, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR 2010, 419 s.
- Chládková Ludmila** Jom ha-šoa v Terezíně / Yom HaShoah in Terezín. In: Z/N 2/2010.
K podzimním transportům roku 1944 / On the autumn transports of
1944. In: Z/N 3/2010.
- Chuchma Josef** Kniha, na kterou se nemůže zapomenout. In: Respekt 47/2010, s. 57.
- Il libro dei deportati** Ricerca del Dipartimento di Storia dell' Università di Torino diretta da
Brunello Mantelli e Nicola Tranfaglia promossa da ANED – Associa-
zione Nazionale Ex Deportati. Volume II – Deportati, deportatori, tem-
pi, luoghi. Milano, MURSIA 2010, 871 s.
- Jelínek Zdeněk** Operace Silver A. Ed. Vojtěch Šustek a Občanské sdružení Galacie. Dol-
ní Břežany, SCRIPTORIUM 2010, 336 s.+ LXVIII. s.
- Jindra Martin** Duchovní Církve československé (husitské) věznění v Malé pevnosti Te-
rezín. In: TL 38/2010, s. 89–103.

- Judaica Bohemiae** 1–2/2010. Praha, Židovské muzeum 2010, 127 s.
- Justin Charles** The big lie. In: Journal, Jewish Museum of Australia 15/2010, s. 23.
- Kappner Cordula** Ein Kind aus dem Todesmarsch wird 80 Jahre alt. In: Israel Nachrichten 21. 10. 2010, s. 8 a 10.
- Kasperová Dana** Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2010, 224 s.
- Kasperowitsch Michael** Flossenbürg als Mahnung für kommende Generationen. Gedenkfeier genau 65 Jahre nach der Befreiung des Konzentrationslagers – Vorstufen von Verfolgung und Gewalt. In: Nürnberger Nachrichten 26. 4. 2010, s. 13.
- Kleker Jiří** Seminář pro české pedagogy v Paříži. In: TI 53/2010, s. 17.
Seminář pro české učitele v Paříži. In: TL 38/2010, s. 158.
Seminář pro pedagogy v Paříži / Seminar for teachers in Paris. In: Z/N 3/2010.
Seminář v Izraeli již popáté / Fifth edition of the seminar in Israel. In: Z/N 1/2010.
- Klíma Ivan** Moje šílené století II. 1967–1989. Praha, Academia 2010, 369 s.
Syn masového vraha. Niklas Frank oprávněně nepřipouští polehčující okolnosti svému otci, nacistickému vrahovi. In: Respekt 22/2010, s. 70.
- Knopp Guido** Uchopení moci. Praha, Euromedia Group – Ikar 2010, 269 s.
- Kocman Miloš** Ničeho nelituji. Vzpomíná JUDr. Miloš Kocman. Připravila Eva V. Maczková. In: Slovo z Jeruzaléma. Časopis Mezinárodního křesťanského vel-vyslanectví Jeruzalém 5–6/2010, s. 26–28.
- Kománková Jitka** Neokázalý hrdina. Nicholas Winton zachránil stovky dětí před smrtí v koncentračních táborech. In: Týdeník Televize 38/2010, s. 12.
- Kouroví Petr a Pavlína** České Vánoce: od vzniku republiky do sametové revoluce. Praha, Máj – Jaroslava Jiskrová a Dokořán 2010, 356 s.
- Kovář Milan** Židovští commandos. In: Kanadské listy 6/2010, s. 84–85.
- Kraus Tomáš** Requiem navzdory. Americký dirigent a jeho projekt Verdi in Terezin. In: Rch 11/2010, s. 3.
- Křemář Dalibor** Aktion Gitter z roku 1944 ve služební oblasti řídicí úřadovny gestapa v Praze. Nástin dosavadního stavu výzkumu. In: TL 38/2010, s. 59–73.
Konference k 70. výročí zřízení Policejní věznice gestapa v Malé pevnosti / The conference on the occasion of the 70th anniversary of establishment of Gestapo police prison in the Small Fortress. In: Z/N 3/2010.
- Krejčová Helena – Vlček Mario** Siegfried Blumenthal. Život v realitě a mimo ni. Protižidovská opatření v Protektorátu Čechy a Morava na příkladu loupeže majetku Siegfrieda Blumenthala a torzo jeho sbírky stříbra v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Brně / Siegfried Blumenthal. Life In and Outside Reality. Anti-Jewish measures in the Protectorate of Bohemia and Moravia: The looting of Siegfried Blumenthal's property and part of his silver collection at the Museum of Applied Arts in Brno. Praha, Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2010 / Prague, Documentation Centre for Property Transfers of the Cultural Assets of World War II Victims Institute of Contemporary History and Academy of Sciences of the Czech Republic 2010, 224 s.
- Krejsová Jaroslava** Přes Volary přešla smrt. Pochod smrti očima pamětníků. Vydal Zdeněk Krejsa a Jaroslava Krejsová, Volary 2008, 235 s.
- Krsek Martin** Odešel autor Červeného Nepomuka. 40 let ležela v šuplíku kniha sudetského Němce Josefa Holuba. In: Mladá fronta Dnes, 16. 7. 2010, s. B3.
- Kryl Miroslav** Životní osudy vězně Malé pevnosti prof. MUDr. Jana Bělehrádka (1896–1980). In: TL 38/2010, s. 110–127.
- Kugler Victor** Victor Kugler. The Man Who Hid Anne Frank. Edited by Eda Shapiro and Rick Kardonne. Jerusalem, Gefen Publishing House 2008, 136 s.
- Kuwałek Robert** Obóz zagłady w Bełżcu. Lublin, Państwowe Muzeum na Majdanku 2010, 296 s.

- KZ Neuengamme und seine Außenlager.** Geschichte, Nachgeschichte, Erinnerung, Bildung. Hrsg. Oliver von Wrochem unter Mitarbeit von Lars Jockheck. Berlin, Metropol Verlag 2010, 420 s.
- Langhamerová Miroslava** Databáze vězňů policejní věznice gestapa Terezín (Malá pevnost). Současný stav prací na projektu, červen 2010. In: TL 38/2010, s. 10–25.
- L'Education spezzata.** Scuole ebraiche a Trieste e Fiume durante le leggi razziali (1938–1943). Ed. Comunità Ebraica di Trieste, 242 s. + CD.
- Leod Mc Rita** Konference v Hamburku. In: TI 52/2010, s. 11.
- Lewin Abraham** Pohár slz. Deník varšavského ghetta. Praha, Academia 2008, 300 s.
- Liebl Petr** Úvaha o památníku šoa. In: TI 51/2010, s. 14.
- Lieblová Dagmar** Besedy na školách. In: TI č. 50/2010, s. 7.
- Ludvíková Miroslava** Židovské muzeum v Praze a připomínání šoa v roce 2009 – Vzdělávací a kulturní centrum. In: TI 50/2010, s. 10.
- Luke Tom** Vzpomínka na Petra. In: TI 52/2010, s. 16–17.
- Lustig Arnošt** Dívka s jizvou. Praha, Mladá fronta 2010, 104 s.
Okamžiky s Otou Pavlem. Doslov František Cinger. Praha, Mladá fronta 2010, 359 s.
Případ Marie Navarové. Plzeň, Nakladatelství Aleš Čeněk 2010, 254 s.
Zasvěcení. Praha, Mladá fronta 2009, 159 s.
- Märc Josef** Výuka holocaustu v Terezíně (praktické kapitoly z didaktiky dějepisu). In: TI 50/2010, s. 12–13.
- Marxová Alice** Muzeum v Kibucu Givat chajim. In: Rch 7/2010, s. 15.
Nervové centrum výměny informací. V únoru začíná pracovat Evropský institut odkazu šoa. In: Rch 2/2010, s. 3.
- Merová Evelina** Krásné dny u Bodamského jezera. In: TI 53/2010, s. 15.
Opožděné vzpomínky. Životopis, který se nevešel na jednu stránku. Brno, Barrister & Principal 2009, 164 s.
- Miková Lisa** Mé zkušenosti z besed na školách. In: TI 50/2010, s. 7.
- Milotová Jaroslava** Několik informací o činnosti Institutu Terezínské iniciativy v roce 2009. In: TI 50/2010, s. 9.
- Miška František** Když se pláč směje. Praha, Primus 2002, 192 s.
- Mohn Volker** „Nepodstatné a nevkusné dílo“. Literární snahy Polizeihauptwachmeistera Andree Marxe. In: TL 38/2010, s. 47–58.
- Motl Stanislav** Cesty za oponu času. Praha, Eminent 2010, 243 s.
Svědék z cely smrti. Češi před soudy třetí říše a poválečné osudy jejich soudců a katů. Praha, Rybka Publishers 2010, 318 s.
- Munk Jan** Franz Peter Kien. In: Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky 1/2010, s. 33–34.
Památník Terezín v roce 2009. In: TI 50/2010, s. 8.
- Národností jsem Pražák.** Rozhovor s novinářem Petrem Brodem vedl Karel Hvizďala. In: Rch 12/2010, s. 6, 7 a 18.
- Navara Luděk** Agent byl pro mne strejda, vzpomíná syn hrdiny odboje. Před sto lety se narodil hrdina II. a III. odboje Antonín Bartoš. In: Mladá fronta Dnes 14. 9. 2010, s. 4A.
Místo hrobů mám porcelán. Pětašedesát let po válce se Lise Kutzinské z Izraele vrátila část uloupené umělecké sbírky jejího otce, který zmizel v koncentračním táboře. In: Mladá fronta Dnes, 11. 10. 2010, s. A5.
- Nekola Martin** Mocní Třetí říše. Praha, Naše vojsko 2010, 184 s.
- Nezbeda Ondřej** Češi tehdy popravovali nejvíc. S americkým historikem Benjaminem Frommerem o poválečných soudech a tradici udavačství. In: Respekt 35/2010, s. 42–45.
- Nosek Bedřich – Damohorská Pavla** Židovské tradice a zvyky. Vyd. Univerzita Karlova. Praha, Karolinum 2010, 271 s.
- Nová elektronická podoba Zpravodaje Památníku Terezín / New electronic form of the Terezín Memorial Newsletter.** In: Z/N 1/2010.
- Nyiszli Miklós** Byl jsem Mengeleho asistentem. Praha, Academia 2010, 196 s.
- „Od té doby věřím na osud...“ Transporty protektorátních Židů do Běloruska v letech 1941–1945:

- Výstava od 29. července 2010 do 30. ledna 2011 – Židovské muzeum v Praze. In: TI 52/2010, s. 19.
- O některých osobnostech by se mělo vědět...** [Irena Sendler]. In: TI 52/2010, s. 11.
- Osterloh Jörg** Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v Říšské župě Sudety v letech 1938–1945. Praha, Argo 2010, 775 s.
- Pacovský Michal** Je potřeba platit daň z příjmu u náhrad za věznění v koncentračních táborech? In: TI 52/2010, s. 6.
- Památník Terezín láká nejvíc lidí.** In: Litoměřický deník, 27. 8. 2010, s. 2.
- Park ušlachtilých duší / Park of Generous Souls.** Památník Slovákovi, ktorí pri záchrane Židov počas holokaustu prišli o život. Základný kameň / Memorial For Slovaks who lost their lives while saving Jews during the Holocaust. The Foundation Stone. Zostavili: Miloš Žiak, Ladislav Snopko, Eduard Nižňanský. Vydala Izraelská obchodná komora na Slovensku 2008, 216 s. + CD. Mahnung für künftige Generationen. Gedenkakt zur Erinnerung an Befreiung des Konzentrationslagers Flossenbürg vor 65 Jahren. In: Der neue Tag 26. 4. 2010, s. 3.
- Pausch Alexander**
- Pavlát Leo** Pinkasova synagoga je pražským památkem šoa. In: TI 51/2010, s. 14–15. Židovské muzeum dokumentuje život Židů v poválečném Československu. In: TI 51/2010, s. 8.
- Pejčoch Ivo** Antonín Nejezchleba před Mimořádným lidovým soudem Praha. In: TL 38/2010, s. 104–109.
- Perknerová Kateřina** 15. březen 1939 – okupace dokonala Mnichov. In: Litoměřický deník, 15. 3. 2010, s. 13.
- Petzold Dominik** Erschütterung im Alltag. Seit bald 15 Jahren leistet Jörg Skriebeleit aufbauarbeit in der KZ-Gedenkstätte Flossenbürg. In: Süddeutsche Zeitung 19. 4. 2010, s. 47.
- Pevnost Terezín** Kulturní statek České republiky navrhovaný k zápisu na Seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO. Připravil kolektiv autorů: Vladimír Kupka, Vladimíra Rákosníková, Jiří Smutný, Jolana Tothová. Praha, Národní památkový ústav 2010, 127 s.
- Poloncarz Marek** Nové prameny k pracovnímu nasazení vězňů policejní věznice Terezín. In: TL 38/2010, s. 26–33.
Osudy vězňů z českých zemí v koncentračním táboře Auschwitz-Birkenau (Osvětim-Březinka) / Prisoners from the Czech Lands in the Auschwitz-Birkenau Concentration Camp. Praha, Památník Terezín, Helena Osvaldová - Nakladatelství Oswald 2010, 304 s.
- Presser Bram** The teacher, Theresienstadt and the talmudkommando. In: Journal, Jewish Museum of Australia 15/2010, s. 24–25.
- Procházka Tomáš** I Češi tu trpěli. Lágr ukazuje hrůzy války, místní jsou rozpačití. In: Litoměřický deník, 12. 10. 2010, s. 19.
- Procházková Bára** Dějiny s prožitkem. Malé bavorské městečko ukazuje Němcům jejich současné potíže s nacismem. In: Respekt 15/2010, s. 34.
- Psycho-social nurses.** Několik otázek pro psychoterapeutku Lydii Tischlerovou položila Alice Marxová. In: Rch 8/2010, s. 11.
- Původní plány Osvětimi budou uloženy v Jad Vašem.** Z angl. přel. Doris Grozdanovičová. In: TI 50/2010, s. 15 + Yad Vashem Jerusalem, č. 55, říjen 2009, s. 14.
- Rieger Tomáš** Čtyři ženy vystavují v Muzeu ghetta. In: Litoměřický deník, 12. 10. 2010.
- Roček František** Mnichov byl vstupenkou do válečného pekla. In: Litoměřický deník, 4. 10. 2010, s. 6.
- Roden Rudolf** Spolehni se! Praha, Prostor 2010, 168 s.
- Roland Paul** Ilustrovaná historie nacismu. Vzestup a pád Adolfa Hitlera. Praha, Svojtka & Co. 2010, 216 s.
- Ryback Timothy W.** Hitlerova soukromá knihovna. Knihy, které utvářely jeho život. Praha, Naše vojsko 2010, 287 s.
- Sádlo Václav** Aby se nezapomnělo... Příběhy obětí nacistické perzekuce z Náchodska, Hronovska, Policka a Českoskalicka 1938–1945. Liberec, Nakladatelství Bor 2010, s. 357.

- Safrian Hans** Eichmann's Men. Cambridge, Cambridge University Press, 317 s.
- Salomonovičová Libuše** Do chodníků v Ostravě byly vsazeny první „stolpersteiny“. In: TI 52/2010, s. 10.
- S Davidovou hvězdou peklem Terezína.** Paměti prof. Viktora Pollaka 1938–1945. Vydal PhDr. Karel Kovařík. Brno, Littera 2010, 160 s.
- Sedláček Karel** Ojedinelý projekt pro české školy. In: TI 53/2010, s. 10–11.
- Seifertová Naďa** Elektronická verze publikace „Ghetto Terezín, holocaust a dnešek“ / Electronic version of the „The Terezín Ghetto, holocaust and Our Time“ book. In: Z/N 1/2010.
- Ghetto Terezín před koncem války / Ghetto Terezín by the end of the war. In: Z/N 1/2010 + Z/N 2/2010.
- Jaro 2010 v Památníku Terezín a semináře pro pedagogy / The spring of 2010 in the Terezín Memorial and seminars for teachers. In: Z/N 2/2010.
- Semináře pro pedagogy / Seminars for teachers. In: Z/N 4/2010.
- Slovenští Židé v ghettu Terezín / Slovak Jews in the Terezín ghetto. In: Z/N 4/2010.
- Se Zuzankou Růžičkovou** – jen tak o životě – mluvila Anna Lorencová. In: TI 52/2010, s. 13–15.
- Sobotka Richard** Útěk do svobody. Skutečný příběh riskantního útěku před jistou smrtí v koncentračním táboře. Líbeznice, Nakladatelství Víkend 2010, 208 s.
- Speer Albert** Řídil jsem Třetí říši. Přel. Šárka Krtková. Praha, Grada Publishing 2010, 586 s.
- Spiegel Paul** Opět doma? Vzpomínky. Brno, Cesta 2008, 224 s.
- Stellmacher Hildegart** – **Trautmann Renate** Friede dem Fernen und Friede dem Nahen. Erinnerungen an Irma und Jiří Lauscher / Mír dalekému i blízkému. Vzpomínky na Irmu a Jiřího Lauscherovy. Berlín, Metropol Verlag 2009, 371 s.
- Straka Pavel** Seminář „Holocaust ve vzdělávání“ v Terezíně / The „Holocaust in Education“ seminar in Terezín. In: Z/N 1/2010.
- Vyhlášení výsledků soutěží Vzdělávacího oddělení Památníku Terezín / Results of the contests of Education Department of the Terezín Memorial. In: Z/N 3/2010.
- Stránský Pavel** Jedinečný soubor. In: TI 51/2010, s. 16.
- Před pětadesáti lety skončila válka, před pětadesáti lety se mnozí z nás znovu narodili – Šedesát pět. In: TI 51/2010, s. 7.
- Studená Zdeňka** Josefínské slavnosti Terezín 2010. Město Josefa II. oslaví 230 let velkolepě. In: Litoměřický deník, 2. 10. 2010, s. 3.
- Sudetské příběhy / Sudetengeschichten.** Vyhnaní – starousedlíci – osídlenci / Vertriebene – Altingesessene – Neusiedler. Zpracovali: Sarah Scholl-Schneider, Miroslav Schneider, Matěj Spurný. Vydaly: Antikomplex, Lehrstuhl für Bayerische und Schwäbische Landesgeschichte, Universität Augsburg. Praha 2010, 384 s.
- Svědectví pamětníků druhé světové války.** Redakční a autorské zpracování Josef Kejha. Plzeň, Vydavatelství František Spurný 2010, 136 s.
- Šmolová Jana** Poslední poprava v Terezíně / The last execution in Terezín. In: Z/N 2/2010.
- Špringl Jan** Ghetto Terezín, holocaust a dnešek. In: TL 38/2010, s. 157.
- Štichová Eva** Nejen Den památky obětí holocaustu v Českém rozhlasu. In: TI 51/2010, s. 11.
- „Moje šilené století“ Ivana Klímy. In: TI 52/2010, s. 11.
- Odložený návrat ke kořenům. In: TI 52/2010, s. 10.
- Opožděné vzpomínky. In: TI 50/2010, s. 14.
- Sondy Fedora Gála. In: TI 53/2010, s. 20.
- Spolupráce pokračuje... In: TI 53/2010, s. 15.
- Vyprávění o životě Amose Oze. In: TI 50/2010, s. 14.
- „Zapomenuté transporty“ v České televizi. In: TI 53/2010, s. 14.
- Terezínské iniciativě je už dvacet... In: TI 51/2010, s. 2–4.**
- Tesař Jan** Traktát o „záchraně národa“. Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace. Praha, Triáda 2006, 383 s.

- Thiel Martin** Informace o aktuálním vyřizování žádostí o tzv. Ghettořente. In: TI 52/2010, s. 4–5.
- Trojan Emil – Vaňourek Martin** Tak přísahali... Partyzánský odboj v českém pohraničí v letech 1939–1945. Vydal Martin Vaňourek, Mohelnice 2010, 384 s.
- Tunys Ladislav** K. H. Frank. Noc před popravou. Praha, Nakladatelství XYZ 2010, 304 s.
- Vajskebr Jan** Malá pevnost Terezín a nacistická perzekuce v českých zemích 1939–1945. In: TL 38/2010, s. 7–9.
- Venezia Shlomo** V pekle plynových komor. Svědectví přeživšího člena osvětimského sonderkommanda. Praha, Rybka Publishers 2010, 222 s.
- Veselská Magda** Příběh Hany Volavkové. K nové výstavě ve Vzdělávacím a kulturním centru ŽMP. In: Rch 10/2010, s. 11 a 16.
- Vidláková Michaela** Dokumentární film, kterému chybí konec. In: TI 53/2010, s. 12.
Hagibor na vlastní kůži. In: TI 53/2010, s. 8–9.
Konečně! (aneb terezínští vychovatelé). In: TI 52/2010, s. 7.
Kulturou proti antisemitismu. In: TI 51/2010, s. 10.
Potřebuje Praha expozici o holocaustu nebo ne? In: TI 51/2010, s. 15–16.
Syn nacistického zločince. In: TI 53/2010, s. 13.
- Vitkine Antoine** Mein Kampf. Příběh jedné knihy. Praha – Litomyšl, Paseka 2010, 248 s.
- V mých filmech o holocaustu se nepláče.** Rozhovor s Lukášem Příbylem vedla Naďa Klevisová. In: Hospodářské noviny – Magazin Víkend 12/2010, s. 8–15.
- Vodičková Stanislava** Tribun pražského lidu Mons. Alois Tylínek. In: TL 38/2010, s. 74–88.
- Vogler Ulf** Das vergessene Konzentrationslager. Im bayerischen Flossenbürg etabliert sich die Erinnerungskultur an die Opfer des Nationalsozialismus nur langsam – Zeitzeugen kehren zurück. In: Esslinger Zeitung 24. 4. 2010, s. 3.
- Votická Anna** Zachráněna v šanghajském ghettu. Z angl. přel. Karel Esterík. Praha, Nakladatelství P3K 2010, 112 s.
- V Terezíně zazněla jména Židů, kteří zemřeli v ghettu.** In: Litoměřický deník, 13. 4. 2010, s. 3.
- Welzer Harald – Mollerová Sabine – Tschuggnallová Karoline** „Můj děda nebyl nácek“. Nacismus a holocaust v rodinné paměti. Praha, Argo 2010, 208 s.
- Werner Pavel** Český Žid a židovský Čech a... In: TI 53/2010, s. 11.
Konečně konec – vzpomínka na osvobození. In: TI 51/2010, s. 7–8.
„Seš frajer“. In: TI 50/2010, s. 7.
Terezínská iniciativa v tísni. In: Rch 2/2010, s. 2.
- Wiedermann Hans-Georg – Wiedermann Andreas** Můj strýc Reinhard Heydrich. Vydal Jiří Černý. Praha, Nakladatelství Víkend 2010, 192 s.
- Wolter Hans-Joachim – Jüttner Monika** Letošní sněm Terezínské iniciativy, který se konal v dubnu, pozdravili také zástupci dolnosaského spolku na podporu Terezína. In: TI 52/2010, s. 6–7.
- Zámečník Stanislav** Za hranici lidskosti. Lékařské experimenty a otrocká práce v nacistických koncentračních táborech. Praha – Litomyšl, Paseka 2010, 264 s.
- Zentner Jakub Václav** Libochovičtí Židé v minulosti a současné památky na ně. Libochovice – Nymburk, Občanské sdružení Herodotos 2008, 52 s.
- Zimmermann Anke** Karel Reiner – in memoriam. Z němčiny přeložila Doris Grozdanovičová. In: TI 52/2010, s. 16.
- Zinn-Collis Zoltan – McAuley Alicia** Přežil jsem peklo Bergen-Belsen. Vydal Mgr. Jiří Černý. Líbeznice, Vydavatelství Víkend 2010, 256 s.
- Zwischenräume.** Displaced Persons, Internierte und Flüchtlinge in ehemaligen Konzentrationslagern. Beiträge zur Geschichte der nationalsozialistischen Verfolgung in Norddeutschland – Heft 12. Bremen, Temmen 2010, 228 s.
- Z minulosti do přítomnosti pankrácké věznice (1889–2009).** Praha, Vazební věznice Praha-Pančrác 2009, 192 s.
- Žitný Radek** Protektorátní rozhlasový skeč. Jak zlomit vaz (nejen) králi komiků. Praha, Nakladatelství BVD 2010, 256 s.

Sestavila Marie Poljaková, Památník Terezín

TEREZÍNSKÉ LISTY 39/2011

SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc., PhDr. Helena Krejčová,
prof. PhDr. Miroslav Kryl, CSc., Miroslava Langhamerová,
PhDr. Jan Munk, CSc., PhDr. Marek Poloncarz
a Mgr. Jan Vajskebr.

Grafická úprava: Petr Osvald s použitím obálky Milana Janáčka

Překlad: Lenka Šedová (text na s. 66–91 do češtiny)

Jan Valeška (resumé do angličtiny)

Peter Zieschang (resumé do němčiny, vyjma textu na s. 93)

Jiří Kosta (německý text na s. 93)

Výkonný redaktor: Miroslava Langhamerová

Pro Památník Terezín vydalo v roce 2011 Nakladatelství OSWALD, Praha

Náklad 600 kusů

ISBN 978-80-87242-19-3

© Památník Terezín, 2011

v roce 1928. Kreslil především různé politické a propagační obrázky na plakáty, tvořil i karikaturu a ilustroval knihy. Během 2. světové války byl právě kvůli svým předválečným protifašistickým plakátům a karikaturám vězněn v policejní věznici Terezín. Zemřel na konci války na následky onemocnění skvrnitým tyfem.

Po obsazení Československa, kdy došlo k rozsáhlému zatýkání, byl mezi prvními odvečen do koncentračního tábora Dachau malíř Josef Čapek, který zahynul v samém konci války v Bergen-Belsenu.

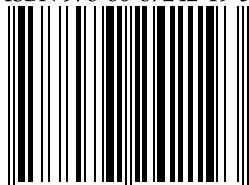
K těm, kteří mohli v protiválečné karikatuře pokračovat i v letech nacistické okupace českých zemí, patřili Antonín Pelc a Adolf Hoffmeister, oba před vypuknutím války emigrovali. V USA vznikla celá řada jejich protiválečných karikatur.

Při prohlídce zachráněných originálů a tisku z třicátých let, ale též ilegálního tisku z let válečných, si uvědomíme, že platnost jejich prací je nadčasová.

Martina Šiknerová
Památník Terezín

ПAMÁTNÍK TEREZÍN
TEREZÍN MEMORIAL
ПАМЯТНИК ТЕРЕЗИИ
GEDENKSTÄTTE THERESIENSTADT

ISBN 978-80-87242-19-3

9 788087 242193